

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

769. SĒJUMS

Socioloģija

SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA

VOLUME 769

Sociology

SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA

VOLUME 769

Sociology

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

769. SĒJUMS

Socioloģija

UDK 316(082)
So 087



Grāmata sagatavota un izdota ar Norvēģijas valdības divpusējā finanšu instrumenta atbalstu.

Krājuma galvenā redaktore – **Baiba Bela**, LU SZF Socioloģijas nodaļas asociētā profesore

Galvenās redaktores vietnieks – **Tālis Tisenkopfs**, LU SZF Socioloģijas nodaļas profesors

Redkolēģija:

Aivars Tabuns, LU SZF Socioloģijas nodaļas profesors

Carol Schmid, Duke University, USA

Arvydas Matulionis, profesors, Lietuvas Kultūras un mākslas institūta direktors

Latviešu valodas tekstu literārā redaktore **Gita Bērziņa**

Angļu valodas tekstu literārā redaktore **Māra Anteniške**

Maketu veidojusi **Andra Liepiņa**

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

© Latvijas Universitāte, 2011

ISSN 1407-2157

ISBN 978-9984-45-385-9

Saturs/Contents

<i>Evija Kļave</i> Latvijas valodas kopienu diskursīvais konflikts etnopolitikas laukā <i>The Discursive Conflict between Language Communities in Latvia in the Field of Ethnopolitics</i>	6
<i>Līga Paula, Dina Bite, Ginta Kronberga</i> Prakses kopienas zināšanu pārnēsē <i>Communities of Practice in Knowledge Transfer</i>	21
<i>Vladislavs Volkovs</i> Rīgas tēla konstruēšana Latvijas krievu presē 20. gs. 20.–30. gados <i>Construction of the image of Rīga in the Russian Press of Latvia in the 1920s–1930s</i>	36
<i>Oksana Žabko</i> Ekonomisko aktoru sadarbības kvalitāte Latvijas publiskās un privātās partnerības projektos <i>The Quality of Cooperation among Economic Actors in Public-Private Partnership Projects in Latvia</i>	52
<i>Anda Laķe</i> Novērtējuma pētījuma izmantošana Latvijas politikas veidošanas vidē: <i>mērķa racionalitātes un komunikatīvās racionalitātes izpausmes</i> <i>Use of Evaluation Research in the Field of Policy-Making in Latvia: Indications of Goal-Oriented and Communicative Rationality</i>	67
<i>Mareks Niklass</i> Jauniešu ar zemu izglītību iekļaušanās darba tirgū Latvijā <i>Entrance of Youth with Low Education into the Labour Market in Latvia</i>	88
<i>Miķelis Grīviņš</i> Izglītības pētījumi un politika Latvijā: kritisks izvērtējums <i>Education Research and Policy in Latvia: a Critical Evaluation</i>	102
<i>Jurijs Nikišins</i> Politiskā līdzdalība Latvijā nacionālajā un vietējā līmenī <i>Political Participation in Latvia at the National and Local Level</i>	120

Latvijas valodas kopienu diskursīvais konflikts etnopolitikas laukā

The Discursive Conflict between Language Communities in Latvia in the Field of Ethnopolitics

Evija Kļave

Baltic Institute of Social Sciences
Elizabetes iela 65-16, Rīga, LV-1050
E-pasts: evija.klave@biss.soc.lv

Latvijas sabiedrībā ir vērojamas vairākas latviešu un krievu etnolingvistisko grupu konflikta pazīmes, ko raksturo atšķirīga nostāja valsts etnopolitikas jautājumos, proti, par valodas, izglītības un pilsonības politiku. Vienlaikus starp abām valodas kopienām nav atklātu sociāli politisku vai etnisku konfliktu grupu līmenī. Kaut arī Latvijas iedzīvotāju etnisko attiecību fenomens ir plaši pētīta tēma, līdzšinējos socioloģiskajos pētījumos ir fragmentāri izmantota diskursa analīzes pieeja šī fenomena izpētē. Pētījuma mērķis ir radīt diskursa teorijās un analīzē balstītu Latvijas lielāko valodas kopienu varas attiecību skaidrojumu etnopolitikas laukā, definējot diskursīvo konfliktu kā šo kopienu varas attiecību formu un pētot tā transformācijas iespējas sociālajā realitātē rīcības formā. Raksta pamatā ir autorens promocijas darba „Etnopolitisko diskursu analīze: valodas kopienu varas attiecības Latvijā” (2010) galvenie rezultāti.

Atslēgvārdi: valodas kopiena, etnopolitika, diskursīvais konflikts, diskursa analīze.

Ievads: problēmas raksturojums

Latvijas etnopolitikas mērķis ir vienota, etniski integrēta sabiedrība, tās galvenais instruments – stingra valodas politika. Līdzšinējie šīs politikas rezultāti rāda, ka latviešu valodas prasme krievu etnolingvistiskajā grupā ir būtiski uzlabojusies un latviešu valodas pozīcijas kopējā valodu konkurencē ir nostiprinājušās.¹ Pozitīvi rezultāti ir vērojami arī citās etnopolitikas jomās.² Tajā pašā laikā etnopolitiskā konflikta pazīmes sabiedrībā saglabājas. Uzmanības lokā joprojām ir jautājums par dažādo kultūras, etnisko, lingvistisko grupu līdzāspastāvēšanas apstākļiem un mijiedarbību.

Divas lielākās etnolingvistiskās grupas Latvijā – latviešu un krievu valodas kopiena – ir definētas, pirmkārt, pēc divām sociālajām pazīmēm, kas vieno vienas un otras grupas locekļus, proti, dzimtā (vai pirmā) valoda un tautība; otrkārt, ievērojot sociālā konstrukcionisma skatījumu uz etnicitāti un kopienas.³ Valodas jēdziens abu etnolingvistisko grupu definēšanā un apzīmēšanā lietots, ņemot vērā valodas prioritāro lomu etnisko grupu mobilizācijā un kolektīvās identitātes veidošanā Latvijā, ko atzinuši gan ārvalstu,⁴ gan Latvijas autori.⁵

Pētījumi rāda, ka Latvijā latviešu un krievu etnolingvistiskās grupas vieno etniski heterogēni sociālie tīkli, valodas lietojuma formālā (piemēram, valsts iestādes)

vai daļēji formālā (piemēram, darbavietas) vide, tāpēc šo kopienu nošķirtība sociālajā telpā un interakcijā ir nosacīta.⁶ Ir arī rādītāji, kas liecina, ka krievu un latviešu etnolingvistiskās grupas veido relatīvi slēgtas valodas kopienas ar saviem politiskajiem un ekonomiskajiem līderiem, plašsaziņas līdzekļu kanāliem, atsevišķām informācijas telpām, skolām, kultūras dzīvi. Taču visbūtiskākās atšķirības starp abām grupām ir etnopolitiskajos un vēstures interpretācijas jautājumos, pret kuriem ir pretrunīga un pat konfliktējoša attieksme.⁷ Politiskā vara Latvijā joprojām lielā mērā dalās pēc etniskā principa,⁸ kas ir atzīts par vienu no etniskā konflikta pazīmēm.⁹ Politiskajos balsojumos raksturīgi, ka elektorāts šķēļas pēc etniskās pazīmes,¹⁰ konstatēta arī politiskā diskursa iekšējā konfrontācija etnopolitiskajos jautājumos.¹¹ Vairāku pētījumu autori secina, ka līdzšinējā valodas kopienu attiecību veidošana vienotu mērķu un saliedētības virzienā notiek nesekmīgi.¹²

Tātad, no vienas puses, ir vairākas latviešu un krievu valodas kopienu konflikta pazīmes, no otras puses, ļoti būtiski ir uzsvērt, ka Latvijas gadījumā starp abām valodas kopienām nav atklātu sociāli politisku vai etnisku konfliktu grupu līmenī. Raksta mērķis ir teorētiski skaidrot latviešu un krievu valodas kopienu etnopolitisko attieksmju konfliktu un tā izpausmes iespējas sociālās rīcības formā, lietojot diskursa teorijas un analīzes skatījumu uz valodas, varas un diskursa lomu sociālo grupu attiecībās.

Valodas loma konfliktu analīzē

Izvērtējot etnisko pētījumu atziņas un secinājumus, kas raksturo latviešu un krievu valodas kopienu sociālās un politiskās mijiedarbības ainu Latvijā, var secināt, ka pētnieki ir skaidri parādījuši latviešu un krievu valodas kopienu konkurenci (radikālākā formā – konfliktu) vai norobežošanos un atsvešinātību.

Līdz šim lietotās teorijas sabiedrības etnisko grupu šķelšanās analīzē iekļaujas galvenokārt etnicitātes, etnisko konfliktu, identitātes (etniskās, nacionālās, valstiskās) teoriju, kā arī valsts un nācijas veidošanās teoriju perspektīvā.

Raugoties uz šo jautājumu no izmantoto metožu perspektīvas, diskursa analīzes pieeja līdzšinējos socioloģiskajos pētījumos par latviešu un krievu etnolingvistisko grupu attiecībām Latvijā ir izmantota tikai atsevišķos gadījumos,¹³ galvenokārt datu analīzes posmā, mazāk – pētījumu rezultātu teorētiskajā interpretācijā un skaidrošanā.

Jaunākajās politikas socioloģijas konflikta teorijās arvien lielāka nozīme ir piešķirta kontekstam, varas izpratnei un valodai.¹⁴ Valodas un varas saikne diskursā, kas izpaužas sociālo grupu varas attiecībās, ir pierādīta arī daudzos pēdējos gadu desmitos veiktajos pētījumos pasaulē. Kritiskā diskursa analīzes perspektīvā veikti pētījumi par rasismu, etniskajiem aizspriedumiem un etniskajām attiecībām sabiedrībā,¹⁵ imigrantu iekļaušanos sabiedrībā,¹⁶ politiskā diskursa ietekmi uz sabiedrības un varas attiecībām, rasisma izpausmēm un kundzības īstenošanu,¹⁷ diskursa ietekmi uz sociālajām pārmaiņām sabiedrībā,¹⁸ nacionālās identitātes konstruēšanu.¹⁹ Visos šajos pētījumos autori uzskatāmi parāda, pirmkārt, diskursa lomu sociālās realitātes konstruēšanā un izpratnē; otrkārt, diskursa kā analīzes instrumenta sniegtās iespējas padziļināti skaidrot mūsdienu sabiedrībā pastāvošās sociālo grupu attiecības un sociālo pārmaiņu procesus.

Latviešu un krievu valodas kopienas varas attiecības šajā pētījumā atspoguļo abu kopienu cīņu par savas kopienas interešu atzīšanu un dominējošā diskursa kontroli etnopolitikas jomā. Pētījums balstās pieejā, pēc kuras postmodernās sabiedrības konflikti īstenojas valodā. Tāpēc veids, kādā meklējami valodas kopienu norobežošanās, šķelšanās, konflikta u. c. varas attiecību formu skaidrojumi, ir šajās attiecībās iesaistīto aģentu valodas lietojuma – diskursa – analīze.

Diskurss šajā gadījumā ir definēts kā sociāls valodas lietojums, kas atklāj latviešu un krievu etnolingvistiskās grupas izpratni un interpretāciju par valodas, izglītības un pilsonības politiku un kas veido latviešu un krievu valodas kopienas sociālo realitāti, kurā tās darbojas un mijiedarbojas, īstenojot varas attiecības. Uz diskursu varam raudzīties kā uz sabiedrības dzīves formu, kuras dekonstrukcija ļauj skaidrot sabiedrībā notiekošo. Tas ir veids, kādā iespējams lūkoties uz sociālo realitāti, tajā notiekošajiem procesiem, indivīdu mijiedarbībām un sociālo grupu attiecībām.

Sociālo grupu attiecību izpētes teorētiskais ietvars: diskurss un vara

Pētījuma teorētisko pamatojumu un diskursa izpratni veido, pirmkārt, Ernesto Laklo (*Ernesto Laclau*) un Šantālas Mufes (*Chantal Mouffe*) poststrukturālisma diskursa teorija; otrkārt, Normena Fērklafa (*Norman Fairclough*) un Tūna Adriana van Deika (*Teun Adrianus van Dijk*) kritiskā diskursa analīze.

E. Laklo un Š. Mufes teorijai ir augsts abstrakcijas līmenis attiecībā uz diskursa koncepciju.²⁰ Viņi nenodala atsevišķi diskursīvās un nediskursīvās prakses, jo, pirmkārt, ikviens objekts tiek radīts kā diskursa objekts, otrkārt, sociālās prakses lingvistiskā un rīcības aspekta nošķirums, viņuprāt, ir nepamatots.²¹ Viss ir diskursīvs tādā nozīmē, ka fizisko esamību nosaka sociālā esamība.

Diskurss, pēc E. Laklo un Š. Mufes definīcijas, ir nozīmju savienojumi. Varas subjekts tiecas radīt tādas nozīmju artikulācijas ķēdes – diskursus –, kas nodrošina hegemoniju: noteikta diskursa izplatību, kas tiek panākta ar morālās, intelektuālās un politiskās autoritātes starpniecību. Hegemonijas mērķis ir antagonistisku diskursu konflikta risinājums caur jaunu kolektīvo identitāšu konstruēšanu, kas tiek īstenoja atbilstoši politiskā subjekta politiskajām interesēm.²² Taču, ņemot vērā diskursa atvērtību, neviens diskurss kā hegemonijas artikulācijas prakses rezultāts nevar pilnībā pārņemt savā kontrolē visu diskursa lauku. Tāpēc konflikts kļūst par pastāvīgu sabiedrības stāvokli. Vienmēr ir cīņa par to, kāda būs valdošā diskursa struktūra un kādas nozīmes tiks piešķirtas diskursu veidojošiem elementiem.

E. Laklo un Š. Mufe noliedz viena varas subjekta esamību un aizstāv ideju par varas centru daudzveidību un no tā izrietošo antagonisma plurālismu sabiedrībā.²³ Varas cīņa šajā perspektīvā ir cīņa par dominējošo diskursu noteiktā sociālās un politiskās dzīves jomā.

Attiecībā uz diskursa subjektu šie autori uzsver, ka indivīdi un sociālās grupas veido savu identitāti, izmantojot dažādu politisko projektu piedāvātās identifikācijas iespējas.²⁴ Tas nozīmē, ka subjektu identitāti, domāšanas modeļus un darbību nosaka diskursi, kuros tie pozicionējas, kurus tie atbalsta. Tāpēc sabiedrības grupas, kuras iesaistās cīņā par varu noteiktās jomās, nav fiziski fiksējamas vienības ar skaidrām

robežām. Cīņa par varu būtībā notiek starp diskursiem, nevis grupām, kas ir šo diskursu veidotājas un lietotājas. Diskurss ir varas attiecībās iesaistīto grupu mobilizācijas un vienotības pamatā, tādējādi kļūstot par noteicošo grupas identificēšanas pazīmi. Šī atziņa ir ļoti būtiska, jo liecina par varas attiecību diskursīvo dabu – tās īstenojas diskursā, turklāt šo autoru skatījumā tas nozīmē, ka konflikts diskursa līmenī ir arī konflikts rīcības līmenī.

Kritiskā diskursa analīze kā atsevišķa diskursa analīzes pieeja un skola balstās uz ideju par diskursa un varas savstarpējo ietekmi un saikni. Tās pārstāvji atzīst, ka mūsdienu sabiedrībā notiekošās ekonomiskās, sociālās un kultūras pārmaiņas izpaužas kā diskursi un procesi ārpus diskursiem, turklāt procesus ietekmē šie paši diskursi. Pētnieka uzdevums ir pētīt redzamās un neredzamās negatīvās varas jeb kundzības izpausmes, diskriminācijas, varas un kontroles strukturālās attiecības, kas izpaužas valodā, kā arī to, kā caur diskursiem sociālie aģenti rada zināšanas, situācijas, sociālās lomas, identitātes un starppersonu un starpgrupu attiecības.²⁵ Šīs teorijas mērķis ir parādīt, kā valoda ir iesaistīta varas attiecībās un ideoloģijā.

Diskurss tā plašākajā nozīmē tiek definēts kā sociāls valodas lietojums²⁶ un sociālā prakse.²⁷ Diskursa kā sociālās prakses raksturošana netieši norāda uz mijiedarbību starp noteiktu diskursīvu notikumu un situācijām, institūcijām un sociālajām struktūrām, kas to veido. Diskurss veido gan situācijas, zināšanas un sociālās identitātes, gan arī attiecības starp cilvēkiem un cilvēku grupām.²⁸ Vienlaikus kritiskā diskursa analīze atzīst šķirtni starp diskursīvo un sociālo praksi. N. Fērklafs uzskata, ka diskursa analīze ir sociālās prakses tekstuālās daļas analīze, tā ir plašāks jēdziens nekā diskurss. Tas nozīmē, ka sociālajā praksē pastāv diskurss, bet tā nav reducējama uz diskursu.²⁹ Tātad, kaut arī diskurss ir darbība, tā ne vienmēr ir sociāla rīcība. Diskursīvā prakse var kļūt par sociālu rīcību tad, ja to īsteno, lai ietekmētu citus subjektus (indivīdus vai sociālas grupas).

Svarīga šajā diskursa teorijā ir nostādne, ka diskursam piemīt ideoloģiskas funkcijas, kas sekmē nevienlīdzības formu veidošanos un pastāvēšanu. N. Fērklafs un T. van Deiks ir vienprātīgi, ka diskursīvajām praksēm ir ideoloģiska ietekme, radot un reproducējot nevienlīdzīgas varas attiecības starp sociālajām grupām.

Tā kā diskursam ir tik liela sociālā ietekme, tā analīzes priekšplānā izvirzās jautājums par varu. N. Fērklafs un T. van Deiks uzskata, ka vara īstenojas valodā un attiecīgi diskurss ir varas attiecību lauks. Ļoti svarīgi, ka varu šie autori traktē galvenokārt kā sociālo varu, kas attiecas uz grupu attiecībām, nevis starppersonu komunikāciju. Varu var īstenot, lietojot fizisku spēku (piespiešana), kas politiskās demokrātijas apstākļos ir kļuvis par ārkārtas varas instrumentu, vai panākot varas leģitimitāti (atzīšanu), kuras pamatā ir ideoloģija, ko veido varas un valdošā diskursa saikne. Tādējādi vara, kā norāda abi autori, pastāv diskursa kontrolē.³⁰ Varas subjekts ir brīva pieeja diskursam, veidojot tā struktūras un atsevišķo elementu nozīmes.

Saskaņā ar aplūkotajām diskursa teorijām varas attiecības tiek īstenotas valodā, tādējādi sociālo grupu varas attiecības un konfliktu var pētīt, analizējot diskursu. Latvijas valodas kopienu varas attiecību izpētes konceptuālais ietvars ir diskursīvā konflikta pieeja. Tās pamatā ir atziņa, ka diskursīvā konflikta projicēšanās iespējamība sociālajā realitātē faktiskās rīcības formā nosaka konflikta diskursīvās un sociālās formas nošķirumu. Atbilstoši šai pieejai sociālais konflikts pārkāpj diskursa robežas un

īstenojas varas attiecībās iesaistīto grupu sociālajā mijiedarbībā sociālās rīcības formā. Diskursīvā konflikta pieejas uzdevums ir etnopolitiskā konflikta konceptualizēšana, skaidrošana un prognozēšana caur diskursa analīzes prizmu.

Etnopolitiskā diskursa analīzes principi

Pētījumā ir izmantoti dažādi datu avoti, vairākas datu ieguves metodes, kas ne tikai ļauj analizēt etnopolitisko diskursu no dažādām perspektīvām, bet ir svarīgs pētījuma rezultātu validitātes priekšnosacījums. Vienlaikus tas nodrošina iespēju analizēt atšķirīgus diskursa žanus, kas iekļaujas divos diskursa veidos – politikajā (politiku) un sociālajā (valodas kopien) diskursā.³¹

Metodoloģiski etnopolitisko diskursu ilustrējošo kvalitatīvo datu analīze īstenota, izmantojot N. Fērklafa trīsdimensionālo diskursa analīzes modeli. Tajā N. Fērklafs apvieno makrosocioloģisko sociālās prakses un sociālo struktūru analīzes tradīciju ar interpretatīvo jeb mikrosocioloģisko tradīciju, kurā sociālo praksi veido indivīdi, piešķirot tai noteiktas nozīmes.³² Lai veiktu izvērstu diskursa analīzi visos trijos līmeņos atbilstoši šim modelim – diskursīvā prakse, teksts un sociālā prakse –, pētījumā ir sašaurināts etnopolitiskā diskursa analīzes lauks, fokusējoties uz valodas un izglītības diskursu.

Valodas un izglītības diskursa analīze īstenota trīs secīgos posmos. Saskaņā ar kritiskā diskursa analīzes principiem pirmajā posmā analizētas diskursa makrostruktūras, proti, galvenās tēmas un temati, kas atbilst diskursīvās prakses līmenim. Otrajā posmā uzmanība pievērsta mikrostruktūrām – diskursīvajām stratēģijām un argumentācijas paņēmieniem, kā arī atsevišķiem lingvistiskajiem līdzekļiem. Šī analīzes posma mērķis ir saprast, kādā veidā, ar kādiem paņēmieniem sociālās grupas diskursā īsteno savu varu.³³

Centrālā diskursīvā stratēģija, kas raksturo varas attiecībās esošo sabiedrības grupu diskursus, ir T. van Deika formulētā visaptverošā *pozitīvā paštēla un negatīvā cita tēla atspoguļošanas* diskursīvā stratēģija.³⁴ Tās būtība ir tajā, ka diskursa vēstītājs identificējas ar iekšējo grupu (*mēs*) un savu vēstījumu veido no pozitīviem izteikumiem par savu grupu un negatīviem atzinumiem par ārējo grupu (*viņi*). Būtiski uzsvērt, ka šis princips attiecas uz diskursa nesējiem nevis kā uz atsevišķiem indivīdiem, bet kā uz sociālās grupas locekļiem.³⁵

Pēdējā analīzes posmā, kas atbilst N. Fērklafa modeļa sociālās prakses dimensijai, veikta pirmo divu posmu analīzes rezultātu interpretācija plašākā sociālo struktūru līmenī. Galvenais šī posma analīzes uzdevums bija noteikt valodas un izglītības diskursu un valodas kopienas varas attiecību formu savstarpējās sakarības. Sekojot T. van Deika un N. Fērklafa pieejai skaidrot sociālo struktūru caur diskursa struktūrām un nošķirt diskursīvās un sociālās prakses, pētījumā ir nodalītas divas atšķirīgas valodas kopienas etnopolitiskā konflikta formas – konflikts diskursa līmenī un konflikts sociālās rīcības līmenī.

Etnopolitiskā diskursa struktūras

Valodas un izglītības diskursa analīzes rezultātā izkristalizējās četri dažādi **diskursa tipi** etnopolitikas jomā: konfliktējošie, vienojošie, sinhronie un brīvie

diskursi. Diskursa tips ir dažādu tekstu un žanru kopums, kuru vieno saturiski kopīgas makrostruktūras – tēmas un temati, kā arī tādas mikrostruktūras kā argumentācijas stratēģijas. Turklāt diskursa tipu veidojošos tekstos šīm stratēģijām ir vienots mērķis un nolūks attiecībā pret diskursa uztvērējiem. Diskursa tipi atklāj indivīdu un sociālo grupu interpretācijas par diskursa lauku veidojošām sociālās mijiedarbības situācijām, iesaistītajiem institūtiem un sociālajām attiecībām.

Konfliktējošos diskursus veido divu pretēju pārliecību tematu pāri. Katrs šī pāra temats ir radies un attīstījies pretējā diskursīvajā laukā. Piemēram, *krievu valodas atzīšanas* temats ir veidojies pretestības diskursa laukā, savukārt *krievu valodas nolīguma* temats ir attīstījies varas diskursa laukā. Šos diskursus raksturo tas, ka tos organizējošais elements ir vienots – *krievu valodas statuss*, kas iegūst atšķirīgu nozīmi kā varas vai pretestības diskursa lauka elements. Etnopolitiskā diskursa elementi, kas veido konfliktējošo diskursu pārus, ir arī *uzspiestā latviešu valoda, izglītības reformas mērķi, latviešu valodas apguve, valodu konkurence* u. c. Tā kā lielākā daļa etnopolitiskā diskursa tematu ir veidojušies kā pretmetu pāri, nosakot varas un pretestības diskursa laukus, tad šis diskursa tips ir izplatītākais etnopolitikas jomā.

Vienojošo diskursu pamatā ir temati, kas pastāv abos – varas un pretestības – diskursa laukos, kuros to centrālajam elementam ir vienāda nozīme. Šādi vienojošie elementi ir *latviešu valodas statuss* un *valodas zināšanu resursi*. Taču kompleksa etnopolitiskā diskursa analīze parādīja, ka arī šo tematu attīstību ietekmē citi attiecīgā diskursa lauka temati. Tāpēc *latviešu valodas atzīšanas* temats sazarojas divos atšķirīgos tematos: *latviešu valoda kā sabiedrību vienojošs pamats* un *latviešu un krievu valodas līdzvērtība* kā sabiedrību vienojošs pamats. Vienojošie diskursi attīsta uz solidaritāti un savstarpēju sapratni vērstas latviešu un krievu valodas kopienas attiecības. Tās nostiprina virkne faktoru, kas pastāv ārpus etnopolitiskā diskursa lauka (etniski heterogēni sociālie tīkli, tīklveida etniskā stratifikācija, zema etnisko grupu politiskā mobilizācija u. c.). Etnopolitiskā diskursa analīze ļauj secināt, ka varas un pretestības diskursa laukus vienojošie temati ir vāji attīstīti, turklāt to lietojuma nolūks jebkurā gadījumā ir vērst uz diskursa nesēja iekšējās grupas dominējošās etnopolitiskās ideoloģijas pamatojumu.

Sinhronie diskursi attīstās no tādiem tematiem, kas sākotnēji veidojas viena temata ietvaros, piemēram, *valodas atzīšana*, bet tālāk sadalās divos paralēlos tematos, no kuriem viens iekļaujas pretestības, bet otrs – varas diskursa laukā. Atšķirībā no konfliktējošajiem diskursiem, to organizējošais centrālais elements ir atšķirīgs. Visraksturīgākie sinhronie diskursi veidojas ap *apdraudētās latviešu valodas* un *apspiestās krievu valodas* elementiem. Šie diskursi tieši nekonfliktē, bet attīstās paralēli, iekļaujoties pamatā sava diskursīvā lauka etnopolitiskajā ideoloģijā.

Brīvie diskursi ir tādi, kuru ietvaros pastāvošajiem tematiem nav pāra – ne paralēlā, ne konfliktējošā. No vienojošiem diskursiem tie atšķiras ar to, ka pastāv tikai vienā etnopolitiskā diskursa pamatstruktūrā – varas vai pretestības diskursa laukā. Piemēram, *izglītības diskursa* elements, ap kuru veidojas krievu valodas kopienas brīvā diskursa tips, ir *izglītības valodas izvēles tiesības*. Tas tikpat kā nav sastopams varas diskursa laukā kā viens no latviešu valodas kopienas izglītības diskursa tematiem. Brīvie diskursi pastiprina citu diskursa tipu ietekmi uz valodas kopienų varas attiecībām atbilstoši diskursa vēstītāja interesēm.

Kopumā valodas kopienu un politiķu teksti par valodas un mazākumtautību vispārējās izglītības politikas veidošanu un īstenošanu pārsvarā veido konfliktējošos un sinhronos diskursu tipus. Turklāt arī pārējie divi tipi – vienojošie un brīvie diskursi – ir veidoti, lai nostiprinātu savas iekšējās grupas pozīcijas varas attiecībās. Tādējādi etnopolitikas jomu caurstrāvo konflikts, kas veidojas un izpaužas diskursā, – diskursīvais konflikts.

Diskursīvā konflikta raksturojums

Konflikts rodas tad, kad vara sastopas ar pretestību, diskursīvā konflikta perspektīvā – kad varas diskursam ir pretestības diskursi. Etnopolitikas jomā abas šīs struktūras skaidri iezīmējas kā latviešu un krievu valodas kopienas attiecību veidošanas konteksts. Turklāt pētījums parādīja, ka latviešu un krievu valodas kopienas etnopolitiskais konflikts pastāv un attīstās galvenokārt diskursīvās prakses, nevis sociālās rīcības formā, tāpēc to var definēt kā **diskursīvo konfliktu**. Šis jēdziens apvieno valodas un varas dimensiju, tas ir konflikts valodā jeb diskursā. Tas paredz, ka sociālās grupas intereses un (varas) mērķi noteiktā sabiedrības dzīves laukā, piemēram, etnopolitikas jomā, tiek ietērpti vārdos un izteikumos, piešķirot tiem nozīmes un veidojot dažādus diskursu tipus. Tie cits citu var papildināt, izslēgt, ignorēt, būt pretrunīgi, konfliktēt utt. Etnopolitiskā diskursa analīzes rezultāti ļāva identificēt iepriekš raksturotos četrus šī diskursa tipus.

Kas ir raksturīgs latviešu un krievu valodas kopienu diskursīvajam konfliktam etnopolitikas jomā? Kādas tā iezīmes atklāj valodas kopienu un politiskās varas pārstāvju valodas lietojuma strukturālā analīze?

Valodas kopienu un politiskā diskursa analīzes rezultātā var secināt, ka etnopolitiskā diskursa struktūras pamatā ir **varas un pretestības diskursu lauki**. Šajā gadījumā diskursa lauks ir latviešu un krievu valodas kopienas diskursīvo un sociālo prakšu etnopolitiskais ietvars, kurā tās īsteno varas attiecības. Diskursīvās prakses ir teksta un runas veidošanas, izplatīšanas un uztveršanas darbības, savukārt sociālās prakses – subjektu rīcības un sociālās attiecības noteiktā kontekstā.

Varas un pretestības diskursu lauki ir veidojušies no divām atšķirīgām un lielā mērā konfliktējošām etnopolitiskajām ideoloģijām. Jēdziens „ideoloģija” lietots T. van Deika izpratnē kā vispārējas un aksiomātiskas sociālās grupas pārliecības, kas ir saistītas ar grupas varas interesēm un izpaužas diskursos.³⁶

Varas diskursa lauka etnopolitiskās ideoloģijas pamatā ir politisko un sociālo pārliecību kopums par latviešu valodu kā sabiedrību vienojošu elementu, izvirzot latviešu valodu arī kā galveno sabiedrības resursu, t. sk. izglītības, pilsonības, politiskās līdzdalības, pieejamības, nosacījumu. Varas grupas etnopolitiskā ideoloģija kopumā ir vērsta uz latviešu valodas un latviešu kopienas pozīciju nostiprināšanu visās sabiedrības dzīves jomās. Tās veidotāji ir pamatā politiskās varas pozīcijā. Ņemot vērā politiskās varas polarizāciju pēc etniskā principa, īpaši etnopolitiskajos jautājumos, un valodas kopienu diskursa analīzes rezultātus, var apgalvot, ka varas diskursa lauku veidojošā etnopolitiskā ideoloģija ir latviešu valodas kopienas dominējošo diskursu pamats.

Pretestības diskursa lauka etnopolitiskās ideoloģijas veidotāji ir politiskās opozīcijas kā krievu valodas kopienas pārstāvniecības grupa. Tās pamatā ir

pārliecības, kas vērstas uz varas grupas izvirzīto nosacījumu mīkstināšanu, apiešanu vai atcelšanu, stiprinot krievu valodas pozīcijas kopējā valodu konkurencē un paplašinot krievu etnolingvistiskās grupas pieejamību sabiedrības resursiem.

Gan varas, gan pretestības etnopolitisko ideoloģiju kopējais mērķis ir cīņa par varu kā valdošā etnopolitiskā diskursa kontroli. Varas diskursa nesēju nolūks ir savu varas pozīciju saglabāšana un nostiprināšana, taču pretestības diskursa atbalstītāju nolūks ir varas pozīciju iegūšana.

Šīs abas etnopolitiskā diskursa pamata struktūras – varas un pretestības diskursa lauki – savstarpēji nosaka savu pastāvēšanu: varas diskurss rada pretestības diskursu, savukārt pretestības diskurss nostiprina varas diskursu. Etnopolitiskā diskursa elementu nozīmes kā varas, tā pretestības diskursa laukā veidojas galvenokārt kā otra diskursa lauka elementu fiksēto nozīmju noliegums. Šādus secinājumus ļauj izvirzīt valodas un izglītības diskursa tematu grupas, kuras veido saturiski dihotomiski tematu pāri, īpaši valodas diskursā.

Postmodernisma sabiedrībā, īpaši demokrātiskajās sociāli politiskajās sistēmās, ir raksturīgi, ka **diskursīvajiem konfliktiem nav striktu robežu**. Šī atziņa lielā mērā izriet no E. Laklo un Š. Mufes pārliecības par sabiedrībā valdošo pastāvīgo antagonisma (konflikta) stāvokli, tā formu un objektu daudzveidību un Mišela Fuko (*Michel Foucault*) idejām par varas decentralizāciju.³⁷ Jebkurā sabiedrības dzīves jomā pastāvošie diskursi ir atvērti un mainīgi. Arī diskursu nesēji neveido diskursu robežšķirtnes. Saskaņā ar pētījumā izmantoto teorētisko pieeju diskurss veido ne tikai zināšanu objektus, bet arī subjektus un to attiecības noteiktos vēsturiskos un kultūras kontekstos kā domāšanas sistēmās.³⁸ Tāpēc diskursīvajā konfliktā iesaistītie varas subjekti ir nevis reālas (fiziskās realitātes izpratnē) sociālas grupas, bet diskursa objekti tādā nozīmē, ka to kolektīvās identitātes veido konfliktējoši diskursi. Izmantojot E. Laklo kategoriju, tie ir *sašķeltie subjekti*, kas, pirmkārt, veido savu identitāti, pozicionējoties diskursā, otrkārt, tie nav piesaistīti vienam vienīgam diskursa tipam. Ikviens indivīds var vienlaikus būt dažādu diskursa tipu nesējs atkarībā no politiskā un kultūras konteksta, konkrētās situācijas vai notikuma un tā dalībniekiem.

Etnopolitisko diskursu analīze atklāja, ka latviešu un krievu valodas kopienu diskursīvā konflikta subjekti ir dažādas **diskursīvās grupas**. Etniskā piederība un valoda ir krievu un latviešu etnolingvistiskās grupas ārējās sociālās pazīmes, pēc kurām nav pamatoti tās identificēt kā noteiktu diskursu nesējas un apgalvot, ka katra valodas kopiena atbalsta tikai varas vai pretestības diskursus. Etnopolitikas jomā veidojas, pastāv, mijas un mainās vairāki diskursi. To atbalstītāji veido šīs dažādās diskursīvās grupas. Vienlaikus valodas un izglītības diskursu mikrostruktūru analīze atklāja, ka valodas kopienu pārstāvjiem kā diskursa nesējiem ir būtiski saglabāt vienotību ar savu iekšējo grupu – attiecīgo valodas kopienas. Turklāt ļoti svarīgi ir tas, ka valodas kopienas tiek uztvertas kā noteiktu dominējošo diskursu nesējas. Gan valodas kopienu pārstāvjiem, gan politiķiem ir svarīgi veidot un saglabāt savu pozitīvo paštēlu, konstruēt otras grupas negatīvo tēlu un saglabāt diskursa līmenī solidaritāti ar savu iekšējo grupu. Diskursa aģentu izmantotās diskursīvās stratēģijas ir veidotas tā, lai ārējā grupa (*viņi*) atzītu iekšējās grupas (*mūsu*) izvirzītos argumentus un tādējādi ļautu īstenot savas intereses un varu. Visas šīs pazīmes ir raksturīgas

ideoloģiskajam diskursam, kas tiek konstruēts varas iegūšanas vai nostiprināšanas interesēs. Ideoloģija šajā perspektīvā leģitimē un pamato sociālās grupas darbības.

Atzīstot varas subjektu un varas attiecību diskursivitāti, izvirzās jautājums par to, kas kontrolē diskursu struktūras. Vienkāršojot – kas kontrolē to, kas tiek vēstīts par sociālajām grupām kā varas subjektiem. Raugoties no teorijas perspektīvas, sabiedrības grupu varas attiecību konstruēšanā ieinteresēta ir galvenokārt politiskā vara. Politiskā diskursa analīze atklāja, ka etnopolitisko ideoloģiju un attiecīgi valodas kopienu diskursīvais konflikts ir nozīmīgs **instruments politiskajā cīņā par varu**. Tas, savukārt, apstiprina teorētisko nostāju, ka diskursīvā konflikta mērķis ir politiskā hegemonija – dominējošā diskursa veidošana un izplatīšana, lai leģitimētu ne vien valdošo diskursu, bet arī noteiktu un tipizētu tam atbilstošās prakses un rīcību, veidotu, stiprinātu un vadītu konfliktā iesaistīto grupu varas attiecības. Tāpēc politiskajai varai ir ļoti svarīga loma diskursīvā konflikta radīšanā un norisē. Konstruējot publisko diskursu, tā tiecas kontrolēt sabiedrības domāšanu un darbību, vismaz tādā nozīmē, ka tā nosaka, par ko un kā sabiedrībai ir jādomā un jārunā. Latviešu un krievu valodas kopienu diskursīvā konflikta gadījumā šis atziņas pamato sociālā un politiskā diskursa interdiskursīvas analīzes rezultāti. N. Fērklafa izpratnē interdiskursivitāte nozīmē teksta veidošanu no dažādiem diskursiem.³⁹ Šādas analīzes mērķis ir salīdzināt dažādus diskursus (to struktūras, piemēram, tematus un argumentācijas paņēmienus) un atklāt lingvistiskas un nozīmju saiknes starp tiem. Pētījumā par valodas kopienu diskursīvo konfliktu ir salīdzināti valodas kopienu pārstāvju un politiķu izteikumi. Galvenais analīzes secinājums ir tāds, ka politiskā diskursa struktūras – tēmas un izmantotās diskursīvās stratēģijas – caurvij arī sociālo jeb valodas kopienu diskursu. Kaut arī nevar skaidri apgalvot, ka politiskais diskurss nosaka sociālā diskursa struktūras, pētījumā veiktā abu šo diskursu veidu analīze dažādos laika posmos ļauj secināt, ka politiskais diskurss iniciē etnopolitiskā diskursa tēmas. Savukārt to izvērsums, visticamāk, veidojas abu diskursa veidu cirkulārā ietekmē.

Diskursīvā konflikta skaidrošanā būtiski ir identificēt konflikta objektu, jo tas ļauj atklāt patieso varas mērķi, kas nosaka diskursa struktūras – tēmas un to izvēršanā izmantotās diskursīvās stratēģijas. Valodas un izglītības diskursu analīzes rezultātā var secināt, ka etnopolitikas jomā ir vērojama valodas kopienu **konflikta izkliede**. Viens no konflikta izkliedi ilustrējošiem piemēriem ir *apdraudētās latviešu valodas* un *apspiestās krievu valodas* sinhronie diskursa tipi, kas ir vērsti uz katras kopienas varas pozīciju nostiprināšanu. Proti, diskusija par valodas statusu un tās sociolingvistiskajām funkcijām norisinās paralēlās plūsmās. Katra valodas kopiena vai tās politiskā pārstāvniecības grupa (politiskās partijas) iestājas par savas valodas atzīšanu un attiecīgi savas valodas kopienas statusu, nevis izvirza pretargumentus vai piedāvā risinājumus otras grupas izvirzītajam priekšlikumam. Šāda situācija, kurā konfliktējošie temati ir vērsti nevis uz vienotu, bet atšķirīgiem konflikta objektiem, raksturo konflikta izkliedi, kas ir sastopama gan politiskajā (politiķu), gan sociālajā (valodas kopienu) diskursā.

Teorētiski diskursīvais konflikts var iziet ārpus sociālās vai politiskās dzīves jomas, kurā tas veidojies un attīstījies, un pāriet uz citām jomām. Tas var arī projicēties sociālajā realitātē sabiedrības grupu konfliktā sociālās prakses formā, rast savu izpaušmi faktiskā sociālā rīcībā, kas ir vērsta pret otru grupu. Šie pieņēmumi

nosaka diskursīvā konflikta analīzes nozīmīgumu, jo šāda pieeja ļauj prognozēt potenciālos sabiedrības grupu konfliktus sociālās rīcības līmenī.

Diskursīvā konflikta transformācijas iespējas sociālajā konfliktā

Kādas ir latviešu un krievu valodas kopienu diskursīvā konflikta iespējas transformēties sociālajā konfliktā rīcības līmenī etnopolitikas jomā? Pastāv vairākas pazīmes, kas liecina gan par diskursīvā konflikta izpausmēm sociālajā realitātē, gan arī ļauj pamatot pieņēmumu, ka valodas kopienu konflikts arī turpmāk saglabās diskursīvā konflikta formu.

No vienas puses, atšķirīgie varas un pretestības diskursu pamati, ko raksturo vēsturiskās, kultūras un politiskās realitātes uztveres un interpretācijas atšķirības latviešu un krievu valodas kopienas pārstāvju vidū, sekmē diskursīvā konflikta attīstību un veido iespējamā sociālā konflikta ideoloģisko bāzi. Tāpēc noteiktos apstākļos, kas paredz arī atbilstošu resursu pieejamību, latviešu un krievu valodas kopienas diskursīvais konflikts var transformēties plašākā sociālās rīcības formā, kā to parādīja krievu etnolingvistiskās grupas protesta akcijas pret mazākumtautību izglītības reformu. Gan pētījumā izmantoto iedzīvotāju fokusa grupu diskusiju dati, gan iedzīvotāju aptaujas dati par krievu un latviešu valodas lietošanu⁴⁰ ļauj apgalvot, ka ikdienas sociālajā realitātē abu valodas kopienu diskursīvais konflikts pamatā izpaužas valodas lietošanas mikrokonflikta situācijās (komunikatīvajos notikumos uz ielas, darbavietā, veikalā u. tml.). Etnopolitisko diskursu analīze parādīja, ka šajās situācijās iesaistītajiem valodas kopienu pārstāvjiem ir atšķirīgas sociālās pārliecības par valodas izvēli un lietošanu starpgrupu saskarsmē. Konflikta gadījumā šī pārliecība izriet no pretējām etnopolitiskajām ideoloģijām (varas un pretestības diskursu laukiem). Šādi konfliktējošie diskursi, protams, ietekmē valodas kopienu attiecības arī sociālajā realitātē.

No otras puses, etnolingvistisko grupu sociālā konflikta formā šādas mikrokonflikta situācijas netransformējas vairāku faktoru dēļ.

Pirmkārt, konfliktējošo diskursu atbalstītāji veido **diskursīvās grupas**. Diskursīvās grupas atsevišķu indivīdu līmenī veido sarežģītus tīklojumus, nevis divas pretējas nometnes. To daudzveidība nosaka to, ka diskursīvā konflikta projicēšanās sociālajā realitātē ir iespējama tikai sadrumstaloti, fragmentēti un izkļaidēti. Tāpēc vienas diskursīvās grupas locekļu etniskās piederības un valodas pazīmes var būt atšķirīgas. Šis etnopolitiskā diskursa laukā izkļaidēto diskursīvo grupu princips izskaidro, kāpēc starp latviešu un krievu valodas kopienas atbalstītājiem diskursiem nepastāv stingras robežas. Šādas robežas nepastāv arī sociālajā realitātē, par ko liecina gan tīkveida etniskās stratifikācijas modelis, gan augstais t. s. jaukto laulību īpatsvars, gan etniski heterogēni sociālie tīkli.

Otrkārt, dominējošie konfliktējošie diskursa tipi neizsmēļ visu etnopolitiskā diskursa lauku, kurā pastāv arī **alternatīvie diskursi**. Tās ir sociālajai grupai netipiskas un retāk sastopamas interpretācijas vai pieredzes attēlojumi. Alternatīvie diskursi parasti neatbilst diskursa nesēja iekšējās grupas – savas valodas kopienas – dominējošajam diskursam. Ja latviešu valodas kopienas dominējošie diskursi iekļaujas varas diskursa laukā, bet krievu valodas kopienas – pretestības diskursa laukā, tad latviešu valodas kopienas pārstāvis, kurš atbalsta kādu no pretestības diskursa

tematiem, ir alternatīvā diskursa tipa atbalstītājs. Vienlaikus katra valodas kopiena kopumā vairāk atbalsta vai nu varas, vai pretestības diskursa laukā attīstījušos tematus un attiecīgos diskursu tipus. Šādi alternatīvie diskursi apstiprina, ka postmodernajā sabiedrībā, mainoties varas instrumentiem un mērķiem, ir mainījusies arī politiskā un sociālā konflikta forma. Atsaucoties uz E. Laklo un Š. Mufi, postmoderno sabiedrību raksturo pastāvīga cīņa par dominējošo diskursu, kas nosaka arī sociālās prakses. Taču šajā cīņā mainās šķirtne starp ārējo un iekšējo grupu, cenšoties izprast un pieņemt citādo, nevis veidot tikai ienaidnieka tēlu.

Treškārt, diskursīvā konflikta transformācijas plašākā sociālā valodas kopienā konfliktā kavē tā **izklidētais konflikta objekts**, kam raksturīgi tas, ka tajā iesaistītās grupas cīnās par atšķirīgiem mērķiem un resursiem, ignorējot otras puses vajadzības. Šis aspekts latviešu un krievu valodas kopienas varas attiecību izpētē ir nozīmīgs, jo, pirmkārt, tas parāda, ka etnopolitika ir latviešu un krievu valodas kopienas cīņas lauks par varu. Otrkārt, tas skaidro konfliktējošo etnopolitisko attieksmju un to veidojošo diskursu tipu noturīgumu etnopolitikas jomā. Konflikts būtībā netiek risināts, bet gan apiets. Treškārt, tas ļauj izvirzīt pieņēmumu par politiskās elites ieinteresētību šādu konfliktējošu diskursa tipu nostiprināšanā, saglabājot sašķeltas sabiedrības modeli.

Ceturtkārt, politiskā diskursa analīze par etnopolitikas jautājumiem, lietojot poststrukturālisma diskursa teorijas un kritiskā diskursa analīzes atziņas, apstiprina līdz šim veikto pētījumu secinājumus par latviešu un krievu valodas kopienas konfliktu kā **politisku konstrukciju**. Politiskā cīņa par valdošo un atzīto diskursu etnopolitikas jomā (etnopolitisko hegemoniju) ir būtisks faktors, kas nostiprina valodas kopienā diskursīvā konflikta formu. Tiecoties iegūt etnopolitisko hegemoniju, politiskie spēki veido diskursu, kura struktūra atbilst ideoloģiskā diskursa binārās opozīcijas loģikai jeb T. van Deika definētajai *pozitīvā paštēla un negatīvā cita tēla* argumentācijas stratēģijai. Etnopolitiskā diskursa struktūras atklāj saiknes starp politiskās varas pozīciju un latviešu valodas kopienā kā vienu iekšējo grupu un politiskās opozīcijas un krievu valodas kopienā kā otru. Taču svarīgi, ka politiskajā diskursā abas šīs grupas kā valodas kopienas tiešā veidā tikpat kā netiek pretnostatītas. Pretnostatītas tiek valodas kopienas politiskās pārstāvniecības grupu (politisko partiju) aizstāvētās intereses. Tādējādi varas attiecības pēc būtības īstenojas nevis starp sociālajām grupām (valodas kopienām), bet starp politisko grupu veidotajiem diskursiem. Vienlaikus šos konfliktējošos etnopolitiskos diskursus gan paši politiķi, gan mediji projicē uz latviešu un krievu valodas kopienas varas attiecībām sociālajā realitātē, tādējādi radot sociālā konflikta ilūziju.

Secinājumi

Diskursa teorijas lietojuma un analīzes rezultātā latviešu un krievu valodas kopienas varas attiecības etnopolitikas jomā ir skaidrojamas kā diskursīvais konflikts. Sociālā un politiskā diskursa analīze ļāva noteikt etnopolitiskā diskursa kā metadiskursa galvenās struktūras – varas un pretestības diskursu laukus, kas ir konflikta pamatā, – un apakšstruktūras jeb dažādus diskursu tipus. Tā kā lielākā daļa etnopolitiskā diskursa tēmu veidojas kā nozīmju pretmetu pāri, tad dominējošais diskursa tips ir konfliktējošais. Tas ir vērsts uz diskursa paudēja vai atbalstītāja

iekšējās grupas (*mēs*) interešu aizstāvību un varas pozīciju nostiprināšanu vai iegūšanu, vienlaikus veidojot un uzturot ārējās grupas (*viņi*) negatīvo tēlu. Galvenās pazīmes un faktori, kas kavē valodas kopienu varas attiecībām attīstīties divu sociālu grupu atklātā konfliktā rīcības līmenī, ir: (1) konflikta subjekti jeb iesaistītās puses ir diskursīvās grupas, kas nav identas ar divām valodas kopienām; (2) etnopolitikas jomā līdzās katrai valodas kopienai raksturīgajiem dominējošajiem (izplatītajiem) diskursiem pastāv alternatīvie diskursi, kas liedz valodas kopienu varas attiecībām attīstīties divu sociālu grupu atklātā konfliktā rīcības līmenī; (3) etnopolitikas jomā ir vērojama konflikta objekta izkliede; (4) postmodernajā sabiedrībā valoda ir nozīmīgs varas instruments, un cīņa par varu ir cīņa par valdošo diskursu, kas ļauj iegūt hegemoniju. Tādējādi secināms, ka visdrīzāk krievu un latviešu valodas kopienas konflikts etnopolitikas jomā saglabās diskursīvā konflikta formu.

ATSAUCES

- ¹ Poriņa, V. (2009) Valsts valoda daudzvalodīgajā sabiedrībā: individuālais un sociālais bilingvisms Latvijā. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- ² Muižnieks, N. (ed.) (2010) *How Integrated Is Latvian Society? An Audit of Achievements, Failures and Challenges*. Rīga: University of Latvia Press.
- ³ Piemēram, sk.: Anderson, B. (1983) *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso Books; Brubaker, R. (2004) *Ethnicity without Groups*. USA: President and Fellows of Harvard College.
- ⁴ Schöpflin, G. (2000) *Nations. Identity. Power. The New Politics of Europe*. London: Hurst & Company.
- ⁵ Apine, I., Volkovs, V. (2007) Latvijas krievu identitāte: vēsturisks un socioloģisks apcerējums. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un Socioloģijas institūts; Druvieta, I., Baltaiskalna, D., Ernstson, V., Poriņa, V. (2001) Latvijas valodas politikas analīze: ekonomiskie aspekti. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- ⁶ Piemēram, sk.: Tabuns, A., Daugavietis, J., Kalniņa, A., Liepiņa-Ozola, K., Mūriņš, S., Sūna, L., Štramdieris, M., (zin. red.) Tabuns, A. (2006) *Kultūras. Jaunieši. Mediji*. Rīga: Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte; Valoda. Latvijas iedzīvotāju aptauja. (2007, 2008) Rīga: Baltic Institute of Social Sciences, LVAVA. Nepublicētu pētījumu rezultāti. [sk. 12.04.2010.] Pieejams: www.biss.soc.lv; www.lvava.gov.lv; Volkovs, V. (2006) Dzīves kvalitāte Latvijā: atšķirīgais starp nacionālajām grupām. Grām.: Bela, B., Tisenkopfs, T. (zin. red.) *Dzīves kvalitāte Latvijā*. Rīga: Zinātne, 81.–96. lp.
- ⁷ Piemēram, sk.: Dribins, L. (2007) Latvijas vēstures faktors sabiedrības integrācijas procesā. Rakstu krāj.: Dribins, L., Šņitņikovs, A. (red.) *Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 33.–49. lp.; Šulmane, I., Kruks, S. (2006) Neiecietības izpausmes un iecietības veicināšana Latvijā. Laikrakstu publikāciju un politiskā diskursa analīze 2004./2005. gads. Rīga: Īpašo uzdevumu ministrija sabiedrības integrācijas lietās; Tabuns, A. (2010) Identity, Ethnic Relations, Language and Culture. In: Muižnieks, N. (ed.) *How Integrated Is Latvian Society? An Audit of Achievements, Failures and Challenges*. Rīga: University of Latvia Press, pp. 253–278.; Zepa, B., Šūpule, I., Kļave, E., Krastiņa, L., Krišāne, J., Tomson, I. (2005) Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma meklējumi. Rīga: Baltic Institute of Social Sciences.
- ⁸ Runcis, A. (2005) Cleavages, the Formation of Cleavages, and Political Parties in Latvia. / Sociālo šķirtņu veidošanās un politiskās partijas Latvijā. *Latvijas Universitātes Raksti. Politikas zinātne*. 686. sēj., 64.–78. lpp.

- ⁹ Horowitz, D. (1985) *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley, CA: University of California Press.
- ¹⁰ Diatchkova, S. (2005) Ethnic Democracy in Latvia. In: Smooha, S., Järve, P. (eds.) *The Fate of Ethnic Democracy in Post-Communist Europe*. Budapest: Open Society Institute, pp. 81–114.; Ikstens, J. (2006) Eastern Slavic Political Parties in Latvia. In: Muižnieks, N. (ed.) *Latvian-Russian Relations: Domestic and International Dimensions*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, pp. 41–52.
- ¹¹ Ijabs, I., Kruks, S. (2008) Saeima, vārdi un demokrātija. Rīga: Sorosa Fonds – Latvija; Šulmane, I. (2007) Neiecietības diskurss Saeimas politiķu runās. Grām.: Rozenvalds, J. (zin. red.) *Parlamentārais diskurss Latvijā. Saeimas plenārsēžu stenogrammu datorizētā analīze*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds. 69.–91. lpp.
- ¹² Dribins, L., Šņitņikovs, A. (red.) (2007) Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts; Zepa, B., Šūpule, I., Krastiņa, L., Kešāne, I., Grīviņš, M., Bebriša, I., Ieviņa, I. (zin. red.), Zepa, B. (2006) Integrācijas prakse un perspektīvas. Rīga: Baltic Institute of Social Sciences.
- ¹³ Piemēram, sk.: Kļave, E., Jeruma, L., Krišāne, J., (zin. red.) Zepa, B. (2004) Cittautiešu jauniešu integrācija Latvijas sabiedrībā izglītības reformas kontekstā. Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts; Šūpule, I., Krastiņa, L., Peņķe, I., (zin. red.) Zepa, B. (2004) *Etniskā tolerance un Latvijas sabiedrības integrācija*. Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts.
- ¹⁴ Hicks, A. M., Janoski, T., Schwartz, M. A. (2005) Political Sociology in the New Millenium. In: Janoski, T., Alford, R., Hicks, A., Schwartz, M. A. (eds.) *The Handbook of Political Sociology. States, Civil Societies, and Globalization*. New York: Cambridge University Press, pp. 1–30.
- ¹⁵ Piemēram, sk.: Kalmus, V. (2003) Is Interethnic Integration Possible in Estonia?: Ethno-Political Discourse of Two Ethnic Groups. *Discourse & Society*. London, Thousand Oaks, CA and New Delhi: Sage Publications. Vol. 14 (6), 667–697; van Dijk, T. A. (1993) Stories and Racism. In: Mumby, D. (ed.) *Narrative and Social Control*. Newbury Park, CA: Sage, pp. 121–142.; Wodak, R., Matouschek, B. (1993) We Are Dealing with People Whose Origins One Can Clearly Tell Just by Looking: Critical Discourse Analysis and the Study of Neo-Racism in Contemporary Austria. *Discourse & Society*. London, Newbury Park and New Delhi: Sage Publications. Vol. 4 (2), pp. 225–248.
- ¹⁶ Van Dijk, T. A. (2000b) Ideologies, Racism, Discourse: Debates on Immigration and Ethnic Issues. In: Jessica Ter Wal, Verkuyten, M. (eds.) *Comparative Perspectives on Racism*. Aldershot: Ashgate, pp. 91–116; Van Leeuwen, T., Wodak, R. (1999) Legitimizing Immigration Control: A Discourse-Historical Analysis. *Discourse Studies*. London, Thousand Oaks, CA and New Delhi: Sage Publications. Vol. 1 (1), 83–118.
- ¹⁷ Van Dijk, T. A. (2002) Discourse and Racism. In: Goldberg, D., Solomos, J. (eds.) *The Blackwell Companion to Racial and Ethnic Studies*. Oxford: Blackwell, pp. 145–159; Van Dijk, T. A. (2006b) Discourse as Interaction in Society. In: Van Dijk, T. A. (ed.) *Discourse as Social Interaction. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. Vol. 2. London: Sage Publications, pp. 1–37.
- ¹⁸ Fairclough, N. (2006) *Discourse and Social Change*. Cambridge, UK: Polity; Laclau, E., Mouffe, Ch. (2001) *Hegemony and Socialist Strategy*. 2nd ed. London: Verso.
- ¹⁹ Wodak, R., De Cillia, R., Reisigl, M., Liebhart, K. (1999) *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- ²⁰ Howarth, D. (2000) *Discourse*. Buckingham: Open University Press; Norval, A. (2000) Trajectories of Future Research in Discourse Theory. In: Howarth, D., Norval, A. J., Stavrakakis, Y. (eds.) *Discourse Theory and Political Analysis*. Manchester: Manchester University Press, pp. 219–236; Tabuns, A., Daugavietis, J., Kalniņa, A., Liepiņa-Ozola, K.,

- Mūriņš, S., Sūna, L., Štramdieris, M., (zin. red.) Tabuns, A. (2006) Kultūras. Jaunieši. Mediji. Rīga: Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte.
- ²¹ Laclau, E., Mouffe, Ch. (1987) Post Marxism without Apologies. *New Left Review* I/166, November, December, 79–106, p. 82.
- ²² Laclau, E., Mouffe, Ch. (2001 [1985]) *Hegemony and Socialist Strategy*. 2nd ed. London: Verso.
- ²³ Ibidem.
- ²⁴ Ibidem.
- ²⁵ Blommaert, J., Bulcaen, C. (2000) Critical Discourse Analysis. *Annual Review of Anthropology*, 29, 447–466, p. 448; Van Dijk, T. A. (1993a) The Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse & Society*. London, Newbury Park and New Delhi: Sage Publications. Vol. 4 (2), 249–283, p. 250; Wodak, R. (2001) What CDA Is about – a Summary of Its History, Important Concepts and Its Developments. In: Wodak, R., Meyer, M. (eds.) *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage Publications, pp. 1–13, p. 2.
- ²⁶ Fairclough, N. (2003) *Analysing Discourse. Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge; Fairclough, N. (2006) *Discourse and Social Change*. Cambridge, UK: Polity.
- ²⁷ Van Dijk, T. A. (1993a) The Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse & Society*. London, Newbury Park and New Delhi: Sage Publications. Vol. 4 (2), 249–283; Van Dijk, T. A. (2000a) *Ideology. A Multidisciplinary Approach*. London, Thousand Oaks and New Deli: Sage Publications.
- ²⁸ Van Leeuwen, T., Wodak, R. (1999) Legitimizing Immigration Control: A Discourse-Historical Analysis. *Discourse Studies*. London, Thousand Oaks, CA and New Delhi: Sage Publications. Vol. 1(1), 83–118; Wodak, R., De Cillia, R., Reisigl, M., Liebhart, K. (1999) *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- ²⁹ Fairclough, N. (2006) *Discourse and Social Change*. Cambridge, UK: Polity, p. 66.
- ³⁰ Fairclough, N. (2001) *Language and Power*. 2nd ed. Harlow: Longman; Van Dijk, T. A. (1989) Structures of Discourse and Structures of Power. In: Anderson, J. A. *Communication Yearbook 12*. Newbury Park, CA: Sage, pp. 84–59; Van Dijk, T. A. (2008) *Discourse and Power*. New York: Palgrave MacMillan.
- ³¹ Pētījuma izstrādes gaitā, kas aizsākās 2003. gadā, raksta autore ir veikusi vairākus pētījumus kopā ar *Baltijas Sociālo zinātņu institūta* [BSZI] (kopš 2004. gada decembra – *Baltic Institute of Social Sciences* [BISS]) grupas pētniekiem par etnopolitikas jautājumiem un latviešu un krievu valodas kopienu attiecībām Latvijā, kas veido pētījuma empīriskā materiāla bāzi: BSZI (2003a). Latvijas iedzīvotāju motivācija un ekspektācijas attiecībā uz Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā. Npublicēts pētījums. [Sk. 31.05.2011.] Pieejams: http://www.biss.soc.lv/downloads/resources/ESfocus/ES_kvalit.pdf; BSZI (2003b). Mazākumtautību skolēnu un vecāku nostādnes par latviešu valodu. [sk. 31.05.2011.] Pieejams: http://www.biss.soc.lv/downloads/resources/LVAVPfocus/LVAVP_Focus_LV.pdf; Kļave, E., Jeruma, L., Krišāne, J., (zin. red.) Zepa, B. (2004) *Cittautiešu jauniešu integrācija Latvijas sabiedrībā izglītības reformas kontekstā*. Rīga: BSZI; Šūpule, I., Krastiņa, L., Peņķe, I., (zin. red.) Zepa, B. (2004) *Etniskā tolerance un Latvijas sabiedrības integrācija*. Rīga: BSZI; Zepa, B., Šūpule, I., Kļave, E., Krastiņa, L., Krišāne, J., Tomsone, I. (2005) *Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma meklējumi*. Rīga: BISS; Zepa, B., Šūpule, I., Krastiņa, L., Ķešāne, I., Grīviņš, M., Bebriša, I., Ieviņa, I., (zin. red.) Zepa, B. (2006) *Integrācijas prakse un perspektīvas*. Rīga: BISS. Etnopolitisko diskursu izpētē ir izmantotas četras dažāda veida datu kopas: 22 Latvijas iedzīvotāju fokusa grupu diskusiju dati (15 krievu valodā un septiņas latviešu valodā); četras Saeimas plenārsēžu stenogrammas; 20 daļēji strukturēto padziļināto interviju dati ar Latvijas politisko partiju pārstāvjiem; 14 politisko partiju programmas.
- ³² Fairclough, N. (1993) *Critical Discourse Analysis and the Marketization of Public Discourse: The Universities*. *Discourse & Society*. London, Newbury Park and New Delhi:

- Sage Publications. Vol. 4 (2), 133–168; Fairclough, N. (2000) Discourse, Social Theory, and Social Research: The Discourse of Welfare reform. *Journal of Sociolinguistics* 4/2, 163–195; Fairclough, N. (2006) Discourse and Social Change. Cambridge, UK: Polity, p. 62–100.
- ³³ Van Dijk, T. A. (1993a) The Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse & Society*. London, Newbury Park and New Delhi: Sage Publications. Vol. 4 (2), 249–283, p. 259.
- ³⁴ Van Dijk, T. A. (1989) Structures of Discourse and Structures of Power. In: Anderson, J. A. *Communication Yearbook 12*. Newbury Park, CA: Sage, pp. 84–59; Van Dijk, T. A. (2006a) Discourse and Manipulation. *Discourse & Society*. London, Newbury Park and Thousand Oaks: Sage Publications. Vol. 17 (3), 359–383, 373–74; Van Dijk, T. A. (2008) Discourse and Power. New York: Palgrave MacMillan, p. 5.
- ³⁵ Izvērsti sk.: Kļave, E. (2007) Kritiskā diskursa analīzes lietojums etnopolitisko diskursu izpētē. *Latvijas Universitātes Raksti, 714. sēj. Socioloģija*. Rīga: Latvijas Universitāte, 17.–30. lpp.
- ³⁶ Van Dijk, T. A. (2000a) Ideology. A Multidisciplinary Approach. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- ³⁷ Fuko, M. (2001) Uzraudzīt un sodīt. Cietuma rašanās. Rīga: Zvaigzne ABC.
- ³⁸ Fuko, M. (2001) Uzraudzīt un sodīt. Cietuma rašanās. Rīga: Zvaigzne ABC; Hicks, A. M., Janoski, T., Schwartz, M. A. (2005) Political Sociology in the New Millennium. In: Janoski, T., Alford, R., Hicks, A., Schwartz, M. A. (eds.) *The Handbook of Political Sociology. States, Civil Societies, and Globalization*. New York: Cambridge University Press, pp. 1–30; Laclau, E., Mouffe, Ch. (2001) Hegemony and Socialist Strategy. 2nd ed. London: Verso.
- ³⁹ Fairclough, N. (1993) Critical Discourse Analysis and the Marketization of Public Discourse: The Universities. *Discourse & Society*. London, Newbury Park and New Delhi: Sage Publications. Vol. 4 (2), 133–168, 134–35; Fairclough, N. (2006) Discourse and Social Change. Cambridge, UK: Polity, p. 46.
- ⁴⁰ Valoda. Latvijas iedzīvotāju aptauja (2007, 2008). Rīga: Baltic Institute of Social Sciences, LVAVA. Nepublicētu pētījumu rezultāti. [Sk. 12.04.2010.] Pieejams: www.biss.soc.lv; www.lvava.gov.lv

Summary

Several indicators of a conflict between the Latvian and Russian ethnolinguistic groups in Latvia are apparent at present. Different attitudes towards ethnopolitical issues, i.e., towards language, education and citizenship policies determine the conflict. However, there are no open socio-political or ethnic conflicts between the both language communities at the group level. The ethnic relations in Latvia are a widely explored phenomenon, yet up to now sociological studies have been approaching the subject with the help of discourse theory and analysis only, and in a fragmented manner. The study aims to explain the power relations of the two biggest language communities in Latvia in the field of ethnopolitics, approaching the subject through discourse theories and discourse analysis. The author explains the discursive conflict between the Latvian and Russian language communities as a form of power relations between the two ethnolinguistic groups, and analyses manifestations of the conflict in social reality. This article is based on the results of the author's doctoral thesis "An Ethnopolitical Discourse Analysis: The Power Relations of Language Communities in Latvia" (2010).

Keywords: language community, ethnopolitics, discursive conflict, discourse analysis.

Prakses kopienas zināšanu pārnēsē *Communities of Practice in Knowledge Transfer*

Līga Paula

Latvijas Lauksaimniecības universitāte
Sociālo zinātņu fakultāte
E-pasts: Liga.Paula@llu.lv

Dina Bite

Latvijas Universitāte
Sociālo zinātņu fakultāte
E-pasts: Dina.Bite@llu.lv

Ginta Kronberga

Latvijas Universitāte
Sociālo zinātņu fakultāte
E-pasts: Ginta.Kronberga@llu.lv

Rakstā autore skaidro prakses kopienu jēdzienu, pamato prakses kopienu pieejas iespējas zināšanu pārnēses procesu skaidrošanā un analizē trīs atšķirīgus prakses kopienu piemērus, kas saistīti ar Latvijas Lauksaimniecības universitāti: viena kopiena veidojusies nozares ietvaros, un divu kopienu darbībā iesaistījušies cilvēki pārstāv dažādas jomas. Prakses kopienu pieeju veiksmīgi var izmantot, lai skaidrotu sociālās mācīšanās un zināšanu pārnēses procesus neformālās kopienās. Tādas kopienas veidojas ne tikai ārpus formālām institūcijām, bet arī to iekšienē. Autore secina, ka prakses kopienas pārsvarā veidojas iekšējās nepieciešamības dēļ un lielākoties nozarēs, taču nereti eksogēnu apstākļu ietekmē radusies sadarbība var pāraugt stabilā prakses kopienā arī starp nozarēm.

Atslēgvārdi: prakses kopienas, zināšanu pārnese, Latvijas Lauksaimniecības universitāte.

Ievads

Prakses kopienas jēdziens (*community of practice*) nav jauns un literatūrā tiek saistīts gan ar neformālo sociālo vidi, kur notiek zināšanu pārnese, gan ar formālajām organizācijām, jo mūsdienās tas ir plaši izplatīts privātajā un publiskajā sektorā. Zināšanu ekonomikā, kad zināšanas kļūst par panākumu atslēgu, prakses kopienas kļūst arvien populārākas arī formālajās organizācijās [10: 6]. Latvijā šis jēdziens tomēr vēl nav aprobēts un plaši izmantots, skaidrojot zināšanu un prakses saikni, kā arī pieredzes un zināšanu komunikēšanas praksi.

Prakses kopienu veidošanās katrā konkrētā gadījumā ir citāda, bieži tās veidojas spontāni – atsevišķa indivīda vai entuziastu grupas ierosinātas, bet reizēm ir apzināti

un mērķtiecīgi organizētas. Pēdējais visbiežāk notiek formālās organizācijās, arī universitātēs. Saistībā ar zināšanu radīšanu organizācijās prakses kopienas tiek veidotas un attīstītas kā dažādas menedžmenta prakses, ko parasti saista ar zināšanu menedžmentu [7: 6]. Centrālais prakses kopienas princips ir dalīšanās ekspertīzē un jaunu zināšanu radīšana [5] galvenokārt starp kopienas biedriem, kas ļoti bieži ir nozares profesionāļi vai nozares teorētiķi un praktiķi. Prakses kopienas var apvienot cilvēkus arī no ļoti dažādām sfērām, ja vien viņiem ir kopīgas intereses vai veicamie uzdevumi.

Kā atzīst pieredzējuši prakses kopienu teorētiķi un pētnieki, bieži vien nav vienkārši identificēt prakses kopienas, īpaši tās, kuras darbojas neformālajā vidē un arī lielās formālās institūcijās. Tas tādēļ, ka daudzas neformālas grupas ir neatpazīstamas. Ja domājam par zinātnieku un praktiķu sadarbību reģionos, prakses kopienas jēdziens ir ļoti atbilstošs pēc būtības, jo raksturo konkrēto iniciatīvu sadarbības pamatu (praksi), skaidro, kā praktiski notiek zināšanu pārnesē sadarbības partneru vidū, kas ir zināšanu apmaiņas iniciatori un kādi praktiskie risinājumi tiek izmatoti procesu nodrošināšanā, visbeidzot – kas un kādā veidā zināšanas turpmāk izmanto.

Pētījuma problēmas būtības raksturojums

Pētījumā bija būtiski noskaidrot, kā veidojas sadarbība starp pētniekiem un praktiķiem konkrētās nozarēs un kā veidojas starpdisciplināri sadarbības tīkli. Tikpat svarīgi bija izpētīt, vai un kā jau esošos tīklos tiek iesaistīti jauni sadarbības partneri, kā notiek pieredzes un zināšanu nodošana/pārņemšana vienam no otra (īpaši starpdisciplinārās sadarbības gadījumos). LLU tika izmantota kā pamats prakses kopienu identificēšanai zināšanu pārnesē. Teorētiskajā literatūrā minēts, ka vieglāk un biežāk sadarbības tīkli veidojas nozaru iekšienē, savukārt starpdisciplināras komandas izveide nereti ir liels izaicinājums vairāku iemeslu dēļ, piemēram, katras konkrētās nozares pārstāvjiem var nesakrist viedokļi vai tie var būt krasā pretrunā par izmantojamām teorētiskām pieejām vai metodēm, kā arī domstarpības var radīt dalībnieku lielās statusa atšķirības. Nesaprašanās var radīt dažādu nozaru pētnieku un praktiķu priekšstati citam par citu, savukārt birokrātiski šķēršļi var kavēt sadarbībā iesaistīties speciālistus no dažādām institūcijām.

Pētījumā tika izvirzīts pieņēmums, ka sadarbības partneri vairāk uzticas pārbaudītiem un iepriekš zināmiem kontaktiem, veidojot stabilas prakses kopienas nozaru iekšienē. Iegūto pētījuma rezultātu teorētiskai pamatošanai izmantota prakses kopienu teorija, kurā ar prakses kopienām tiek saprasta indivīdu grupa (vai dažādu sociālo aģentu kopa), kas veic kopīgu uzdevumu (praksi) un kas sociālās mācīšanās procesā, kurš parasti notiek it kā pats no sevis līdztekus grupas galvenajām aktivitātēm, apgūst citu dalībnieku pieredzi, un, vērojot citam citu un praktiski darbojoties kopā, iegūst vērtīgas nekodētas zināšanas (*tacit knowledge*), rada kopīgas vērtības, simbolus un rutīnas, kas tiek izmantotas kopīgajās aktivitātēs.

Prakses kopienu piemēru apzināšana notika līdztekus sadarbības modeļu izpētei LLU rīcībepētījuma laikā pētnieciskā projekta „Augstskolu pētnieciskais potenciāls – reģionālās attīstības veicināšanai” LV 0054 (2009–2011) ietvaros. Rakstā autore

pamato pētījuma problēmu, skaidro prakses kopienu teoriju un raksturo atsevišķus prakses kopienas piemērus, kuri atklājās intervijās LLU rīcībepētījumā. Pēc atsevišķu prakses kopienu identificēšanas tika veiktas divas papildu intervijas ar prakses kopienu koordinatoriem. Tika noskaidrots, kā mainās un attīstās sadarbība starp iesaistītajiem aģentiem, vai un kādā veidā konkrētā sadarbības pieredze tiek nodota citiem aģentiem, kāda ir uzticēšanās starp aģentiem, kā un cik plaši notiek starpdisciplinārā sadarbība. Saskaņā ar prakses kopienu teoriju tika pētīts, vai veidojas starpnozaru ekspertīzes komandas un kā attīstās sadarbības tīkli nozarēs, kā šajā procesā notiek zināšanu pārnese starp sadarbības partneriem.

Detalizētākai analīzei tika izvēlētas trīs visai atšķirīgas prakses kopienas: Biosistēmu grupa LLU Informācijas tehnoloģiju fakultātē, Grāmatvežu klubiņš un LLU Angļu klubs. Katra no tām veidojusies citādāk, taču visu darbības pamatā ir vēlme kopīgi dalīties pieredzē un zināšanās, kā arī kopienas locekļiem kopīgi darbojoties radīt jaunas. Biosistēmu grupa ir starpdisciplināra prakses kopiena un iesaista profesionāļus no dažādām jomām, darbojoties formālās institūcijās, savukārt Grāmatvežu klubiņš un Angļu klubs ir ļoti neformālas kopienas. Grāmatvežu klubiņš neformālā vidē apvieno vienas specifiskas darbības sfēras pārstāvjus – grāmatvežus, taču Angļu kluba darbībā iesaistās dažādu jomu pārstāvji, kurus apvieno vēlme savstarpējā komunikācijā attīstīt angļu valodas prasmes.

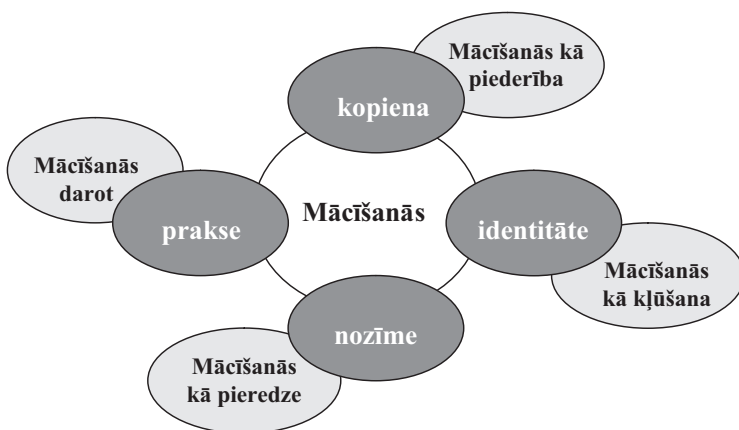
Prakses kopienas pieeja mācīšanās un zināšanu pārneses procesu skaidrošanā

Prakses kopienas ir visur, un katrs no mums pieder pie vairākām kopienām. Citas mēs atpazīstam, citas nē, citām ir nosaukums, bet lielākoties tās paliek neredzamas. Dažās mēs esam centrālie dalībnieki, bet citās – gadījuma rakstura biedri. Vēsturiski raugoties, tās bija pirmās uz zināšanām balstītās sociālās struktūras jau tad, kad cilvēki vēl dzīvoja alās un sanāca kopā ap ugunsgrāvu, lai apspriestu stratēģijas, kā iegūt medījumu, dalījās pieredzē par to, kā noasināt bultas, vai par to, kuri augi ir ēdami. Krietni vēlāk, piemēram, amatnieki apvienojās apvienībās, kam bija savi sociālie aspekti, un tās pildīja arī darījuma funkcijas (apmācības un inovāciju izplatīšana). Viduslaikos ar ko līdzīgu nodarbojās ģildes [10: 5].

Pētījumā izmantota prakses kopienas teorija, lai skaidrotu zināšanu pārneses procesus sadarbības tīklā, kas bieži notiek caur sociālās mācīšanās procesu. Prakses kopienas jēdziens attiecināms uz sociālās mācīšanās procesu sociālā vidē [3: 75], kad cilvēki ar kopīgām interesēm kādā jomā vai, risinot kādu problēmu, sadarbojas noteiktā laika posmā, lai dalītos ar idejām, rastu risinājumus un radītu inovācijas.

Šo jēdzienu pirmo reizi ieviesa E. Vengers (*E. Wenger*) (1991), balstoties uz sociālās mācīšanās teoriju. Saskaņā ar šo teoriju mācīšanās nav centrālais prakses kopienas uzdevums, tā norit līdztekus galvenajām grupas aktivitātēm. Galvenais akcents E. Vengera darbā likts uz mācīšanos kā sociālu līdzdalību: indivīds tiek skatīts kā aktīvs sociālo kopienu prakses dalībnieks – ar šo kopienu palīdzību viņš veido savu identitāti. Balstoties uz šo izpratni, prakses kopiena tiek definēta kā indivīdu grupa, kas darbojas dažādās sabiedriskās aktivitātēs, gūstot pieredzi un ilgstoši radot savu kopīgo identitāti, iesaistoties un dodot ieguldījumu kopienu praksēs.

Ar praksi tiek saprasta kāda aktivitāte vai konkrēts uzdevums, ko veic kopiena [8; 6: 75]. Prakses kopiena ir cilvēku grupa, kurai ir kopīgas intereses, problēmas vai aizraušanās ar kādu tēmu un kura padziļina savas zināšanas un ekspertīzi šajā jomā, tās dalībniekiem mijiedarbojoties citam ar citu [10: 4]. Teorijā galvenokārt uzsvērtā mācīšanās kā sociāla līdzdalība, kas ietver četrus komponentus: izpratni jeb nozīmi (*meaning*), praksi (kopienas konkrētās aktivitātes un uzdevumi, ko tā veic), pašu kopieni un identitāti (sk. 1. attēlu).



1. attēls. Mācīšanās sociālās teorijas komponenti

Avots: Wenger, 1998: 5.

Prakses kopienas strukturālo modeli veido trīs galvenie elementi: darbības sfēra, kopiena un prakse [10: 27].

Darbības sfēra rada kopīgu pamatu un kopīgas identitātes sajūtu, iedvesmojot dalībniekus līdzdarboties, dot savu ieguldījumu, vada mācīšanos un ļauj kopienas locekļiem saprast, kas ir tā vērtīgā pieredze un zināšanas, ar ko ir vērts dalīties.

Kopiena rada mācīšanās sociālo pamatu – spēcīga kopiena sekmē mijiedarbību un attiecības, kuras balstās uz savstarpēju cieņu un uzticēšanos, rada veicinošu vidi, kur var apmainīties ar idejām, uzdot sarežģītus jautājumus un uzmanīgi klausīties.

Prakse ir ietvars jeb ideju, rīku, informācijas, stilu, valodas, stāstu un dokumentu kopums, ko daļa kopienas locekļi; prakse ir specifiskas zināšanas, ko kopiena rada, daļa un uztur. Kopīgu zināšanu un resursu kopums spējina kopienas rīkoties efektīvi savā darbības sfērā.

Kopā ar prakses kopienas jēdzienu minami citi savstarpēji cieši saistīti jēdzieni (8: 72): savstarpēja iesaistīšanās (*mutual engagement*), kopīgs pasākums jeb iniciatīva (*joint enterprise*) un kopīgs repertuārs (*shared repertoire*). Savstarpēja iesaistīšanās nozīmē, ka, līdzdarbojoties kopienā, tās locekļi iedibina normas un rada uz sadarbību vērstas attiecības, kas kopienas locekļus sasaista sociālā kopībā. Kopīgs pasākums jeb iniciatīva ir mijiedarbības rezultātā kopienas locekļu radīta kopīga izpratne par to, kas viņus vieno, kas ir kopīga iniciatīva un kā tā sasaucas ar darbības sfēru.

Kopīgs repertuārs, savukārt, ir kopienas radītie kopīgie resursi kopīgās iniciatīvas realizēšanai, un tas sevī ietver gan literāru, gan simbolisku nozīmi.

Prakses kopienās to dalībnieki dalās ne tikai pašās zināšanās, bet veselā prakšu kompleksā: mācīšanās praksēs, mācīšanās, runāšanās, organizēšanās u. tml. Tā kā zināšanas ir cieši saistītas ar praksi, zināšanas kopienās var tikt pārnestas daudz efektīvāk nekā šķērsojot dažādu kopienu robežas [1: 212–213]. Kļūt par prakses kopienas locekli nenozīmē tikai kaut ko iemācīties, tas nozīmē kļūt par kaut ko (identificēties ar prakses kopienu). Iegūstot zināšanas, tiek iegūta arī identitāte [5; 1: 212].

Prakses kopienas sākotnēji veidojas kā mazas indivīdu grupas, kurās var tikt pieaicināti jauni dalībnieki. Mūsdienās nereti tas notiek virtuāli, izdiskutējot kopīgu darbošanās pamatu, tiek izveidots grupas kodols. Būtisks veiksmes faktors ir kopienas vērtība, ko grupai piešķir paši indivīdi. Sākotnējais prakses kopienas veidošanās posms ir nozīmīgs, jo tajā sāk rasties uzticēšanās starp dalībniekiem un grupas locekļi sāk novērtēt grupas potenciālo vērtību. Kopienas mūžs ir atkarīgs no grupas biedru motivācijas un grupas iekšējā menedžmenta. Var rasties situācijas, kad prakses kopienas iniciators vai kāds „atslēgas cilvēks” aiziet no kopienas vai, piemēram, pamet organizāciju, kurā prakses kopiena darbojas, un tas var kļūt par kopienas izjukšanas iemeslu. Laiks arī ir būtisks kopienas darbības veiksmes faktors, jo ietekmē komunikāciju: ja komunikācija notiek verbāli, tā ir ātrāka nekā, piemēram, elektroniskā sarakste [7: 6–7].

Prakses kopienas klasificē pēc dažādiem parametriem. Tās var būt dažāda lieluma, jo apvieno no dažiem cilvēkiem līdz pat tūkstošiem. Arī darbības laika ziņā tās ir atšķirīgas, pastāvot no dažiem mēnešiem līdz gadu desmitiem. Prakses kopienas atšķiras pēc tā, cik ciešas vai izkliedētas tās ir: daudzas prakses kopienas veido cilvēki, kuri dzīvo vai strādā kopā vai tuvu līdzās, taču ir kopienas, kuras ir ļoti izkliedētas, un saziņa šādās kopienās lielākoties notiek, piemēram, virtuālajā vidē ar moderno tehnoloģiju palīdzību – kā dažādās zinātnieku kopienās. Pētnieki atzīst, ka zināšanu pārnese ir vairāk atkarīga no kopīgas prakses – kopīga situāciju kopuma, problēmas, perspektīvas – nekā no komunikācijas formas. Prakses kopienas var būt homogēnas un heterogēnas – ja kopienas locekļi pārstāv vienu disciplīnu vai iesaistīti vienas funkcijas pildīšanā, tās ir homogēnas, taču, ja kādu problēmu risina cilvēki, kuri pārstāv dažādas organizācijas vai iesaistīti dažādu funkciju realizēšanā, prakses kopiena ir heterogēna. Organizācijās prakses kopienas var veidoties vienā struktūrvienībā un arī starp dažādām vienībām. Tādā veidā kopienas biedri, daloties praktiskajā pieredzē ar kolēģiem, paaugstina savu zināšanu un kompetences līmeni. Prakses kopienas veidojas dažādi – spontāni vai mērķtiecīgi, un tās var palikt neatpazītas jeb plašākai sabiedrībai neidentificētas, taču tās var arī institucionalizēties [10: 26–27].

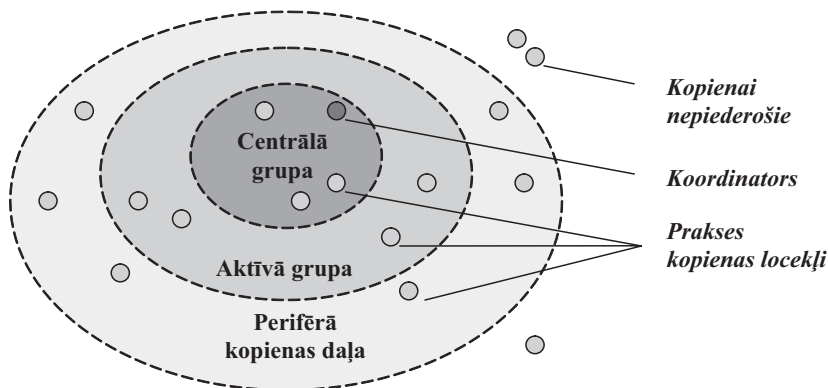
Balstoties uz savu pieredzi, autori izvirza septiņus principus, kas veido prakses kopienas dizainu: (1) attīstības dizains, (2) atvērts dialogs starp iekšējām un ārējām perspektīvām, (3) dažāda līmeņa līdzdalība, (4) kopienas privātās un publiskās telpas radīšana, (5) fokusēšanās uz kopienas vērtību, (6) attiecību intensitātes konstruēšana un (7) kopienas ritma radīšana [10: 51].

Runājot par attīstības dizainu, autori atzīst, ka kopienas parasti veidojas uz jau esošu personīgu attiecību tīklu bāzes un veidošanās notiek dabiski. Kopienu dinamiskā daba ir to attīstības atslēga. Ja kopiena aug, tās jaunie locekļi ienes jaunas idejas un var pavērst kopienas darbību citā virzienā. Izmaiņas organizācijā ietekmē kopienas nozīmi un var radīt tai jaunu pieprasījumu – jaunas prakses vai idejas jaunām praksēm. Kopienas attīstības katalizatori ir sociālas un organizatoriskas struktūras kā kopienas koordinatores vai tikšanās reizes problēmu risināšanai [10: 53].

Tikai kopienas locekļi paši no kopienas iekšējās perspektīvas var noteikt kopienas praksi, reālos dalībniekus un viņu attiecības, jo tikai viņiem ir dziļa izpratne par kopienas jautājumiem, taču ārējās perspektīvas kopienas locekļiem ļauj saskatīt jaunas iespējas [10: 54].

Cilvēki kopienā iesaistās dažādu motīvu dēļ – kopiena tiem ir vērtība, tā piedāvā personīgos kontaktus, iespēju uzlabot prasmes. Esam raduši domāt, ka visiem kopienas locekļiem jānodrošina iespēja līdzdarboties vienlīdzīgi, bet tā ir nereāla ekspektācija, jo cilvēkiem ir dažāda līmeņa intereses kopienā. Dzīvās kopienās darbojas koordinators, kurš apvieno kopienas locekļus, taču arī citi var uzņemties līdera lomu [10: 55].

Pieredzējuši prakses kopienu pētnieki [10] raksta, ka prakses kopienas locekļi kopienas darbībā iesaistās kādā no trim līdzdalības līmeņiem (sk. 2. att.).



2. attēls. Līdzdalības līmeņi prakses kopienās

Avots: Wenger, McDermott, Snyder, 2002: 57.

Atbilstoši līdzdalības līmeņiem veidojas trīs kopienas locekļu grupas.

Skaitliski neliela centrālā grupa (ap 15% kopienas biedru) aktīvi darbojas diskusijās, debatēs, publiskajā kopienas forumā. Tā uzņemas kopienas projektus, identificē kopienas prakses tēmas un virza mācīšanās procesus. Tā ir kopienas sirds, kas uzņemas līderību kopienā, un tās biedri ir galvenie kopienas koordinators palīgi.

Aktīvā grupa (apmēram 15–20% kopienas biedru) regulāri apmeklē tikšanās reizes, atsevišķos gadījumos apmeklē kopienas forumus, bet ne ar tādu regularitāti vai intensīvu līdzdalību kā centrālā grupa.

Perifērā kopienas daļa ir lielākā kopienas daļa, kas kopienas aktivitātēs piedalās reti. Šīs daļas pārstāvji parasti ieņem novērotāja pozīciju, noskatoties centrālās un aktīvās grupas darbībās. Daži kopienas locekļi izvēlas ieņemt marginālu pozīciju, jo uzskata, ka viņu novērojumi, pieredze un devums, iespējams, nav atbilstošs vai nav pietiekami autoritatīvs. Citiem savukārt nav laika aktīvi iesaistīties kopienas dzīvē. Prakses kopienu kontekstā perifērie kopienas locekļi nav tik pasīvi, kā varētu šķist, jo, arī novērojot no malas, viņi tomēr gūst pieredzi no diskusijām, ko turpmāk spēj atbilstoši izmantot. Perifērie kopienas biedri mēdz pārrunāt forumos un diskusijās dzirdētās idejas daudz neformālākā vidē un šaurākā lokā un no tā daudz mācās tikai sev raksturīgā veidā [10: 56]. Visbeidzot, ārpus šiem trim līmeņiem ir cilvēki, kuri nav kopienas locekļi, taču interesējas par kopienas darbu.

Kopienas dalībnieki iziet cauri šiem līmeņiem. Centrālās grupas dalībnieki nereti var kļūt par perifēriem, ja kopienā mainās tēma, bet perifērie var nonākt centrālajā grupā, ja tiek aktualizētas viņu intereses. Tā kā kopienas robežas ir mainīgas un caurlaidīgas gan starp kopienas līdzdalības līmeņiem, gan starp kopienu un ārējo vidi (tādēļ tās attēlā ir iezīmētas ar pārtrauktu līniju), pat tie cilvēki, kuri atrodas ārpus kopienas, uz laiku var iesaistīties kopienā, ja tās aktivitātes fokusējas uz viņus interesējošu tēmu vai ekspertīzi. Kopienas dizainam jābūt tādām, lai visu līdzdalības līmeņu kopienas locekļi justos kā pilntiesīgi kopienas biedri [10: 57].

Kopienas uzskatīšana par vērtību ir svarīgs kopienas veiksmes faktors; kopienas dalībniekiem svarīgs ir arī cits vērtības aspekts – viņiem ir būtiski apzināties, kādu ieguldījumu viņi var dot kopienai un kāda tam būs vērtība.

Kopienas locekļiem darbojoties kopā, tiek iezīmēta prakses kopienas publiskā telpa. Tā ietver, piemēram, grupas tikšanās reizes, formālas prezentācijas, neformālas diskusijas, mājaslapas aktivitātes. Privātajā telpā parasti notiek individuālās tikšanās un domu apmaiņa, piemēram, elektroniski. Tieši privāti nereti ir vieglāk apspriesties par problēmām, attīstīt jaunas idejas, rīkus un tehnikas. Pētnieki uzsver, ka lielāka loma kopienas dzīvē ir tieši privātajām aktivitātēm [10: 58].

Kopienas dzīves ritmu nosaka kopienas aktivitātes: cik regulāras ir tikšanās, vai mājaslapā tiek veiktas kādas aktivitātes, notiek neformālas pēcpusdienas, izbraucieni u. tml. Ja kopienas dzīve ir pārāk intensīva un šo aktivitāšu ir par daudz, kopienas locekļi no tām nogurst un vairs nepiedalās, reizēm īpaši notikumi vai svarīgi projekti darbojas kā stimuls, lai atjaunotu ierasto kopienas darbu un dzīves ritmu [10: 62].

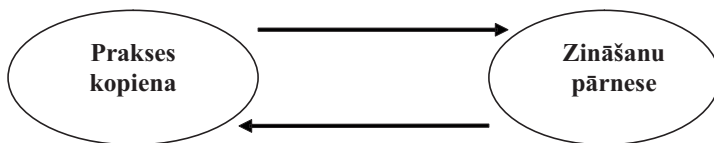
Pieņemot, ka prakses kopienas lielākoties ir neformālas un apvieno cilvēkus, kuri ir kompetenti kādā konkrētā jomā, kas ir šīs sadarbības pamatā, izšķir piecus prakses kopienām raksturīgus atribūtus:

- 1) profesionālu praktiķu grupa – kopienu veido cilvēki, kuri ir kompetenti jautājumā, kas veido kopienas praksi;
- 2) kopīgas nozīmes veidošana – cilvēki, kopā darbojoties, ne tikai mācās cits no cita, bet arī rada kopīgu sajūtu par to, kas jādara, lai īstenotu dažādas ieceres. Tā kā informācijas apmaiņa prakses kopienās ir galvenais sociālais process, tajā veidojas kopīgas nozīmes, kas pastāv noteiktā kontekstā. Lai komunikācija būtu efektīva, zināšanu apmaiņai būtiska ir kopīgu nozīmju un līdzekļu radīšana. Kopīgu valodas un izteiksmes līdzekļu izmantošana norāda,

ka tiek aptvertas kopīgas precīzi formulētās (*explicit*) jeb kodētās zināšanas, kā arī norāda uz nekodēto zināšanu (*tacit knowledge*) esamību;

- 3) neformāli sociālie tīkli – prakses kopienas ir grūti identificēt pētījumos, jo tās ir organizatoriski veidojumi, kas neatspoguļo hierarhisku shēmu. Tie ir neformāli tīkli, kas veidojas dabiski laika gaitā – kā nepiespiestas attiecības starp draugiem vai kolēģiem;
- 4) atbalstoša kultūra – tiek uzskatīts, ka prakses kopienas palīdz radīt atbalstošu kultūru organizācijās, jo kolēģi sāk vairāk uzticēties cits citam, vismaz profesionāli, sniedz palīdzību kolēģiem pat tad, ja tā netiek lūgta; ja šāda atbalstoša organizācijas kultūra nepastāv, palīdzības vai padoma lūgšana kolēģiem var tik uztverta kā savas nekompetences atzišana;
- 5) iesaistīšanās zināšanu radīšanā – zināšanu apmaiņa un apguve notiek kolektīvi, tomēr jāpatur prātā, ka indivīdi kā subjekti, kuri mācās, ir autonomi, un viņi mācās galvenokārt sev, ne tik daudz domājot par organizācijas labumu [4: 13–16].

Zināšanu pārnese procesos iesaistītie aģenti reģionos (universitāte, uzņēmēji, NVO, pašvaldības, valsts institūcijas u. c.) arī veido prakses kopienas, kuru darbībā notiek zināšanu un pieredzes apmaiņa, jaunu zināšanu apguve un radīšana. No vienas puses, tas nozīmē, ka prakses kopienas var izveidoties tur, kur jau reāli notiek zināšanu pārnese. No otras puses, prakses kopienas veido sociālo vidi, kurā zināšanu pārnese var notikt, tātad – zināšanu pārnese var notikt jau sākotnēji izveidojušās prakses kopienās (sk. 3. att.).



3. attēls. Prakses kopienas un zināšanu pārnese mijiedarbība

Lai arī zināšanu pārnese un kopīgās prakses kopienās iesaistās pat organizācijas, veidojot organizāciju tīklus (kā rāda citu valstu pieredze), jāatzīmē, ka tās pārstāv konkrēti cilvēki ar individuālām zināšanām un pieredzi, motivācijām, izpratni par sadarbību u. tml., tādēļ, analizējot prakses kopienas, kuras apvieno dažādu institūciju pārstāvjus, tas jāpatur prātā.

Zināšanas iedala kodētajās (*explicit*) un nekodētajās (*tacit*). Pēc definīcijas nekodētās zināšanās nav viegli dalīties, jo tās ir paradumi, prasmes un kultūras iezīmes, ko indivīds var pat neapzināties, tās nevar skaidri formulēt (kodēt), un tās var iegūt tikai personīgajā pieredzē – trenējoties, mācoties vai novērojot (mācīšanās darot). Zināšanu menedžmenta jomā tiek skaidrots, ka nekodētās zināšanas ir zināmas tikai pašam indivīdam un salīdzinājumā ar kodētajām zināšanām tās ir grūtāk nodot jeb iemācīt kādam citam. Tās ir pretējas skaidri formulētajām zināšanām. Nekodētās zināšanas tiek aprakstītas kā „know-how” un pretstatītas „know-what” (faktiem) un „know-why” (zinātnei) [6: 75–76].

Zināšanu pārneses procesos un augstskolu sadarbībā ar partneriem šādas nekodētas zināšanas saistās, piemēram, ar pārrunu organizēšanu, konfliktu risināšanu, projektu rakstīšanu, stratēģiju izstrādāšanu un sadarbības veidošanu. Tie ir uzdevumi, kas sadarbībā iesaistītajiem aģentiem jāveic, praktiski strādājot komandā, nereti būtiska ir pieredzējušo tīkla dalībnieku personīgā pieredze, kas tiek nodota pārējiem komandas darbā, izmantojot prakses kopienu teorijas terminoloģiju. Zināšanu apmaiņa un nekodēto zināšanu apguve notiek, veicot kopienas praksi un iesaistoties sociālās mācīšanās procesā.

Zināšanu un tehnoloģiju pārneses kontekstā prakses kopienu teorija ir noderīga vēl kādā aspektā. Teorija skaidro to, kā jau esošā prakses kopienā notiek jaunu biedru iekļaušanās, vai un kā notiek esošo kopienas biedru (*old timers*) pieredzes nodošana jaunpienācējiem (*new comers*), un arī otrādi. Šajos procesos var veidoties arī konflikti un domstarpības, kas saskaņā ar teoriju ir normāla parādība. Ne vienmēr tīklā iesaistītie aģenti vēlas brīvi dalīties savās zināšanās, var pastāvēt konkurence, bažas par savu statusu, jaunpienācēji var tikt uztverti skeptiski vai kā drauds kopienas stabilitātei, tiem var tikt liegta pieeja kādiem noteiktiem resursiem (piemēram, informācijai) u. tml. Citos gadījumos notiek pretēji procesi: dalībnieki uzticas cits citam (tas parasti notiek stabilās un jau sevi pierādījušās prakses kopienās), ir ļoti motivēti dalīties pieredzē un zināšanās, tiek uzskatīts, ka arī jaunie un pat mazāk pieredzējušie tīkla dalībnieki var ienest jaunas idejas un zināšanas, jaunus problēmu risinājumus.

Prakses kopienu veidošanās kādā organizācijā (arī universitātē) ir atkarīga no vairākiem faktoriem, piemēram, kāds ir grupas (vai kopienas) konteksts un uz ko tā fokusējas, kas ir iniciatori, vai jaunā prakses kopiena veidojusies patstāvīgi no jauna vai tā tomēr ir atvasināta no citām formālām vai neformālām organizācijas grupām, vai pastāv tehnoloģiska infrastruktūra, kas atbalsta virtuālās diskusijas un reālās tikšanās, un kādas vispār ir iespējas tikties indivīdiem ar kopējām interesēm un motivācijām [7: 6].

E. Vengers uzskata, ka organizācijās prakses kopienas veic noteiktas funkcijas, kas saistītas ar zināšanu radīšanu, uzkrāšanu un difūziju organizācijās. Tās ir kā informācijas apmaiņas un interpretācijas mezglpunkti [9]. E. Vengers uzsver, ka prakses kopienas uztur zināšanas dzīvas pretēji datubāzēm vai rokasgrāmatām, turklāt zināšanas tiek izmantotas atbilstoši vietējiem apstākļiem un tādējādi ir praktiski lietderīgas [9]. Prakses kopienas saglabā zināšanu nekodētos aspektus, ko formālās sistēmas nespēj aptvert, un tādēļ prakses kopienas ir ideāls risinājums, lai praksē iesaistītu jaunpienācējus. Šīs kopienas uztur kompetences, izdiskutē jaunas idejas, kopīgi strādā ar problēmām, tādējādi virzot attīstību un uzturot kopumā savas institūcijas vai organizācijas kompetences līmeni. Prakses kopienas kalpo saviem kopienas locekļiem par identitātes avotu, jo tās nav uz laiku veidotas projektu komandas, bet apvieno cilvēkus ap kādu viņiem svarīgu jautājumu, kas patiešām kopienas locekļiem ir nozīmīgs. Identitātes sajūta ir svarīgs mācīšanās aspekts organizācijās.

Turpmāk apskatīti konkrēti prakses kopienu piemēri.

Prakses kopienu piemēri LLU

Prakses kopienas formālās struktūrās

Parasti prakses kopienu teorētiski un pētnieki uzsver prakses kopienu neformālo dabu un struktūru, taču šādas kopienas veiksmīgi veidojas un darbojas arī formālās struktūrās, balstoties uz profesionālām interesēm, ja, piemēram, darba kolēģi sajūt nepieciešamību koordinēt struktūrvienībā esošo pieredzi un savas ekspertīzes uzturēšanā veicināt domu apmaiņu. Tādos gadījumos veidojas prakses kopienas gan nozaru iekšienē, gan starp nozarēm.

Biosistēmu grupa LLU Informācijas tehnoloģiju fakultātē

Biosistēmu grupa LLU Informācijas tehnoloģiju fakultātē darbojas kopš 2006. gada, tās mērķis ir izmantot informācijas tehnoloģijas biosistēmās. Tā ir izteikti starpdisciplināra un starpaugstskolu prakses kopiena, lai arī tās kodolu jeb centrālo grupu lielākoties veido LLU ITF pārstāvji. Grupas veidotājs ir *Dr. sc. ing.* Egīls Stalidzāns, kura aizrautīgā interese par procesu modelēšanu biosistēmās pamazām iesaistīja arī citus kolēģus un studentus.

Tā kā būtiskākie Biosistēmu grupas pētniecības virzieni saistīti ar biodegvielas un medikamentu ražošanu, aktīva sadarbība notiek ar RTU Materiālzinātnes un lietišķās ķīmijas fakultāti un LU Mikrobioloģijas un biotehnoloģiju institūtu, kuru uzdevumā, piemēram, tiek modelēti molekulārie procesi. Šāda prakses kopiena var pastāvēt, jo daudzām tēmām un problēmām nepieciešama dažādu nozaru speciālistu ekspertīze un praktiskā pieredze, – citādi nav sasniedzami efektīvi rezultāti un inovatīvi risinājumi. No otras puses, informācijas tehnoloģijām pašām par sevi bez konkrēta izmantojuma arī nav lielas nozīmes, tādēļ tiek meklēti veidi, kur un kam šīs tehnoloģiju zināšanas varētu būt noderīgas. Tas ir zināms pamats, uz kura veidojas savstarpēja atkarība un uzticēšanās starp prakses kopienas locekļiem.

Pašlaik Biosistēmu grupa sadarbībā ar LU un RTU ir iesaistīta Eiropas Sociālā fonda cilvēkresursu projekta „Latvijas starpaugstskolu zinātniskās grupas izveide sistēmbioloģijā” (2009–2012) īstenošanā, lai piesaistītu cilvēkresursus zinātnē, veidojot starpdisciplināru grupu sistēmbioloģijā, kurā sadarbosies datormodelētāji ar eksperimentatoriem (Eiropas Sociālā fonda cilvēkresursu projekts „Latvijas starpaugstskolu zinātniskās grupas izveide sistēmbioloģijā”). Iecerētais pētījuma virziens ir dinamisku, kvantitatīvu datormodeļu izveide, optimizācija un izmantošana raugu un baktēriju metaboliskajā inženierijā, biotehnoloģisko procesu projektēšanā un to vadības izstrādē. Sagaidāms, ka izstrādātajai metodoloģijai būs plašs pielietojums biotehnoloģijā, biomedicīnā, pārtikas rūpniecībā un biodegvielas ražošanā, datorsimulācijas eksperimentu rezultāti ļautu samazināt finanšu un laika resursus biotehnoloģijas, biomedicīnas, farmācijas un vides problēmu risināšanā. Projekts attiecas uz informācijas tehnoloģijas un mikrobioloģijas un biotehnoloģijas zinātņu apakšnozarēm, un šī projekta sagaidāmais rezultāts būtu arī jauna zinātnes virziena – sistēmbioloģijas – attīstīšana Latvijā. Tā ir jauna, strauji augoša starpdisciplināra zinātnes nozare, kuras uzdevums ir ar matemātiskās modelēšanas palīdzību integrēt molekulārās bioloģijas informācijas apjomu vienotā, dinamiskā kopainā (Eiropas Sociālā fonda cilvēkresursu projekts „Latvijas starpaugstskolu zinātniskās grupas izveide sistēmbioloģijā”).

No prakses kopienas viedokļa šis ir labs piemērs, kurā atklājas, kā, dažādām institūcijām sadarbojoties un apkopojot zināšanas, var radīt kaut ko ļoti inovatīvu pat zinātņu nozares līmenī.

Runājot par reģionālo partneru iesaisti prakses kopienas darbībā, jāpiemin sadarbība ar Biškopības biedrību. Galvenās Biosistēmu grupas aktivitātes saistās ar pētniecību, semināru organizēšanu un piedalīšanos semināros ārzemēs, vasaras skolu organizēšanu, arī diskusijām par savu iespējamo devumu sadarbībā ar citām LLU fakultātēm (piemēram, ITF studentiem piedāvājot rakstīt studiju darbus par tēmām, kas aktuālas citām fakultātēm). Grupas biedrus vieno ne tikai formāli pasākumi un prakses, bet arī kopīgi atpūtas braucieni un citas neformālas aktivitātes.

Prakses kopienas ārpus formālo organizāciju struktūras

Prakses kopienas, kas darbojas ārpus konkrētām formālām institūcijām, parasti ir neformālākas un ar elastīgām kopienas robežām, tas kopienā rada brīvākas iespējas pievienoties jauniem locekļiem vai aiziet vecajiem.

Grāmatvežu klubiņš

Grāmatvežu klubiņš ir tipiska neformāla prakses kopiena, kuras struktūrā un darbībā saskatāmas praktiski visas prakses kopienām raksturīgās iezīmes, kas minētas iepriekš, un turpmāk tekstā, aprakstot šo iniciatīvu, tas ir pamatots.

1999. gada rudenī Jelgavā vienlaikus sāka darboties divi grāmatvežu klubiņi (vienu organizēja Ludmila Belova, otru – Anda Grīnfelde (tag. LLU SZF Socioloģijas katedras docente, *Dr. oec.*)). Pēc nepilna pusgada, 2000. gada pavasarī, grāmatvežu grupas nejausi viena par otru uzzināja un apvienojās vienā kopīgā grāmatvežu kopienā (tās koordinēšanu uzņēmas Anda Grīnfelde), kas par savu pulcēšanās vietu izvēlējās neformālu vidi Z/S „Baušķenieki” kafejnīcā. Vēlāk tikšanās vieta tika mainīta, tagad tikšanās notiek LLU Ekonomikas fakultātes kafejnīcā, kas daudziem grāmatvežiem saistās ar jaukām atmiņām par studiju laiku augstskolā, turklāt tā atrodas ģeogrāfiski izdevīgā vietā Jelgavas centrā. Tas nav mazsvarīgi, jo šāda vide veicina kopienas darbību un vēlmi regulāri tikties.

Kopienas locekļi tai devuši nosaukumu Grāmatvežu klubiņš, un, tā kā kopienas nodoms ir darboties neformāli, tā apzināti nav reģistrēta kā sabiedriska organizācija. Klubiņa mērķis ir neformālā gaisotnē papildināt savas kompetences grāmatvedības uzskaites organizēšanā, ar to saistītajā likumdošanā un citās aktualitātēs. Klubiņa darbības ietvaros ir izveidojies grāmatvežu sociālais tīkls, kas palīdz paātrināt ar grāmatvedību saistītās informācijas apriti un nepieciešamības gadījumā sniedz iespēju nekavējoties izdiskutēt sarežģītus jautājumus, tas savukārt atvieglo grāmatvežiem svarīgu lēmumu pieņemšanu. Kā aktīvi padomdevēji un eksperti klubiņā darbojas zvērīnātais revidents Vitauts Albrehts, kas ir aktīvs klubiņa biedrs jau no tā dibināšanas, vēlāk piebiedrojās arī VID Zemgales reģionālās iestādes konsultante Brigīta Daukste, bet no 2004. gada rudens šai prakses kopienai liels ieguvums ir zvērīnātā revidente un LLU EF Grāmatvedības un finanšu katedras profesore *Dr. oec.* Gaida Kalniņa. Viņa ir vairākuma klubiņa grāmatvežu bijusī pasniedzēja. Šie trīs konsultanti veido vērtīgu zināšanu, pieredzes un dažādu darbības jomu apvienojumu, kurā katrs eksperts savstarpēji cits citu papildina, klubiņa biedriem sniedzot vienreizēju iespēju ar grāmatvedību saistītos jautājumus izanalizēt un aplūkot no visiem aspektiem, pievienojot arī pārējo klubiņa biedru pieredzi, turklāt

šīs konsultācijas tiek sniegtas bez maksas. Atsevišķas klubiņa tikšanās reizes apmeklē LLU EF Grāmatvedības katedras profesore Gaida Kalniņa, dažreiz piedalās arī *Dr. oec.* Inguna Leibusa.

Šī pieredze skaidri norāda, ka konkrētā iniciatīva darbojas kā prakses kopiena, kas apvieno grāmatvedības jomā darbojošos profesionāļus, lai neformālā vidē dalītos pieredzē un apgūtu jaunumus likumdošanā un normatīvajos aktos.

Šī prakses kopiena darbojas jau 10 gadus, daži klubiņa dalībnieki vairs tajā nedarbojas, jo mainījuši dzīves vietu, darbavietu vai nodarbošanos, tomēr klubiņā arvien iesaistās jauni interesenti. 2010. gada nogalē klubiņā aktīvi darbojās aptuveni 35 grāmatveži, kuri pārstāv dažādas saimnieciskās darbības nozares: tirdzniecību, lauksaimniecību un lauksaimniecības produktu pārstrādi, sabiedrisko ēdināšanu, dažādas pakalpojumu sfēras, celtniecību, kokapstrādi un ražošanu, kā arī dažādas valsts un pašvaldības organizācijas. No tā var secināt, ka grāmatveži dalās savās praktiskajās zināšanās un pieredzē, kas iegūtas, darbojoties privātajā vai publiskajā sektorā un dažādās ekonomikas nozarēs, kur vērojamas atšķirīgas grāmatvedības nianšes.

Galvenās klubiņa aktivitātes ir šādas:

- ikmēneša tikšanās (parasti tās ir otrdienas pēc mēneša 15. datuma, un šis datums apzināti izvēlēts pēc mēneša grāmatvedības atskaišu nodošanas);
- reizi gadā, janvārī, G. Kalniņa ar Zemgales VID palīdzību rīko semināru (bez maksas) par aktualitātēm Gada pārskata sastādīšanā, ko parasti apmeklē ļoti daudzi grāmatveži un dažādu uzņēmumu vadītāji;
- divas reizes gadā notiek tikšanās, kad cenšas par grāmatvedību nerunāt (tās tiek organizētas vairāk kā atpūta), no kurām viena parasti ir Ziemassvētkos, bet otra vasarā, kad klubiņš dodas ekskursijā pa Latviju.

Ikmēneša tikšanās reizēs divu līdz trīs stundu laikā neformālā gaisotnē dalībnieki tiek iepazīstināti ar aktualitātēm un mēneša jauninājumiem grāmatvedības uzskaitē un likumdošanā, bet pēc tam seko diskusija: katrs, kas saskāries ar sarežģītu jautājumu, to izsaka, un trīs eksperti savu zināšanu un kompetences robežās cenšas rast atbildi (G. Kalniņa no akadēmiskā skatījuma, zvērināts revidents un VID pārstāvis – no likumdošanas viedokļa), arī citi tikšanās dalībnieki izsaka savu viedokli, lielākoties balstītu pieredzē. Ņemot vērā, ka vairāki klubiņa dalībnieki papildina savas profesionālās zināšanas, studējot LLU, tostarp arī pie prof. G. Kalniņas, visi klubiņa biedri, uz klausot šos studējošo kopienas locekļus, gūst papildu informāciju par nozares aktualitātēm un problēmjautājumiem.

Kā atzīst A. Grīnfelde, ja šis fenomens ir noturējies tik ilgi, var uzskatīt, ka tas patiesi izrādījies vajadzīgs. Tiek atzīts arī tas, ja klubiņā pašai dziedīgi nedarbotos profesore Kalniņa, varbūt tas jau būtu beidzis savu darbību, jo viņa grāmatvežu tikšanās reizes spējusi pārvērst no ikdienišķas savstarpējas problēmu izklāstīšanas par profesionālu problēmu analīzi. Šī profesores akadēmiskā un pētnieciskā pieredze (Kalniņa piedalās arī likumu izstrādē) daudziem ir dzinulis turpināt līdzdarboties klubiņā.

LLU Angļu klubs

Iepriekšējā piemērā prakses kopienu veido profesionāļi, kas pārstāv vienu darbības jomu, taču LLU Angļu kluba gadījums ir krasi atšķirīgs. Šo prakses kopienu

veido dažādi cilvēki, kas pārstāv dažādas profesijas un darbības jomas, izglītības līmeņus, sociālos statusus, valstis un intereses. 2010. gada rudenī Angļu klubs atzīmēs savu 20. dzimšanas dienu, tātad iniciatīvai jau ir pietiekami ilga vēsture.

Kluba idejas autore un dibinātāja ir SZF Valodu katedras profesore Larisa Maļinovska, kura 1990. gadā pēc atgriešanās no angļu valodas studijām Anglijā, Šefildas Universitātē, nodibināja angļu valodas interešu klubu Jelgavas rūpnīcas „RAF” interešu kluba ietvaros. Intervijā viņa raksturoja laiku, kad klubs veidojās, kā arī pamatoja kluba darbības nozīmi tā sākotnējā darbības posmā: „Rūpnīcā tolaik daudzi apmeklēja angļu valodas kursus, savukārt klubā apmeklētāji varēja nostiprināt savas angļu valodas zināšanas. Tas bija laiks, kad Latvija tikai nesen bija atjaunojusi savu neatkarību un viss jaunais, kas ienāca no ārzemēm, tika uztverts ar lielu apbrīnu un interesi. Tā notika arī ar šo klubu, kurā tā biedri dalījās ārzemju braucienos pieredzē, attīstīja angļu valodas prasmes, tiekoties katru trešdienas vakaru. Savu darba vizīšu laikā Jelgavā klubu apmeklēja arī ārzemju konsultanti un tehniskie speciālisti, kuri bija devuši uz Jelgavas ražotnēm. Klubs bija laba iespēja šo speciālistu ģimenēm interesanti pavadīt laiku un tikties ar jelgavniekiem, no tā ieguvēji bija visi, kas piedalījās šajās tikšanās reizēs.”

Tā kā profesore pārsvarā docē LLU Tehniskajā fakultātē, 1995. gadā fakultātes dekāns piedāvāja klubam pārcelties uz LLU TF telpām. Kopš tā laika Angļu klubs darbojas LLU paspārnē. Sākotnēji tikšanās reizes bija katru trešdienu, ar laiku tikšanās reizi un pasākumu biežums un regularitāte mazinājās – pasākumi notiek īpašos svētkos: tiek svinēti Helovīns, Ziemassvētki, Valentīna diena vai citi svētki. Kluba dalībnieki sanāk kopā arī tad, ja ir atbraucis kāds ārzemju viesis. Šādas iepriekš neieplānotas tikšanās reizes liecina par kluba elastīgo darbību un spēju reaģēt atkarībā no situācijas.

Klubs ir vieta, kur var sazināties angļu valodā un tikties ar interesantiem dažādu tautību cilvēkiem no visas pasaules. Kluba vadītāja uzsver, ka galvenie kluba mērķi ir attīstīt dažādas prasmes un zināšanas, no kurām galvenās ir angļu valodas prasmes, starpkultūru komunikāciju prasmes un organizatoriskās prasmes. Šo prasmi apguve notiek nepiespiestā un neformālā gaisotnē, komunicējot ar ļoti dažādiem cilvēkiem angļu valodā: LLU studentiem un absolventiem, LLU docētājiem, ārzemju studentiem (parasti *ERASMUS* programmas dalībniekiem), ārzemju viesiem Jelgavā, kuri uzzina par šādu klubu no nostāstiem. Regulāri kluba apmeklētāji ir TF fakultātes studenti, SZF studenti, *ERASMUS* programmā studējošie jaunieši, kuri LLU apgūst inženierzinātnes un lauksaimniecību. Klubā piedalās cilvēki no dažādām pasaules valstīm, ir bijuši viesi no visiem kontinentiem. Jautāta par to, kā cilvēki, īpaši ārzemnieki, uzzina par kluba darbību, kluba vadītāja nedaudz aizdomājās, bet tad secināja, ka galvenokārt no kluba biedru stāstiem, jo reklāmas aktivitātes netiek veiktas.

Šis ir raksturīgs prakses kopienas piemērs, kas parāda, ka ļoti dažādus individuus jau divu gadu desmitu garumā spēj saistīt kopīga interese un vajadzība realizēt konkrētu praksi. Šajā gadījumā tā ir vajadzība neformālā vidē apgūt angļu valodu, to praktiski lietojot, jo daudziem nav iespēju to darīt ikdienā. Angļu valodas praktisks izmantojums, varētu pat teikt, multikulturālā vidē, ir šīs kopienas prakse. To apstiprina pati kluba vadītāja, uzsverot, ka tas nav ne viņas vai universitātes klubs, bet gan visu angļiski runāt gribētāju klubs. Tādējādi tiek norādīts arī uz šīs prakses kopienas

robežām, kas ir visai nosacītas, jo parasti uz kluba pasākumiem tiek aicināti visi interesenti (reizēm kopā sanāk vairāki desmiti cilvēku), radot iespēju arvien jauniem dalībniekiem pievienoties klubam. Klubā darbojas centrālā grupa, ko parasti veido studenti profesores Larisas Maļinovskas vadībā, bet ļoti lielu šīs prakses kopienas daļu veido perifērie kopienas dalībnieki, kuriem neregulāri pievienojas arī kāds no apkārtējiem, kopienai pastāvīgi nepiederošajiem indivīdiem.

Secinājumi

Prakses kopienu teoriju var veiksmīgi izmantot, skaidrojot zināšanu pārneses procesus gan formālās, gan neformālās grupās.

Autoru izvirzītais pieņēmums par sadarbības partneru lielāku uzticēšanos pārbaudītiem un iepriekš zināmiem kontaktiem, veidojot stabilas prakses kopienas nozaru iekšienē, apstiprinās gadījumos, kad prakses kopienas veidojas pētnieku vidū formālās institūcijās vai starp universitātes mācībspēkiem un nozares praktiķu institūcijām. Šīm prakses kopienām salīdzinājumā ar neformālākām kopienām ir izteiktāks formāls ietvars, un tās ir institucionalizējušās kā formālas struktūras, tajā pašā laikā kopienā saglabājot neformālas attiecības, prakses kopienām raksturīgos atribūtus un iekšējo struktūru. Šādu prakses kopienu veidošanās cieši saistīta ar iesaistīto pušu profesionālo darbību un nepieciešamību koordinēt zināšanas un pieredzi nozarē, kā arī nepieciešamību uzturēt savu kompetenci pietiekami augstā līmenī. Tāpat formālais un institucionalizētais ietvars palīdz realizēt kopienas praksi, kā arī piedāvāt savu kompetenci tiem iespējamajiem zināšanu lietotājiem, kuri nav prakses kopienas biedri. Jāpiebilst, ka prakses kopienas veidojas iekšējās nepieciešamības dēļ, lielākoties nozaru iekšienē, taču nereti eksogēnu apstākļu ietekmē radusies sadarbība var pāraugt stabilā prakses kopienā arī starp nozarēm. Jauni sociālie aģenti bieži tiek meklēti tādēļ, ka, piemēram, to prasa projekta izstrādes noteikumi. Jauno partneru iesaistīšanos kavē uzticēšanās trūkums un nezināšana par viņu spējām un varēšanu. Gadījumos, kad prakses kopienas aptver dažādu nozaru un kompetenču jomu pārstāvjus, veidojas stabilas prakses kopienas, tomēr uzticēšanās līmenis ir atkarīgs no savstarpējās izpratnes un paļaušanās uz citu iesaistīto pušu ekspertīzi, varēšanu un iespējām. Savukārt gadījumos, kad prakses kopienas pamatā ir neformāli kontakti un kopienas prakse ir vairāk saistīta ar pieredzes apmaiņu un praktiskām iemaņām, tās galvenokārt ir vērstas uz savstarpēju uzticēšanos un attiecību neformālo dabu. Prakses kopiena kā tās locekļu identitāti veidojošs elements aktualizējas, ja prakses kopiena izrādījusies veiksmīga savā darbībā un spējusi radīt interesi un apbrīnu par sevi pat kopienā neiesaistītu cilvēku vidū.

Pētījuma autore piekrīt teorētiskajā daļā paustajam viedoklim, ka identificēt prakses kopienas nav viegli to neformālās dabas dēļ. Jautāti par sadarbības formām zināšanu pārnesē, daudzi respondenti interviju laikā bez uzvedinošiem papildjautājumiem pat neminēja pastāvošās neformālās struktūras kolēģu vidū struktūrvienībās vai starp kolēģiem un nozares praktiķiem ārpus universitātes, iespējams, tādēļ, ka neuzskatīja tās par nozīmīgām zināšanu pārnesē vai uzskatīja, ka tradicionāli zināšanu un tehnoloģiju pārnese augstskolā saistās ar studiju procesu, zinātni, pētniecību un formāliem instrumentiem. Tādēļ droši var apgalvot, ka dažādas prakses

kopienas pastāv, bet to plašākai apzināšanai un dziļākai izpētei noteikti būtu jāveic papildu izpēte.

AVOTI

1. Agre, E. P. (2002) *Commodity and Community: Institutional Design for the Networked University*. In: *The Virtual University? Knowledge, Markets and Management*. New York: Oxford University Press, 210–226.
2. Eiropas Sociālā fonda cilvēkresursu projekts „Latvijas starpaugstskolu zinātniskās grupas izveide sistēmbioģijā”. [Sk. 1.03.2011.] Pieejams: <http://www.itf.llu.lv/?l=38>
3. Elkjaer, B. (1999) In Search of a Social Learning Theory. In: *Organizational Learning and the Learning Organizations: Developments in Theory and Practice*. (1999) Smith, M., Burgoyne, J., Araujo, L. (eds.) London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
4. Hara, N. (ed.) (2008) *Communities of Practice: Fostering Peer-to-Peer Learning and Informal Knowledge Sharing in the Work Place*. Bloomington: Springer, 137.
5. Lave J., Wenger, E. (1991) *Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Paula, L., Zobena, A. (2007) Partnerība – inovatīvs diskurss Latvijas lauku attīstībā. Latvijas Universitātes Raksti. 714. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte, 72.–85. lpp.
7. Pemberton, J., Stalker, B. (2006) Aspects and Issues of Communities of (Mal)practice. In: Coakes, E., Clarke, S. (2006) *Encyclopedia of Communities of Practice in Information and Knowledge Management*. Hershey, London, Melbourne, Singapore: Idea Group Reference.
8. Wenger, E. (1998a) *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Wenger, E. (1998b) *Communities of Practice: Learning as a Social System*. Pieejams: <http://www.co-i-l.com/coil/knowledge-garden/cop/index.shtml> [Sk. 11.10.2010.].
10. Wenger, E., McDermott, R., Snyder, M. W. (2002) *Cultivating Communities of Practice*. Harvard: Harvard Business School Press.

Summary

The authors of the article explain the concept of communities of practice and advantages of the theory of communities of practice in research on processes of knowledge transfer; and analyse three different cases of communities of practice at Latvia University of Agriculture. One of the cases represents a community of practice that has developed within a particular discipline. The other two are interdisciplinary communities. The theory of communities of practice can be successfully applied and is useful to explain how social learning and knowledge transfer occur in informal communities which develop in formal institutions as well as in informal environments. The authors conclude that communities of practice mostly evolve within a single discipline due to an internal need; however, interdisciplinary cooperation initiated by exogenous factors can also transform in a stable and long-term community of practice.

Keywords: *communities of practice, knowledge transfer, Latvia University of Agriculture.*

**Rīgas tēla konstruēšana Latvijas krievu presē 20. gs.
20.–30. gados**
*Construction of the Image of Rīga in the Russian Press of
Latvia in the 1920s–1930s*

Vladislavs Volkovs

Daugavpils Universitāte
Sociālo zinātņu fakultāte, Sociālo pētījumu institūts
E-pasts: *vladislavs.volkovs@du.lv*

Krievu rīdzinieki un ceļotāji Rīgu 20. gs. 20.–30. gados uztvēra kā pilsētu, kurā veidojas modernisma laikmeta mūsdienu personības tips. Krievu avīžu „Сегодня” un „Сегодня вечером” slejas bija piepildītas ar daudzām pilsētas dzīves etiķēm. 1920.–1930. g. šādās etiķēs galvenokārt runāts par pilsētas tikumiem. Augstu tika vērtēts izsmeļošs, pamatīgs lietu vides apraksts: arhitektūra, landsafts, inženierbūves, tehnikas jaunumi, kuri piepildīja rīdzinieku sadzīvi, mainīgās modes detaļas. Mode apskatīta kā viens no svarīgākajiem publiskās kultūras veidiem, kurš formē mūsdienu pilsētnieku uzvedības stilu. Tikumus estetizēja, rīdzinieku sadzīviskos paradumus attēloja uz lietisku detaļu fona, kuru atlasīja esejistis sīki pārbaudīja. 20.–30. gadu Rīga atspoguļoja sociālo nevienlīdzību un tika uztverta kā dažādu sociālo iespēju pilsēta. 20.–30. gadu rīdzinieks bija cilvēks, kurš vai nu drosmīgi apguva tehniskās civilizācijas sasniegumus, vai arī darīja to ar morālu piepūli.

Atslēgvārdi: modernisms, pilsētas tikumi, sociālā identitāte, etniskā identitāte.

Raksta mērķis ir sniegt priekšstatu par to, kā Latvijas krievu prese 20. gs. 20.–30. gados veidoja Rīgas tēlu. Par empīrisko materiālu izmantotas publikācijas lielākajos tā laika Latvijas laikrakstos, kuri iznāca krievu valodā un kuros autori atainoja dažādas Rīgas un rīdzinieku dzīves ainas. Atrasti aptuveni simts šādi raksti, tāpēc radās nepieciešamība strukturēt to saturu. Publikāciju analīzes gaitā atklājās vairākas spilgtas idejas, ar kuru palīdzību konstruēts Rīgas tēls: pilsētnieku kopiena kā morāla kopiena; dažādu sociālo grupu mozaīka, viņu savstarpējās tuvināšanās un sociālās atsvešināšanās elementi; Rīgas pilsētvide kā lietu pasaules izpausme. Šīs idejas veido arī raksta struktūru. Minēto struktūras ideju nodalīšana saskaņota ar socioloģiskajiem priekšstatiem, kuri sastopami modernizācijas perioda pilsētas fenomena analīzē, kas atrodama E. Dirkema, M. Vēbera, G. Zimmela, F. Tenīsa, O. Špenglera, E. Hobsbauma darbos. Šīs socioloģiskās pieejas pilsētas fenomena izpētē, kā arī daudzveidīgais empīriskais materiāls saistīts ar fenomenoloģiskās socioloģijas idejām par sociālās realitātes kā ikdienas dzīves realitātes konstruēšanu (A. Šics, P. Bergers un T. Lukmans).

Pilsēta kā 19. gs.–20. gs. sākuma sabiedrības kultūras sastāvdaļa

Kaut arī Rīgas krievu apziņā priekšstati par Rīgu veidojās vēl impērijas laikā, Latvijas neatkarības gados refleksija par šo pilsētu bija stipri jūtama krievu presē. Rīga, runājot Alfreda Šica, Pītera Bergera un Tomasa Lukmana, vārdiem, kļuva par ikdienas dzīves svarīgāko elementu, kas nepārtraukti jākonstruē [1: 695]. Kā zināms, P. Bergers un T. Lukmans sociālās realitātes konstruēšanu izskatīja, ņemot vērā laika izmaiņu koncepciju, un „realitātes telpiskās struktūras” viņus neinteresēja [2: 41, 48]. Šajā rakstā Rīgas tēls aplūkots kā sociālās realitātes telpiskās dimensijas rekonstrukcija. Tieši šāda pieeja ļauj parādīt Rīgu kā dažādu kultūras telpu, sociālo atšķirību un nevienlīdzību apkopojumu, ko piedāvā modernizācijas laikmets.

Krievu rīdzinieku un ceļotāju priekšstatus par Rīgu 20.–30. gados būtiski ietekmēja tajā laikā valdošie filozofiskie, socioloģiskie un vēsturiskie priekšstati. Tas nav nejauši. Buržuāziskās modernizācijas laikmets, kuru šajā vēsturiskajā periodā diezgan aktīvi izdzīvoja Rīga, padarīja pilsētu par šādas pārveides centru. Nevar, protams, apgalvot, ka sabiedriskā apziņa, arī zinātnieki, jau sākotnēji pilsētā redzēja centru, modernizācijas dzinējspēku. Taču pakāpeniski šāds viedoklis un uztvere veidojās un pat kļuva par sabiedrības kultūras faktu. Viens no pazīstamākajiem britu vēsturniekiem Ēriks Hobsbaums uzskata, ka pilsētu var nosaukt par „*redzamu industriālās pasaules simbolu*” [3: 293]. Makss Vēbers pat mēģināja veikt apjomīgu pētījumu par pilsētas fenomenu kā svarīgāko faktu mūsdienu kultūrā. Vēberam visa mūsdienu sociālās dzīves sistēma un tās kodols – kapitālisms – ir ietverts tieši pilsētas vidē. Pilsēta ir savdabīgs sociālais kosmos, tā apvieno ekonomiskos ražotājus un patērētājus, vietējos un internacionālos kapitālistus, bankas, brīvprātīgās organizācijas, birokrātiju, publisko varu. Pilsēta ir patstāvīga attiecībā pret valsts nepilsētas iedzīvotājiem. Pilsētā ir kopiena ar savām administratīvajām un politiskajām iestādēm un savu teritoriju, reliģiskās dzīves centrs ar korporatīvajām saiknēm un korporatīvo garu. Pilsētā ir militāri politiskā un ekonomiskā tirgus „*plastiskais duālisms*” [4: 337, 339–351]. Citiem vārdiem, visu, kas raksturo cilvēka dzīvi buržuāziskajā sabiedrībā, varēja atrast tieši pilsētā.

Tomēr Vēbera pilsētas traktējums mūsdienu sabiedrības dzīvē un kultūrā nebūt nav vienīgais iespējamais. Pats M. Vēbers neanalizēja Eiropas pilsētu fenomenu, kuras atradās uz kultūras un civilizācijas pasaules robežas, kur kapitālisms nebija vienīgais spēles dalībnieks. Dažādas reliģiskās, ētiskās un kultūras vērtību sistēmas, kā arī eksistenciāls personības pasaules redzējums ne mazāk ietekmēja pilsētas fenomena izpratni modernizācijas laikmetā. Šeit var līdzēt Georga Zimmela socioloģiskā pieeja, kurš uzmanīgāk nekā Vēbers aplūkoja to, kā personība uztver modernizācijas laikmeta lielo pilsētu anonīmās pilsētas struktūras, kultūras atšķirības sabiedrībā u. c. Zimmels runā nevis par pilsētas fenomenu modernizācijas laikmetā, bet par *lielu* pilsētu. Tieši pilsētā koncentrējas gan kvalitatīvie, gan kvantitatīvie modernisma spēki. Cilvēku sociālo saikņu daudzkārtēja pavairošanās un uzslāpošanās, agrāk neredzēts iedzīvotāju sablīvējums telpā un laikā – tas viss veido lielas pilsētas anonīmo vidi. Šāda vide savas pretrunības dēļ ir

iekšēji saspringta. Neesot šādā vidē, personība nevar attīstīt savu individualitāti, profesionālo specializāciju. Taču arī neviena cita modernisma laikmeta sociālā vide nespēj tik ļoti nonivelēt personības individualitāti un radīt tādu vardarbīgu ietekmi uz cilvēku. G. Zimmelam ideāls šķita tieši šāds lielpilsētas pretpolu savienojums – sociālo kontaktu un cilvēka individuālās attiecības iespēju blīvums un daudzveidība. Šādi cilvēkam pietuvināts mūsdienu pilsētas audekls veidojas dažādu cilvēku un sociālo grupu mijiedarbības procesā, kurām ir līdzīga kultūras identitāte, kā arī šādu identitāšu sociālo spēļu procesā [5: 84–91; 6: 2002].

Īpašs dramatisms pilsētas uztverē parādījās populārāajā Ferdinanda Tenīsa grāmatā „Kopiena un sabiedrība”, kura tapa 19. gs. 80. gados. Šis dramatisms saistīts ar cilvēka pašizjūtu, kurš dzīvojis pārejas laikā no tradicionālās sabiedrības uz modernisma sabiedrību. Vai nu mēs redzam kopienas produktu, kas ir „*uzticības pilna, svēta pilnīgi kopīga dzīve*,” vai arī tā ir dzīve „*sabiedrībā... kurā pastāv būtiska atšķirtība vienam no otra*”. Sabiedrība – tā ir funkcija, abstrakcija, ko radījis kapitālisms, respektīvi, preču un naudas attiecības. Un no šejienes „*sabiedrība – tas ir latentā kara stāvoklis*”. Bez tam Tenīss pilsētu vēl neizprata kā kopienas izpausmi. Pilsēta pēc savas ārējās esības nav nekas vairāk kā liels ciems vai sādža, tieši tāpat kā ciemu, tautu, cilti un dzimtu var izprast vai iedomāties kā īpašu ģildi vai reliģisku kopienu [7: 10, 38–39, 63, 83].

Dihotomija „modernisma tradicionālisms/patriarhālisms” pilsētas fenomena uztverē īpašu spriedzi sasniedz Ostvalda Špenglera sociāli filozofiskajā teorijā. Pilsēta ir viens no kulminācijas brīžiem mūžīgajā dabas un vēstures, dabas un kultūras pretstatījumā. Cilvēks ir „*pilsētveidojošs dzīvnieks*”. Pilsēta, kas cieši saistīta ar ainavu, kļūst par pasaules vēstures radītāju – tā „*rada tautas, valstis, politiku un reliģiju, visu mākslu, visas zinātnes*”. Cita lieta ir civilizācijas laikmets „*ar pilsētām – milžiem*”, kurās „*rodas nicinājums pret dvēseliskuma saknēm*”. Civilizācijas laikmeta pilsēta ir atgriešanās pie pirmskultūras klejošanas laikiem. Mūsdienu pilsētā gan valda „*intelektuāla klejotāja*” tips, „*kurš ir pilnīgi brīvs un bezdzimtas, tāpat kā jutekliski brīvi bija mednieki un gani*”. Tāpēc pilsētas vērtība ir tajā, ka tā veido „*citādā mērīšanas*”, „*preču*” apstākļus [8: 92– 93, 99–107, 250, 267]. Kā redzams, visi sociologi, kuri novērojuši modernisma attīstības kulmināciju, pilsētas fenomenu uztvēra kā īpašu sociālu telpu, kurā katru brīdi var pārdzīvot vecās un jaunās sabiedrības sadursmes.

Pilsētas socioloģiskā uztvere modernizācijas laikmeta krievu apziņā neizpaužas pilnā apjomā. Piemēram, 1893. gadā izdotā „Enciklopēdiskā vārdnīca” apraksta pilsētu pārsvarā kā juridisku veidojumu: vislielāko interesi izraisīja pilsētas pašvaldības raksturs, pilsētas varas institūti, to saikne ar valsts augstāko varu u. c. [9: 321]. Šāda mūsdienu sabiedrības izpratne atspoguļojās arī speciālajos zinātniskajos darbos, kuri bija veltīti pilsētas sociālās dabas analīzei.

Kopumā taisnības labad jāuzsver, ka krievu zinātnieku sabiedrība 20. gs. sākumā vēl tikai tuvojās modernisma un pilsētas kā šīs sabiedrības svarīgākā struktūras elementa vispusīgai analīzei. Piemēram, izcilākais tā laika krievu sociologs Maksims Kovaļevskis (1851–1916) norādīja, ka krievu sabiedrības mācība pagaidām mūsdienu sabiedrībā pārsvarā uztver politiskās un juridiskās parādības. Kovaļevskis uzskatīja, ka krievu sabiedriskā apziņa tikai nākotnē spēs aptvert un apzināt modernismu kā vienotu sabiedrisku sistēmu [10: V].

Krievu sabiedriskajai apziņai bija raksturīga krievu sabiedriskās dzīvesvietas apzināšanās un pat emocionāla pārdzīvošana uz kopējā eiropeskā modernisma fona. Minētais konteksts bija noteicošais arī pilsētas dzīves rakstura izpratnei vēsturiskajā laikmetā. Vislielākā uzmanība tika pievērsta to sociālo slāņu izpratnei, kuri veido mūsdienu pilsētas tipu: buržuāzija, kalpotāji, birokrātija, inteliģence, strādnieku šķira. Krievu sabiedriskajai apziņai bija svarīgi atbildēt uz jautājumu, cik lielā mērā minētie slāņi ir ieguvuši īsteni buržuāzisku raksturu, kas ir līdzīgs tam, kāds vērojams Rietumeiropā un ASV [11: 14, 192–205; 12: 143]. Tieši šāda kapitālisma kā vienotas sabiedriskas sistēmas izpratne organiski iekļauj pilsētas dzīves vērtību etniskās identitātes ainā.

Pilsēta kā tikumu sakopojums

Latvijas krievu rakstnieks Jurijs Abizovs mēģināja parādīt 20.–30. gadu Rīgu ar krievu acīm, savācot grāmatā „От Лифляндии – к Латвии” rakstus par Latvijas galvaspilsētu, kuri bija publicēti tā laika krievu presē [13]. J. Abizovs veidoja Rīgas portretu, galveno uzmanību pievēršot pilsētas arhitektūrai, lietu un dabas videi. Taču Rīga iedzīvotājiem ir arī svarīgākā sociālās saskarsmes telpa. Rīdzinieks katru dienu iesaistās pilsētas tikumu pinekļos, kas ir pilsētas sabiedrības īstenie saimnieki. 20. gs. pirmās puses krievu literatūrā jau bija piemēri pilsētu kā tikumu sakopojumu veidošanā. Vishrestomatiskākie piemēri ir „Pēterburga” un „Maskava”, ko sarakstījis Andrejs Belijs (1880–1934), kā arī Vladimira Giljarovska (1850–1935) grāmata „Maskava un maskavieši”.

Pilsēta ir svarīgākā vieta, kurā notiek modernisma laikmeta mūsdienu personības tipa veidošanās. Taču kas ir šāda cilvēka veidošanās galvenais mehānisms? Gan tā laika avīžu publikācijas, gan zinātnisko traktātu saturs liecina par to, ka sabiedrības morāles un tikumības institūts tika uzskatīts par šāda personības socializācijas mehānismu. Vispārīgi runājot, pilsētniekam piemīt īpašs pilsētas „etoss”, „tikums”. Pilsēta ir lokāla cilvēku savienība, kurai ir tiesības un sociālas iespējas kontrolēt katra pilsētnieka uzvedību. Šajā nozīmē pilsēta lielākoties tika izprasta kā kopiena Ferdinanda Tenīsa garā. Tāda pilsētas kopiena nosacīti ir izolēta no lielāka veidojuma – no visas sabiedrības. Šajā pilsētas kopienā valda normas, kuras tieši regulē cilvēku saskarsmi.

Modernisma laikmeta tikumu pārzinātājs vācu sociologs Verners Zombarts 1913. gadā izdeva grāmatu „Buržuā”, kurā atklātas pilsētas buržuāziskās morāles īpatnības. Viņaprāt, mūsdienu buržuāziskos tikumus raksturo četras galvenās sastāvdaļas: vēlme visu izmērīt kvantitatīvi, no šejienes – „svarīga lieluma apjūsmošana” („lieluma mānija”); notikumu ātruma augsts novērtējums, kas izpaužas vajadzībā maksimāli ātri attīstīt masu saziņas un komunikācijas līdzekļus („ātruma mānija”); interese par visu jauno, sensācijām, kas rada vajadzību pastāvīgi lasīt avīzes; tieksme pēc varenības – gan sociālās, gan tehniskās, pēc izgudrojumiem, dabas pakļaušanas [14: 134–136]. To visu, ko savā grāmatā uzsvēra Zombarts, var atrast arī krievu avīzēs par Rīgas pilsētas kultūras uztveri.

Tomēr modernisma laikmeta tikumi, tāpat kā sabiedriskā morāle, nesaistījās tikai ar uzņēmējspēju, individuālās komercdarbības un darba aktivitātes kultivēšanu. Kā uzskatīja vērtīgais kapitālistiskās sabiedrības pētnieks Emīls Dirkems,

sabiedrībā tomēr ir raksturīga īpaša sociālās solidaritātes forma, kuras aicinājums ir dažādas sociālās grupas apvienot vienā veselumā [15: 9, 35]. Dažreiz tā laika Rīgas krievu avīžu lappusēs var redzēt dumpi pret buržuāzisko tikumu visvarenību. Tas viss pilnīgi saskan ar inteligences vidū izplatīto dzīves filozofijas ideju, īpaši ar šajā vidē populāro F. Niči.

Tomēr pilsētas dzīves sociālā audekla uztvere kā pieņemto pilsētas tikumu pastāvēšana ieguva divdomīgu nozīmi. No vienas puses, mūsu priekšā ir ne ar ko nesalīdzināms sadzīvīsku notikumu, vārdu, ikdienas dzīves kaleidoskops, kā to raksturo daudzi sociologi. No otras puses, pilsētas kopiena atrautībā no sociālās sistēmas vienmēr ir tikai fragments. Nav nejaušība, ka tajā laikā pilsētnieku sociālajā raksturojumā netika izmantots identitātes jēdziens, kurš raksturo cilvēka vai sociālās grupas saikni ar ļoti lielu sociālo kopieni [16: 287–290].

Rīgas sižeti. Pilsētas tikumi

Krievu avīžu „Сегодня” un „Сегодня вечером” slejas bija piepildītas ar daudzām pilsētas dzīves etiķēm. 1920.–1930. g. šādās etiķēs galvenokārt runāts par pilsētas tikumiem. Tā diezin vai bija sagādīšanās. Krievu pilsētnieks uztvēra sevi kā rīdzinieku, pilsētas kopienas locekli. Pilsētas iedzīvotāju kopieni krievu rīdzinieki uztvēra kā pietiekami kompaktu telpu starppersonu mijiedarbībai, ko regulē Rīgas etnosam raksturīgas uzvedības normas. Pilsētā pieprasīja nepārtrauktu iedziļināšanos savos tikumos, pie tam cieņā bija dažādi sīkumi. Avīžu sižetu autori Rīgā centās atrast kaut ko neparastu, īpašu pilsētnieku ikdienišķajā uzvedībā. Taču šis neparastums arī uzsvēra izveidojušos pilsētas tikumu noturību. Augstu tika vērtēts izsmeltošs, pamatīgs lietu vides apraksts: arhitektūra, vide, inženierbūves, tehnikas jaunumi, kuri piepildīja rīdzinieku sadzīvi, mainīgās modes detaļas. Tikumus estetizēja, rīdzinieku sadzīvīskos paradumus attēloja uz lietisku detaļu fona, kuru atlasī esejists sīki pārbaudīja. Estētiski jūtīgais Rīgas apraksts veidoja pilsētas tēlu kaleidoskopu. Žurnālisti bija gatavi lasītājiem stāstīt par to, kas bija citu cilvēku privātās dzīves notikumi. Lūk, kādas Rīgas kafejnīcas apraksts (autors – Ļevs Maksims, viens no tā laika vispopulārākajiem žurnālistiem):

„Vispār tā bija kafejnīca, kura atšķīrās ar lielu oriģinalitāti. Taču oriģinalitātei Rīgā diemžēl nav panākumu, un kafejnīca tika slēgta. Tika slēgta tikai tāpēc, ka nebija pietiekami drosmīgu un idejisku cilvēku, kuri vēlētos to atbalstīt grūtā brīdī... Plaukst vecās kafejnīcas, kuras ir apzīmogotas ar vispelēkāko, garlaicīgāko ikdienības zīmogu, kur fantāzijas lidojums vairs nav iespējams... Izrādās, ka vieglāk ir iepotēt jebkuru jaunu valsts iekārtu nekā radīt revolūciju cilvēku paradumos un gaumēs... Pirms dažiem gadiem kādā no mūsu bulvāriem tika slēgta kafejnīca, par kuru, šķiet, daudzi nemaz nezina. No ielas puses tai nebija izkārtnes, taču, ja tai būtu jāizdomā nosaukums, tad to droši varētu saukt par „Rīgas Monmartras kafejnīcu”. Lai tajā nokļūtu, vajadzēja paiet garām kāda neliela teātra kasei, nokāpt pagrābā, paiet garām teātra mākslinieka dekoratora darbnīcai, kurā staigāja ar krāsām notriepiti cilvēki bez uzvalkiem, un tad turpināt ceļu fokstrota skaņu virzienā. Fokstrots aizveda jūs uz kafejnīcu. To spēlēja trīs ļoti nopietni monopola veļā tērpti muzikanti, bet no augšas, no teātra

skanēja klusinātas aktieru balsis, koru dziedājums, bet no ielas bija dzirdamas tramvaja zvanu un autosignālu skaņas.”

Ko īpašu autors saskatīja šajā kafejnīcā? Ne vairāk kā rīdzinieku tikumu un privātās dzīves robežu, kura var izpausties pazīstamā vidē, kur privātās un publiskās dzīves fragmenti jau ir cieši savstarpēji savijušies. Vērotājam interesants šķita arī tas, kas nesaistījās ar ierasto un gaidīto darbību:

„Kafejnīcā viss bija ļoti pieklājīgi. Pie sienām stāvēja galdiņi, pie galdiņiem sēdēja izkrāsotas meičas un atsevišķi – kaut kādi nepazīstami jaunie cilvēki, kuras jūs nekad dienas gaismā nebijāt redzējuši, visi bija stipri dzīves un likteņa nepatstāvības skarti. Sēdēja un klusēdami skatījās viens uz otru... Viss notika klusējot. Tā pavadīja laiku... Negaidīta, šāvienam līdzīga plauka vai izmisīgs meičas klieziens par to, ka viņai pazudusi somiņa, nevienu šeit neizbrīnīja. Tas viss piederējās lietu kārtībai. Dažreiz gadījās, ka kāds jauns cilvēks, pilnībā saglabājot respektablu izskatu, pēkšņi krita kā nopļauts uz grīdas un aizmīga. Izrādījās, viņš jau sen bija galīgi piedzēries un dejoja bezapziņā... Taču arī tam neviens nepievērsa uzmanību.” [17]

Krievu rīdzinieki sabiedrisko solidaritāti galvenokārt uztvēra kā morālo solidaritāti. Tāpēc avīžu „Сегодня” un „Сегодня вечером” lappusēs bieži vien notika gaušanās par „tikumu krīzi”, pie tam ne tikai Rīgā, bet arī Eiropā [18]. Detalizēti aprakstīts gadījums, kad kādā dzīvoklī notika disputs, kurā piedalījās kaili cilvēki. Raksta autors to novērtēja pozitīvi, uzskatot, ka rīdzinieki sākuši cīnīties ar „viltus kaunu” [19]. Šajā cīņas situācijā tikumu tīrību robežas, kuras atdalīja publisko dzīvi no neaizskaramās privātās dzīves, nereti tika pārkāptas...

Tikumi ir visuresoši. Pat ja rīdzinieki atpūšas, arī tad ir stingri jāseko norādījumiem. Rīgā morālās prasības pārsvarā kļuva par pilsētnieku uzvedības stilu. Tāpēc sadzīves Rīga bija tikumiski komfortabla. Šo faktu īpaši izcēla krievu žurnālisti, tiesa gan, ar krietnu ironijas devu:

„Ir pietiekami daudz iespēju svētdienas dienu pavadīt labi. Pēcpusdienā, piemēram, jūs mierīgi varat izpeldēties, kaut vai parkā pilsētas kanālā. Ja jūs esat dāma, tad varat būt pilnīgi pārliecināta par to, ka neviens vīrietis uz jums pat nepaskatīsies. Visi kautrīgi paies malā, jo ir zināms, ka rīdzinieki ir vislabāk audzinātā tauta pasaulē. Jūs varat ceļot ar laivu pa upi Aa [Lielupe – V. V.]. Jau pirmā automašīna, kura jūs pamanīs, uzskatīs par svētu pienākumu jums sekot un skatīties, lai ar jums, nedod Dievs, nenotiek kāda nelaime. Jo rīdzinieki ir ne tikai vislabāk audzinātā, bet arī visatsaucīgākā tauta pasaulē.” [20]

Rīga ir aktīvi augoša pilsēta. Par Rīgas dzīves atšķirīgu iezīmi kļūst publika un pūlis. Steidzīgi cilvēki, ielu burzma – tas viss tuvina Rīgu lielajām Eiropas pilsētām. Žurnālists N. Tasins norāda, ka galvenā loma lugas aktieru spēles novērtējumā ir nevis profesionāliem kritiķiem, bet gan publikai –

„šim noslēpumainajam anonīmam, vismazāk izzinātajai sfinksai, lielajam soģim, kura spriedumi nav pārsūdzami, kaut gan tie bieži vien nav taisnīgi... viņas Augstība Publika var iedzīt izmisumā ar savu gara tumsonību. [Tā] ir absolūti neaudzināta”. Ložu un parteru publika teātrī pārsvarā redz iespēju izrādīt sevi un apskatīt citus, „palepoties ar tērpiem un patenkot par tuvākajiem”. [21]

Avīzes „Сегодня вечером” populārā autora Lerija (*Леру*) iecienītais tēls ir „apkopts, tipisks rīdzinieks, publika”:

*Rīdzinieki skaļā pūlī
Pa trokšņainu izstādi staigā –
Stilīgu paviljonu daudzums
Viņus vilina un sauc...
Rīdzinieki skaudīgi skatās,
Kā uz kamieļiem rāpjas ļaudis,
Un Rīgas dāmas arī vēlas
Kaut reizi ar kamieli pavizinātas būt.
Lai nofotografētos uz tā,
Lai vēlāk šo foto
Varētu aizsūtīt tantei Soņjai uz Rīgu,
Un parādīt visiem,
Kā iepazīnuši kolonijas tikumus ir... [22]*

Krievu avīzes pamanīja kaut ko ļoti svarīgu: iela ir apkopojošs nosaukums sociālajām pārmaiņām sabiedrībā, tās demokratizācijai:

„Lūk, šī brīvība uz ielām man šķiet viens no visneapstrīdamākajiem revolūcijas iekarojumiem. Iela ir ieguvusi tiesības. Tā it kā ir kļuvusi autonoma. Tā dzīvo pa savam, un, ja tai gribas smieties, tā smejas, iepriekš neprasot atļauju... Tas dod ielai ko tādu, kā agrāk nebija: mainīgu, savdabīgu dzīvu seju. Un brīnumainā kārtā bez apnicīgajiem aizbildņiem un uzraugiem, atstāta pati sev, iela prot uzjautrināties, pat nepārkāpjot noteikto kārtību. Uz ielas pavasarīgajā pūlī reti kurš atļaujas kādu draiskulību, un pat tie straujie nezināmas izcelsmes jaunekļi, kuri ir tik nekautrīgi kādā klusā nostūrī, šeit kautrīgi slēpj savas šļircēs un gumijas nūjas, jo ļoti labi apzinās, ka īstā ielā vajadzības gadījumā arī pa īstam viņus novērtēs.” [23]

Rīdzinieku ģērbšanās maniere bija viena no iemīļotākajām tā laika žurnālistikas tēmām. Bez tam runa ir ne tikai par modi, bet galvenokārt par modes nozīmi rīdzinieku dzīvē. Mode apskatīta kā viens no svarīgākajiem publiskās kultūras veidiem, kurš formē mūsdienu pilsētnieku uzvedības stilu. Tāpēc sabiedrības apziņā modes prasības iegūst normatīvu pieskaņu. Neievērot elementāras modes prasības ir nepieklājīgi. Mode ir daļa no rīdzinieku tikumiem starpkaru periodā. Piešķirot modei šādu sabiedrisku vērtību, sabiedrības apziņa skrupulozi salīdzināja tā laika rīdzinieku ģērbšanās manieri ar Eiropas modes standartiem. Skaidrs, ka, atrodot būtiskas atšķirības, avīzes nekautrējās paust nosodījumu par atpalikušo gaumi. Lūk, kas pēc raksta „Elegants vīrietis 1925. gada rudenī” autora domām, ir jāsaka lasītājam:

„Vai mēs tiešām esam pelnījuši saukties par eiropiešiem?... Sakiet, vai mūsu apģērbs nenodod mūs līdz ausīm? Paskatieties uz mūsu vīriešiem: kā uz viņiem plandās neizgludinātās bikses, cik daudzkrāsaini zaigo pleķi uz žaketes. Pogas piešūtas dažādas, dažviet to vispār nav?! Ja kostīms ir zilā krāsā, tad kaklasaite noteikti būs spilgti dzeltena pie krekla ar lielām rozā svītrām, un, protams, krēmkrāsas apkaklīte – no cita krekla... Un nevajag sūdzēties par grūtībām, par dārdzību... Tas viss, protams, ir taisnība, taču vai tad vācu ierēdnis vai

kalpotājs ir turīgāks par mūsējo – kā tad viņš iemanās vienmēr labi ģērbties un izskatīties?” [24]

Raksturīgi, ka vīriešu modei veltītu rakstu bija vairāk nekā to, kuri aprakstīja sieviešu modi. Rīgas sabiedrībā bija vērojama ne tikai sociālā nevienlīdzība starp šķirām un grupām, bet arī starp sievietēm un vīriešiem. Publicistu pievērsta uzmanība tieši vīriešu modei ir pirmā pazīme tam, ka vīrieši tika uzskati par rīdzinieku tikumu rādītājiem.

Tomēr Rīgai vēl tālu līdz pirmšķirīgo Eiropas galvaspilsētu līmenim. Žurnālisti atrada veselus arhaisma rezervātus, kuri palikuši pāri no iepriekšējiem laikiem. Īpaši daudz arhaismu saglabājies tur, kur dzīvo ne pārāk bagātie krievu rīdzinieki – Maskavas forštatē, Daugavas krastos. „Krievu rīdzinieki un Daugava” – tā bija populāra krievu avīžu tēma gan 19. gs., gan arī 20. gs. 20.–30. gados. Arī tad Daugavas krastos dzīvojošajiem pilsētniekiem palu laikā nācās to savaldīt pašu spēkiem:

„Tagad tur ir mierīgi, un Daugava kā paklausīgs suns mīlīgi laiza krastu dzeltenās smiltis, izsvaidītos akmeņus un ķieģeļu lauskas. Taču pavasarī kļūst baisi tad, kad satumsusi un dūsmīgā Daugava, pacēlusies līdz mājiņu pamatiem, nepārtraukti, dienu un nakti, grauž krasta nostiprinājumu un, riņķojot bīstamajos krasta lokos un līčos, veido ūdens vērpētes... Būtu kļūdaini domāt, ka iedzīvotāji ir pilnīgi pasīvi un neko nedara, lai novērstu sistemātiskās nelaimes. Savu izpostīto māju drupas, Maskavas forštatē nopirkto nojaukto ēku ķieģeļus un akmeņus viņi ber ūdenī krasta tuvumā, tādējādi veidojot improvizētus dambjus. Visās bīstamās atvaru vietās tiek likti veseli koku stumbri. Šādi nomelnējuši un slapji koku stumbri šeit rēgojas no katra stūra, taču daudzus jau aizskalo rijīgā upe. Protams, ka tas ir pagaidu līdzeklis: ar upi var cīnīties tikai valstiskā mērogā.” [25]

Krievu avīžu žurnālisti un publicisti pārsvarā identificēja Rīgas tēlu ar relatīvi noslēgtu pilsētnieku kopienu, kuras dzīve ir izolēta no valsts politikajām kaislībām un pasaules starpkaru perioda drāmas. Bet pasaules ekonomiskās krīzes laikā avīze „Сегодня вечером” tomēr publicēja rakstu, kurā skarts jautājums par Rīgas kā mūsdienu Eiropas pilsētas identitāti, ar tās izjūtām par tuvojošos pasaules karu, fašismu, ekonomisko krīzi. Taču šī identitāte parādīta alegoriski, caur izdomāta varoņa – Zaratustras – izjūtām ar viņa traģisko dzīves uztveri. Šeit Rīga tiek uztverta tā, kā aprakstīta pilsēta Raibā Govs populārajā F. Ničes grāmatā:

„„O, brīnumainā pilsēta!” – šajās dienās varēja iesaukties Zaratustra. „Es atkal esmu pie tevis atgriezies, tavš raibums mani uzjautrina” ... Nu, lūk, jājautā, vai tā nebija mūsu pilsēta? Ļoti jau nu piestāv tai nosaukums. Aplīmēta ar vissliktākajiem latviešu grafiķu un tipogrāfu darbiem, piebērta ar skrejlapu vētras sniegu, pieblīvēta ar lēkājosiem cipariem, ietērpta oranži sārtu lapu ģērbā, pilsēta atgādina ne ta spēņu deļotāju, ne ta ekspresionisma muzeju, bet visvairāk – Raibo Govi, Zaratustras iemīļoto pilsētu... Varbūt jūs satikāt cilvēku, kurš redzējis Zaratustru. Runā, ka viņš ir bijis mūsu pilsētā, viņu piesaistīja mākslinieciskā kaulēšanās, partiju bagātīgie solījumi, izsmalcinātas lamas un mūsu ielu futūriskā krāsainība. Viņš gāja pa pontona tiltu, vējš plandīja viņa lietusmēteli, un zivis, izbāzušas galvas no zaļi violetajām Daugavas dzīlēm, skatījās uz gudro vīru. Jau

sāka tumst, un klejotājs cerēja pārļaut nakti viesnīcā. Taču nepiezīmogatā pase sanikvoja krodzinieku. – „Ko! Tu neesi piedalījies vēlēšanās, nelietīgais klaidoni, tava balss nav nodota? Tavas vainas dēļ es zaudēju mandātu!” [26]

Sociālo grupu mozaīka

Modernā sabiedrība ir nežēlīga, stingras sociālās noslāņošanās sabiedrība. 20.–30. gadu Rīga atspoguļoja sociālo nevienlīdzību un tika uztverta kā dažādu sociālo iespēju pilsēta. Bez tam par pierastu kļuva fakts, ka dažādu rīdzinieku slāņu uzvedība ir atšķirīga. 1925. gadā avīze „Сегодня вечером” publicēja rakstu „Rīdzinieka budžets”, kurā apkopotā veidā raksturoti četru pilsētnieku kategoriju budžeti: strādnieku, ierēdņu, kalpotāju un sīktirgoņu. Lūk, strādnieka budžeta apraksts:

„Vienīgais mūsu mierinājums, – saka strādnieks, – ir apziņa, ka citu valstu un citu laiku strādniekiem klājās vēl smagāk nekā mums. Minētā strādnieka un viņa ģimenes pusdienas Lukulls neapskaustu, jo pārsvarā tajās ir tikai viens ēdiens, kurš nedēļas laikā tiek visādi variēts. Kartupeļu zupa ar buljona kauliem vai arī buljona kauli ar kartupeļiem, dažreiz šīs pieticīgās pusdienas tiek papildinātas ar siļķi.”

Ierēdņa budžets ir šāds:

„Ierēdnis, kurš nopelna 4–5 tūkstošus mēnesī, dzīvo tikai nedaudz labāk nekā strādnieks. Viņa mēnešalgas (4500 rubļi) tikko pietiek, lai paēdinātu sevi, sievu un bērnu. Par sakrātajiem grašiem viņš apgērbj sievu un bērnu, bet pats valkā pāršūtu pasaules kara laika šineli. Pērk avīzi, reizi divās nedēļās apmeklē kinematogrāfu un pat mēģina apmeklēt izrādi par „mērenu cenu”. Dzīvo, gaidot Ziemassvētkus un 13. mēneša algu... Mūžīgie ķīviņi ar darba biedriem par kategorijām, mūžīgā zemākstāvošo darba biedru skaudība piepilda viņa ikdienu. Daudzi ierēdņi patiesi nožēlo to, ka pameta laukus un, padevušies pilsētas dzīves spozmei, sāka strādāt valsts dienestā. Un ne viens vien no viņiem uzdod sev jautājumu, kāpēc viņš nomainīja bezrūpīgo dzīvi zem vectēva mājas jumta, plašos tēva zemes tūrumus pret tintnīcu, izejošajiem reģistriem, saplēstām zolēm un kartupeļu viru... Budžets, kuru viņš smiedamies lietotu laukos, pilsētā ir kļuvis par nervu sabrukuma iemeslu. Taču nav iespējas atgriezties tēva mājās – tas ir līdzvērtīgi kapitulācijai, un ierēdnis nolemj sūtīt dienestā savu sievu. Pēc daudziem mēģinājumiem un atteikumiem viņa dabū vietu „ieejošo papīru” departamentā par 3 tūkstošiem rubļu mēnesī. Tagad abu stāvoklis nedaudz uzlabojas. Kaut gan, no otras puses, mājās vairs nav saimnieces, un abi ierēdņi mājās pārnāk noguruši un velk lozi, kurš gatavos pusdienas. Pat ja ar šiem liekajiem trīs tūkstošiem ierēdnis pratīs savu dzīvi uzlabot, tad, no otras puses, ar saimnieces pienākumiem saistītais sievas darbs mājās padarīs viņu par izmocītu būtni, un ģimenes idille no ierēdņa mājām pazudīs uz visiem laikiem.”

Kalpotāja budžets:

„Neapšaubāmi, ka no visas strādājošo masas vislabāk dzīvo kalpotāji. Liela tirdzniecības uzņēmuma kalpotājs tomēr ir samērā turīga persona, un viņa budžetam gandrīz nekad nedraud deficīts. Viņš ir labi ģērbts. Viņa dzīvoklis ir

samērā komfortabli iekārtots. Viņa darbs pieprasa reprezentablu ārējo izskatu, labas manieres, un ir jāzina vairākas valodas. Tas tuvina viņus tā saucamajai inteligencei, lai gan iegūtā izglītība ir diezgan virspusēja, un uz inteligenta nosaukumu viņi var pretendēt tikai savu ārējo īpašību dēļ. Protams, ne tik labi un mierīgi rit otršķirīgo tirdzniecības uzņēmumu kalpotāju dzīve, kuri saņem divreiz mazāku atalgojumu. Un tāpēc viņu vidū pastāv zināms „šķiru naidis”.

Un, visbeidzot, ko var atļauties sīktirgotājs:

„Visgrūtāk ir izsekot, kā galus savēl kopā sīktirgotājs. Dienu no dienas jūs viņu redzat aiz letes, nepārtraukti viņš žēlojas par nepanesamajiem nodokļiem, ar traģisku žestu rādot jums parādnieku grāmatu, rāda jums vekseļu kaudzi. Arvienvārdsakot, viņš vienmēr ir kraha priekšā. Taču paiet mēneši, gadi, bet viņš kā eksistējis, tā eksistē. Ar kādām ģeniālām mahinācijām viņš iemanās sabalansēt savu sarežģīto budžetu, ja viņa samudžinātajā grāmatvedībā ar nepārtraukti mainīgajām cenām pat pieredzējis rēķinvedis nespēj noteikt – vai viņš tirgo ar peļņu vai ar zaudējumiem?” [27]

Arī Rīgas ielas kļūst par sociālās nevienlīdzības simbolu. Pie tam viena un tā pati iela var ietvert sevī visu Rīgas sociālo spektru. Viens no avīzes „Сегодня вечером” aprakstniekiem par tādu uzskatīja Elizabetes ielu:

„Savāda iela. Visa Rīgas daudzveidība, visas Rīgas mietpilsonības nokrāsas tajā ir atspoguļotas...

No Daugavas puses sākas labi celti daudzstāvu nami. Nami ar puķu dārziem... Mietpilsoņu mieru sargā iecietinātas gardīnes, smagi, krokoti aizkari, gar sienām nokārušās efejas. Aiz stopu aizkariem mīt augšējie „desmit tūkstoši” Rīgas un tie, kuri tādi bija pirms diviem gadu desmitiem... Rau, viņš, Elizabetes ielu šķērsojošs tramvajs. Pirmie pilsētas trokšņi. Pirmie kioski un veikali. Un pieci Elizabetes ielas stūri pie Ganību dambja. Ne tikai Pēterburga var lepoties ar saviem pieciem stūriem.

Tālāk Elizabetes iela top par kārtīgu tirgoņu ielu. Praktizējošu ārstu un advokātu plāksnītes un veikali, maziņi – katrs savam pircējam. Ziedi, konditoreja, parfimērija...

Tālāk ļaužu straume ieplūst Brīvības bulvārī. Jo, pārejot bulvāri, nokļūst citādā Elizabetes ielā, kura dienā guļ, bet naktī – dzīvo. Un reti kurš no pirmās Elizabetes ielas, kura sniedzas līdz Strēlnieku ielai, nokļūst šajā pusē. Ja nu vienīgi ejot uz kādu no kinematogrāfiem. Šie Elizabetes ielas kvartāli atdzīvojas vakarā, kad uz ēkas sienas, kas pārvērsta par ekrānu, sāks skraidīt cilvēks, kurš reklamē zābaku smēri... Planējošs cilvēku sajaukums kustas no stūra līdz stūrim. Vieniem tā ir pastaiga, bēgot no garlaicības, citiem – gandrīz profesija. Tie, kuriem šāda dīkdienīga vakara staigāšana ir darbs, apnicīga smaga profesija, – tie atrodas tālāk..

Trešā Elizabetes iela. Viesnīcas ar skaļiem nosaukumiem, un vienkārši nami, nakts sievietes un viņu kavalieri... Un steidzīgā solī ejoša pusaudze meitene ielas pretējā pusē ar padusē iespiestu mapīti. No mapītes vāka raugās Bēthovens ar savilktām uzacīm un sakniebtām lūpām...

Tālāk aiz Marijas ielas ir vēl viens krustojums... Bez vēstniecību ģerboņiem, bez auto un nakts uzdzīves. Palete ir beigusies. Tās ir trešās un pēdējās Elizabetes

ielas beigās. Augšējo „desmit tūkstošu” vietā – lokomotīvu signālu sasaukšanās. Tālumā redzama semafora zaļā acs un tālē zūdošas dzelzceļa sliedes. Strupceļš. Punkts.” [28]

Mantu pasaule

Krievu rīdziniekam Rīga bija ietverta ikdienas pasaulē. Vajadzēja no tās izrauties. Interesanti sīkumi bija ne tikai rīdzinieku tikumos, bet arī tehnikas pasaulē, no kuras jaunumi iespaidās pilsētas dzīvē. Žurnālisti uzskatīja par svarīgu iepazīstināt krievu avīžu lasītājus ar šo pasauli. Bez tam tehnikas pasaule tika uztverta ne tikai no utilitāro īpašību puses, bet arī kā sociālās telpas turpinājums, tehnikas un rūpniecības pasaule būtiski palielināja dzīves daudzveidību, paplašināja ikdienas robežas. 1925. gadā populārais krievu žurnālists B. Pomorskis uzrakstīja lielu apcerējumu par kādas Rīgas maiznīcas darbu, kurā smalki aprakstīja visu maizes cepšanas tehnoloģisko ciklu [29].

Ikdienības pasaule sevī ietvēra arī darba pasauli. Strādnieka darbs, ja tā rezultāti bija acīmredzami, uztverami, un arī kolektīvā darba process kopumā kļuva par avīžu rakstu objektu. Vizuālajam priekšstatam nepieciešama tēlu personifikācija. Interesants ir Rīgas hipodroma celtniecības apraksts:

„Klaudz āmuri, skan zāgi, elš divdesmit pudus smaga čuguna prese, kura dzen zemē gigantiskus pāļus. Simtiem cilvēku ir aizņemti, darot daudzveidīgu darbu, un visos virzienos zib cilvēku figūras. Visapkārt ir sabērtas smilšu, grants, šķembu, kaļķu un ķieģeļu kaudzes. Stāv mucas ar cementu, dēļu grēdas, neskaitāmas ķīpas ar jumta segumu... Apeju galvenā paviljona ēku, uzkāpju pa kāpnēm tribīnēs, nokāpju lejā. Telpā, kurā ir paredzēta bufete ar stiprajiem dzērieniem, namdaris ar rudu bārdu uz sienām atzīmē noslēpumainas zīmes. Viņa rokā ir zīmulis, resns, īpašs. Namdaris nāk no Režīcas, kādreiz strādāja pašā Pēterburgā. Karā ievainoja vācietis, un tagad lietainā laikā viņam lauž krūtis.” [30]

Lielpilsētu elementu parādīšanās Rīgas dzīvē tika atbalstīta. Tajā žurnālisti saskatīja eiropēiskuma pastiprināšanos. Šādi tika uztverta gaismas reklāmas uzstādīšana 1925. gadā:

„Tagad šis staigājošais gaismas raksts parādīsies arī pie mums Rīgā. Uz lielas mājas, kas atrodas uz Brīvības un Raiņa bulvāra stūra, tiks izvietots kustīgs gaismas rakstu aparāts. Rīdzinieki katru dienu tiks iepazīstināti ar pēdējiem notikumiem, vēlu vakarā varēs lasīt visinteresantākos Rīgas jaunumus, redzēs oriģinālas dažādu firmu reklāmas. Lēni, lēni mēs tuvojamies Eiropai.” [31]

Apgaismošana mainīja Rīgas nakts dzīvi:

„Pirms diviem gadiem Eiropas galvaspilsētu vidū ar „nakts ugunīm” Rīgu tikko varēja iekļaut. Rīgā nebija nakts gaismu. Rīgā bija kinematogrāfi, autobusi, radiofons, takši, laternas, bet gandrīz nebija tā, kas veido eiropēiskas pilsētas tēlu, – nebija gaismas reklāmu. Vēlāk, kā jau tas vienmēr notiek ar gadsimtu prasībām, gaismas reklāma negaidīti ieguva pilsonības tiesības. Lēni pilsēta ieguva savas nakts gaismas. Rīgas nakts gaismām ir sava dvēsele. Tās ir savādākas nekā, piemēram, Parīzes gaismas. Tās pustumsā nevar sacensties ne ar vienu Parīzes nostūri, bet naktī tās pārspēj vai pusi Parīzes. Jo Rīgas gaismas ir īstas nakts gaismas – tās deg

ilgi. Vēlu vakarā Elizabetes iela atklāj zaigjošu perspektīvu: tā sākas ar asiņaini sarkaniem burtiem, kuri iztek no nakts tumsas – „Forums”. „Fords” apbur ar sarkanām, zilām, zaļām automašīnu „Daniels” izkārtņēm, tepat netālu sarkaniem burtiem redzams uzraksts „Dinamo”, ar jauninājumiem žilbina „Filips” uz reklāmas kioska un pazūd spilgtajās „Spendidas” gaismās. Tajā pašā laikā Rivoli iela Parīzē, kas varētu būt atbilstoša Elizabetes ielai pieticīgajā Rīgā, ir ietīta līganā vientuļu laternu gaismā. Reklāmas jau sen ir izdzēstas. Bet Rīgā tās deg un ne tikai Elizabetes ielā...” [32]

Tomēr krievu avīzēs var atrast arī kritiskas piezīmes par Rīgas tēlu. Dažas Rīgas jauno ēku fotogrāfijas, kurās, pēc anonīma krievu publicista domām, dominē austrumu un nevis eiropeiskie motīvi, respektīvi, tas, kas Eiropā tiek uzskatīts par arhaisku un neprofesionālu. Piemēram, nams „vēlās renesanses” stilā ar balustrādi Brīvības ielā; ēka Ģertrūdes ielā ar stūra balkoniem vai „cakas” uz pasta ēkas frontona. Pēc autora domām, Rīgā nav nevienas pēc kara celtas ēkas, kura atbilstu mūsdienu arhitektūras principiem [33].

20.–30. gadu rīdzinieks bija cilvēks, kurš vai nu drosmīgi apguva tehniskās civilizācijas sasniegumus, vai darīja to ar morālu piepūli. Īpaši daudz rakstu tā laika krievu presē veltīti gaisa satiksmei ar Kēnigsbergu, Tallinu, Helsinkiem. Tāpat kā viss neparastais, kas nokļuva krievu rīdzinieka redzeslokā, arī ceļojums ar lidmašīnu bija smalki jāapraksta. Pie tam galvenokārt tika aprakstītas vērotāja personīgās izjūtas. Lūk, šis laikam varētu būt visemocionālākais un vispatiesākais izjūtu apraksts pirms ceļojuma maršrutā „Kēnigsberga – Rīga”:

„Cilvēks, kurš gadiem ilgi lasa par gaisa satiksmi, mūsu laikā vēl neļauj sevi pierunāt: „Nu nē, nosītiēsiet taču.” Pie tādiem konservatīviem cilvēkiem piederu arī es. Visas ziemas garumā es klusībā domāju: riskēt un lidot vai tomēr labāk nē. Uzmanīgi pētīju lidojumu sarakstus, sekoju līdzī statistikai, vācu informāciju no pasažieriem „ar stāžu”, nodrošinājos ar veselu propagandas literatūras kaudzi un... aizbraucu uz Kēnigsbergu ar vilcienu! Taču Kēnigsbergā es padevos. Saņēmis telegrammu par to, ka steidzami nepieciešama mana klātbūtne, nolēmu darboties enerģiski un no rīta izlidoju uz Rīgu. Visu nakti es negulēju. Pūlējos nedomāt par lidojumu, taču nespēju to panākt un tāpēc pavadīju garu bezmiega nakti.” [34]

Krievu rīdzinieks pamanīja vēsturiskā laika plūdumu. Par viņa atskaites punktu kļuva izmaiņas pilsētnieku sadzīves tehniskajā vidē. Piemēram, automātisko telefona aparātu parādīšanās tika pavadīta ar nožēlu par šķiršanos no „telefona jaunkundzēm”:

„Bet tomēr ir žēl. Zudībā aizies vēl viens veco labo laiku iemiesojums... Telefonu jaunkundžu vietā, kuras sēdēja aiz garām galdu rindām un nebija redzamas, tomēr mēs viņas, esot labā omā, iztēlojāties debešķīgi skaistas, tagad jauno automātisko staciju divās jaunajās zālēs ir izvietotas daudzas rindas ar augstiem metāla rāmjiem. Šeit ir mēmu, cilvēku atstātu mašīnu valstība.”

Tūlīt pat seko īsa instrukcija, kā var savienoties ar citu abonementu. Bez tam šī procesa aprakstam diez vai pašlaik atrodami vārdi, kurus varēja lasīt vairāk nekā astoņdesmit gadus vecās avīzēs:

„Kas tādēļ ir jādara? Pirmais, nav jāmeklē pierastais telefona rokturis. Otrais, pieejot pie telefona, ir jānoceļ klausule... Otrās rokas pirksts ir jāievieto viena no desmit ciparu atverē, kas atrodama uz aparāta priekšējās sienas niķelētā diska. Nav svarīgi, kurš pirksts. Tas vairāk ir atkarīgs no rindu numura. Turot pirkstu atverē, abonents pagriež disku uz labo pusi, līdz pirksts skar maziņu nekustīgu sirpi, un tad atlaiž disku. Viegli skanot, disks nesteidzoties atgriežas sākotnējā stāvoklī... Tā piecas reizes.” [35]

30. gados krievu rīdzinieki savu pilsētu jau sāka uztvert kā tādu, kurai kopš Latvijas neatkarības iegūšanas brīža ir sava vēsture. Krievu avīzēs parādījās raksti, kuru mērķis ir atgādināt rīdziniekiem, kāda bija viņu pilsēta pirms 10–15 gadiem. Ar prieku tika atzīmētas pārmaiņas pilsētas labiekārtošanā, tās apbūvē, jaunu restorānu, nakts iestāžu un izklaides vietu parādīšanās, teātra laukumi. Izmaiņas pilsētā 30. gadu vidū iepriecināja un izbrīnīja krievu rīdziniekus:

„Rīga! Dārgumiņ! Kur bija mūsu acis? Esi izaugusi. Mainījies. Kļuvusi skaistāka. Un tas viss 10 gadu laikā... Celtniecība Daugavas otrajā krastā šo gadu laikā ir daudz devusi, Torņakalnā un Zasulaukā ir izauguši veseli kvartāli un jaunas ielas. Un Rīgas centrā! Nemaz jau nerunājot par tādām efektīgām un monumentālām ēkām kā bankas Kaļķu ielas sākumā; Valdemāra ielas galā, kuru vēl nesen uzskatīja par nomali, ir izveidojusies jauna pilsēta – Zaubes un Vāgnera ielas, jaunas mājas Aristīda Briāna ielā..” [36]

Taču visvairāk redzamās izmaiņas notikušas vidējā rīdzinieka sadzīvē. Pirktpējas pieaugums radīja atbilstošu piedāvājumu no komersantu puses. Veikalu plaukti vai lūza no gastronomijas, apģērba, apavu, aksesuāru, higiēnas un kosmētikas preču pārpilnības. Nereti šāda preču pārpilnība kļuva par daudzu rīdzinieku nepārtrauktu rūpju avotu. Viens no „Сегодня вечером” autoriem pat sacerēja sonetus „„Rīgas Oņegina” diena”. „Rīgas Oņegins” tāpat kā citi varoņi, ir norūpējies tikai par vienu – kā lai tiek galā ar Rīgas patēriņa iespēju daudzveidību:

*Jevgēņiju nebiedēja tēriņi,
Pie Gordona bieži iegriezās viņš,
Šis veikals viņam bija tīkams,
Jo jebkurā sezonā tur
Bija vērtīgu mantu kalni –
Briljanti, zelts, sudrabs,
Visi bija pieejami pie Gordona,
Un kā zinošs vērtību cienītājs
Visu dienu vadīt šeit varēja viņš!...
Gordona vitrīnā mirdzošā
Spīguļo smalks kristāls,
Un, skatienu apburot ātri,
Zaigo zelta emalja,
Kausi no sudraba un glāzes,
(Dzērājiem – jaukas veltes!),
Safīri, rubīni un tirkīzs,*

*Acis žilbst un skatiens tumst
No dzintara jaukajiem niekiem...
Jevgēņijs bieži šeit iegrieztijs mēdza... [37]*

K. Ulmaņa autoritārā režīma nostiprināšanās Latvijā ieviesa korekcijas arī žurnālistu uztverē Rīgas krievu avīzēs. Daudz mazāk kļuva rakstu par iemīļotāko tēmu – rīdzinieku raksturu. Diez vai tas bija nejaūsi: autoritāra valsts nesekmē neatkarīgu spēku eksistēšanu sabiedrībā, kuri pretendētu uz pastāvošās morāles kritiķa lomu, pat ja runa ir par pilsētnieku paražām... Protams, raksti par rīdzinieku dzīvi nepazuda no krievu avīzēm pēc 1934. gada 15. maija. Taču tie acīmredzami vairāk tiecās pēc neitralitātes sabiedriskajā vērtējumā: varēja atrast publikācijas no rīdzinieku elektrifikācijas vēstures, daudz fotogrāfiju, kurās redzama Rīgas labiekārtošana, arhitektūras jaunumi, Rīgas ievērojamākās vietas [38; 39; 40; 41; 42]. Taču šajos aprakstos autoru pozīcija bija ļoti vāji jūtama...

* * *

Pēc Latvijas 20.–30. gadu krievu preses materiāliem redzams, ka publicistu interese par Rīgas tēla konstruēšanu bija ārkārtīgi daudzveidīga. Milzīgais empīriskais materiāls liecina par to, ka Rīgas krieviem bija ļoti svarīga sociālā adaptācija Latvijas galvaspilsētas dzīvē, kas pārdzīvoja būtisku modernizācijas posmu. Rakstos par Rīgas dzīvi bija jūtama arī to autoru vajadzība pēc „socioloģiskās refleksijas” ar tām pilsētas realitātes idejām, kuras virmoja tā laika sabiedriskajā apziņā. Sprotams, ka rakstu autori nepretendēja uz socioloģisko konceptualizāciju. Tomēr daudzas Latvijas krievu preses idejas par Rīgu tā vai citādi bija sinhronas ar Eiropas pilsētu modernizēšanās socioloģiskajām interpretācijām, kuras atrodamas E. Dirkema, M. Vēbera, G. Zimmela, F. Tenīsa, O. Špenglera darbos. Tie ir priekšstati, ka 20. gadsimta pirmajā trešdaļā vairums pilsētnieku pilsētu uztvēra galvenokārt kā īpašu morālo kopienu, kas iedzīvotājiem izvirza tādas uzvedības prasības, kuras būtiski atšķiras no tradicionālajām kopienām. Īpašu uzmanību pilsētai kā morālajai kopienai (tas ir labi parādīts Dirkema, Tenīsa un Špenglera atziņās) pievērsa tās etniskās un sociālās grupas, kuras ļoti sāpīgi pārdzīvoja pāreju no pierastajām tradicionālās sabiedrības struktūrām uz modernisma laikmeta sabiedrību. Tā laika Rīgas krievus var attiecināt uz šīm grupām. Vajadzība pēc sociālās drošības un atbalsta bija ārkārtīgi izplatīta šajā vidē. Pilsētā, kas modernizējas, veidojas daudz jaunu sociālās solidaritātes veidu un sociālo pretrunu. Visbeidzot, pilsētas vide ir industriālās pasaules daļa, kurā īpašu nozīmi iegūst tehnika, kā arī vide, kurā veidojas labklājīgi sociālie slāņi ar saviem materiālās pārticības standartiem, kam raksturīga tiekšanās pēc arvien vairāk lietām un mantām. Interesanta detaļa – nepolitisks un neideoloģisks Rīgas tēls žurnālistikas tradīcijā bija iespējams tieši Latvijas vēstures parlamentārajā periodā. 34.–40. gada autoritārajā režīmā šāda radoša publicistu iztēles spēle vairs nebija iespējama. Acīmredzot žurnālistu patstāvīgā refleksija, kurai bija nepārvērtējama nozīme pilsoniskās apziņas un pilsoniskās sabiedrības attīstībā, autoritārai valstij vairs nebija pieņemama.

ATSAUCES

1. Щюц, А. (2004) *Избранное: Мир, светящийся смыслом*. Москва: Российская политическая энциклопедия.
2. Бергер, П., Лукман, Т. (1995) *Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания*. Москва: „Медиум”.
3. Хобсбаум, Э. (1999) *Век капитала 1848–1875*. Ростов-на-Дону: Феникс.
4. Вебер, М. (2001) *История хозяйства. Город*. Москва: КАНОН-пресс-Ц, Кучково поле.
5. Zimmels, G. (1994) *Saskarsmes spēles*. Kentaurs XXI, Nr 4.
6. Зиммель, Г. (2002) *Большие города и духовная жизнь*. Pieejams: <http://magazines.russ.ru/logos/2002/3/zim.html>.
7. Теннис, Ф. (2002) *Община и общество*. Санкт-Петербург: „Владимир Даль”.
8. Шпенглер, О. (1993) *Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Геитальт и действительность. Т. I*. Москва: Мысль.
9. Латышев, С. (1893) *Город*. In: Энциклопедический словарь. Т. IX. Санкт-Петербург: Типо-литография И. А. Ефрона.
10. Ковалевский, М. (1910) *Социология. Т. I*. Санкт-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича.
11. Струве, П. Б. (1997) *Patriotica: Политика, культура, религия, социализм*. Москва: Республика.
12. Милуков, П. И. (2007) *Интеллигенция и историческая традиция*. In: Анти-Вехи. Москва: Астрель.
13. Абызов, Ю. (1999) *От Лифляндии – к Латвии. Прибалтика русскими глазами. Т. 2*. Рига: Insight.
14. Зомбарт, В. (1994) *Буржуа. Этюды по истории духовного развития современного экономического человека*. Москва: Наука.
15. Дюркгейм, Э. (1996) *О разделении общественного труда*. Москва: Канон.
16. Identity. A Dictionary of Sociology. (2005) Oxford: Oxford University Press.
17. Лев, Максим. (1925) *Кафе в Риге*. Сегодня, 3 мая.
18. Дионео. (1925) *Падают ли нравы?* Сегодня вечером, 31 августа.
19. Бренцис. (1925) *Борцы с ложным стыдом в Риге*. Сегодня вечером, 4 декабря.
20. Воскресный день в Риге. (1924) Сегодня, 25 мая.
21. Тасин, Н. (1931) *Ее Величество Публика (Письмо из Вены)*. Сегодня вечером, 1 июля.
22. Лери. (1931) *Рижане в экзотике (На Колониальной выставке)*. Сегодня вечером, 7 июля.
23. Лев, Максим. (1924) *О революционных завоеваниях улицы и рижской духоте*. Сегодня, 1 июня.
24. Брамс, Я. (1925) *Эlegantный мужчина осенью 1925 г.* Сегодня вечером, 13 октября.
25. Поморский, Б. (1924) *Рижские Нидерланды*. Сегодня, 28 мая.
26. Оливеретто. (1931) *Заратустра в Риге – в эти осенние дни*. Сегодня вечером, 8 октября.
27. Ц. (1925) *Бюджет рижанина*. Сегодня вечером, 16 марта.

28. Пингвин. (1927) *Елизаветинская улица*. Сегодня вечером, 12 ноября.
29. Поморский, Б. (1925) *Хлеб в Риге*. Сегодня вечером, 21 марта.
30. Юргали. (1925) *Как строят рижский ипподром*. Сегодня вечером, 25 марта.
31. Брамс, Я. (1925) *Гуляющая светопись на рижской крыше*. Сегодня вечером, 11 ноября; *Ночные огни Риги*. (1931) Сегодня, 22 февраля.
32. А. Г. (1931) *Почему Рига – не европейский город?* Сегодня вечером, 18 августа.
33. П. В. (1925) *Кенигсберг-Рига в 3 часа*. Сегодня вечером 25 апреля.
34. Гри, А. (1926) *Рижские автоматические телефоны*. Сегодня вечером, 8 февраля.
35. Вер. (1935) *Риги не узнать*. Сегодня вечером, 20 марта.
36. Ирель. (1935) *День „рижского Онегина“*. Сегодня вечером, 20 марта.
37. Шалфеев, Б. (1935) *Первая электрическая лампочка в Риге*. Сегодня вечером, 1 июля.
38. Св. (1935) *Об остановившихся часах, новых домах и других переменах на улицах Риги*. Сегодня вечером, 11 июля.
39. Табу. (1935) *Межа-парк – гордость постоянных жителей и любимое место отдыха многих горожан*. Сегодня вечером, 12 июля.
40. К. В. (1935) *Почему вы не были еще в Ботаническом саду?* Сегодня вечером, 18 июля.
41. А. Б. В. (1935) *Рига опоясывается сетью асфальтированных улиц*. Сегодня вечером, 8 августа.

Summary

The author of the article gives an insight into the image of Rīga as perceived by the Russians living in Rīga and by the visitors to the city in the 1920s–1930s. The article is based on numerous publications about Rīga and the life in the city in the most popular Russian newspapers in Latvia of that time – “Segodnya” (“Today”) and “Segodnya vecherom” (“Tonight”). Besides, the author believes it necessary to argue that this perception of Rīga was significantly influenced by the prevailing intellectual, (mainly philosophical and sociological) ideas of that time, which deem the city the most important structural element of society in the western-European as well as in the Russian consciousness.

Keywords: *modernism, morality of city, social identity, ethnic identity.*

Ekonomisko aktoru sadarbības kvalitāte Latvijas publiskās un privātās partnerības projektos *The Quality of Cooperation among Economic Actors in Public-Private Partnership Projects in Latvia*

Oksana Žabko

Baltic Institute of Social Sciences
Elizabetes iela 65-16, Rīga, LV-1050
E-pasts: oksana.zabko@biss.soc.lv

Rakstā analizēta Latvijas publiskās un privātās partnerības (PPP) projektos iegūtā pieredze, raksturojot iesaistītos ekonomiskos aktorus un to specifisko pozīciju PPP projektā un atklājot projektu īstenošanā iesaistīto aktoru mijiedarbību piecos sadarbības kvalitāti raksturojošos aspektos: (1) vienots skatījums uz projekta mērķi, sasniedzamajiem rezultātiem un pakalpojuma kvalitāti, (2) izpratne par citu partneru vajadzībām, (3) sadarbības formām, (4) projekta kvalitātes uzraudzības stratēģijām un (5) uzticēšanos. Analizējot datus, identificētas spēcīgās sadarbības un kvalitātes uzraudzības stratēģijas, kas veicina projekta sekmīgu īstenošanu, un vājās stratēģijas, kas apdraud projekta sekmīgu īstenošanu.

Atslēgvārdi: publiskā un privātā partnerība, partnerības kvalitāte, pakalpojuma kvalitāte, uzticēšanās.

Ievads raksta problemātikā

Pastāv vairākas prakses, kā mūsdienu pasaules valstis nodrošina plašai sabiedrībai nepieciešamos pakalpojumus un infrastruktūru (izglītības, veselības, sabiedriskā transporta, drošības u. c. pakalpojumus). Daļā gadījumu atbildību par pakalpojumu nodrošināšanu pilnībā uzņemas valsts, veidojot plašu valsts īpašumā esošu uzņēmumu tīklu. Tikai neliela atkāpe no šīs ievērojamās valsts lomas ir (tradicionālais) publiskais iepirkums, kur valsts pasūta kāda pakalpojuma nodrošinājumu privātam uzņēmējam, tomēr saglabā atbildību par tā kvalitatīvu norisi un iespējamo risku vadību. Tomēr neolīberālie un neokonservatīvie domātāji ir kritizējuši šo pieeju, norādot, ka valstij trūkst resursu sabiedrībai nepieciešamo pakalpojumu nodrošināšanai un ka valsts pārvalde strādā neefektīvi – pakalpojumu pārvaldība nav ekonomiska un ir neelastīga, tā nespēj laikus piemēroties mainīgajām sabiedrības vajadzībām. Kritiķi vērsa uzmanību uz to, ka publiskajai pārvaldei būtu jāaizgūst privāto uzņēmēju darba un vadības metodes, jo tās esot efektīvākas, ekonomiskākas un lielākā mērā orientētas uz jauninājumu ieviešanu.¹

Tādējādi pēdējo trīsdesmit gadu laikā moderno valstu valdības ir meklējušas dažādus veidus, kā efektīvāk sadarboties ar privāto sektoru sabiedrisko pakalpojumu nodrošināšanā. Sākumā šādu pakalpojumu sniegšana tika pilnībā nodota privātiem uzņēmējiem – tika privatizēti valsts uzņēmumi, savukārt pēdējo piecpadsmit gadu

laikā ir iezīmējusies citādāka stratēģija – tā vietā, lai nodotu kādu pakalpojumu jomu privatizācijai, publiskā pārvalde „iepērk” pakalpojumu no privātā sektora. Atšķirībā no tradicionālā publiskā iepirkuma, kur atbildību pilnībā uzņemas publiskais sektors, jaunajā pieejā pakalpojuma iepirkšana tiek balstīta uz atbildību un risku sadali abu partneru starpā, kur katra no iesaistītajām pusēm uzņemas tos riskus, kurus tā var labāk pārvaldīt.² Šādu pieeju starptautiskajā literatūrā sauc par publisko un privāto partnerību (PPP).

Dažādās pasaules valstīs, arī Eiropas Savienībā, ar PPP mēdz saprast nedaudz atšķirīgas publiskā un privātā sektora sadarbības formas. Latvijas gadījumā PPP ir tāda sadarbība starp vienu vai vairākiem publiskajiem partneriem un vienu vai vairākiem privātajiem partneriem, kuras mērķis ir nodrošināt sabiedrības vajadzības būvdarbu veikšanā vai pakalpojumu sniegšanā, ja sadarbības līguma ilgums ir vismaz pieci gadi (parasti līdz 30 gadiem), ja abi partneri apvieno un izmanto tiem pieejamos resursus un atbildību un ja starp publisko un privāto partneri tiek dalīti pakalpojuma izpildes riski.³ PPP izšķir divas formas – līgumisko un institucionālo partnerību. Līgumiskā partnerība ir tajos gadījumos, kad sadarbība notiek, publiskajam un privātajam partnerim slēdzot un izpildot partnerības vai koncesijas līgumu, bet institucionālajā partnerībā sadarbība notiek, likumā noteiktajā kārtībā kopīgi izveidojot kopsabiedrību. Līdz šim Latvijā vairums PPP projektu ir balstīti uz noslēgtu koncesijas līgumu, vislielākais noslēgto līgumu skaits ir sabiedriskā transporta un komunālo pakalpojumu jomā.⁴ Salīdzinot Eiropas mērogā, Latvija, tāpat kā vairums citu Austrumeiropas valstu un Skandināvijas valstis, ir vēlīna PPP politikas ieviešēja, savukārt līderes ir Lielbritānija, Francija, Vācija, Īrija un Itālija.⁵

Risku pārdale publiskā un privātā partnera starpā PPP projektos izpaužas kā konkrēti līguma nosacījumi, piemēram, kādas sabiedriskās ēkas būvniecības gadījumā samaksa par būvniecības pakalpojumu tiek veikta nevis pirms nodošanas un līdz ar objekta nodošanu ekspluatācijā, kā tas notiek tradicionālā publiskā iepirkuma gadījumā, bet gan vairāku gadu (visbiežāk – 20 gadu) laikā, visā līguma darbības laikā izpildītājam nodrošinot gan objekta apsaimniekošanu, gan nepieciešamos ēkas remontdarbus. Visas pakalpojuma izmaksas tiek noteiktas partnerības līgumā, tās nav iespējams būtiski grozīt tā īstenošanas laikā. Latvijas gadījumā, kad tradicionālā publiskā iepirkuma ietvaros būvēta objekta garantijas laiks ir divi gadi, PPP projektā tas izstiepjas 20 gadu garumā. Tādējādi PPP ieviešana Latvijā būtiski mainītu ierastos publiskā un privātā sektora sadarbības spēles noteikumus.

Atšķirīgas sadarbības formas starp publisko un privāto partneri, it īpaši tādu, kas būtiski maina ierastos sadarbības nosacījumus, prasa veidot jaunas ekonomiskās uzvedības formas. Ņemot vērā šos nosacījumus, raksta mērķis ir analizēt ekonomisko aktoru sadarbības kvalitāti Latvijas PPP projektos, balstoties uz līdz šim plānoto, uzsākto un īstenoto projektu pieredzi.⁶

Tā kā raksta mērķis ir lietišķā pētījumā iegūto datu analīze, nākamajā nodaļā iezīmēti būtiskākie principi, kas nosaka ekonomisko aktoru sadarbības kvalitāti, sīkāk neizvērsot teorētisko diskusiju – divu apstākļu dēļ to pašreizējos apstākļos būtu grūti paveikt. Pirmkārt, pēdējos divdesmit gados Latvijas valdības īstenotajai sociāli ekonomiskajai politikai raksturīga orientācija uz neoliberalām idejām, kuras ir pamatā arī PPP politikai. Pirms pētījuma veikšanas un pētījuma laikā publiskajā telpā pastāvēja maz diskusiju par alternatīvu sociāli ekonomisko politiku, un, ja pat

alterantīvās idejas tika plašāk iztīrītas, tās praktiski neskāra PPP jomu. Lai uzsāktu kvalitatīvas diskusijas, nepieciešams uzkrāt un sistematizēt noteiktu empīrisku pierādījumu apjomu, kas darīts arī šajā rakstā.

Otrkārt, caurskatot ārvalstu zinātnisko un metodisko literatūru, redzams, ka nozīmīgu publikāciju daļu veido PPP projektu īstenošanas un finanšu ekonomiskā pamatojuma izstrādes vadlīnijas, pārskati par īstenotajiem projektiem u. tml., savukārt salīdzinoši maz publikāciju veltīts PPP sociāli ekonomiskās ietekmes analīzei. Ja šāda analīze veikta, tad tai pamatā ir lietišķs raksturs, līdzīgs tam, kāds ievērots šajā rakstā. Raksta autore ir pārliecināta, ka, izvērtējot Latvijas ekonomiskās sistēmas straujās pārvērtības pēdējo divdesmit gadu laikā, ir vērtīgi apzināties to pieredzi, kuru uzkrāj ekonomiskie aktori, kas darbojas Latvijas vidē. Šīs pieredzes apzināšanās ir būtisks priekšnoteikums vērtīgas pozitīvās pieredzes tālākai izplatīšanai, savukārt neveiksmju cēloņu apzināšanās ir pirmais solis rīcībpolitikas un sadarbības partneru uzvedības korekcijai, lai to darbība nākotnē nestu lielāku atdevi gan iesaistītajiem aktoriem, gan plašākai sabiedrībai.

Sadarbības kvalitāti ietekmējošie faktori

Vairāku ārvalstu autoru pētījumu rezultāti liecina, ka PPP projekta veiksmīgas īstenošanas iespējamību paaugstina tas, ka tā īstenošanā tiek ievēroti pieci apsvērumi.⁷ Pirmkārt, būtiskākajiem lēmumiem jābūt pieņemtiem projekta sākumā, un tie tiek nostiprināti konkrētos plānos un dokumentos. Otrkārt, jābūt skaidri formulētiem projektā sasniedzamajiem mērķiem, jābūt panāktam vienotam partneru skatījumam par projekta mērķi un sasniedzamajiem rezultātiem. Treškārt, jābūt skaidri noteiktām partneru atbildības robežām. Ārvalstu autori norāda – lai PPP projekts izdotos un sadarbība būtu stipra, partneriem jāgūst abpusējs labums un jāieņem savstarpēji papildinošas lomas. Svarīga nozīme ir arī taisnīgām, horizontālām varas un uz uzticēšanos balstītām attiecībām starp partneriem. Ceturtkārt, ieteicams līgumos iedibināt partnerus pozitīvi stimulējušus instrumentus. Piektkārt, nepieciešama projekta norises progresa un kvalitātes uzraudzība. Atsevišķiem apsvērumiem ārvalstu autori ir pievērsušies sīkāk, pamatojot to nepieciešamību.

Runājot par projekta norises progresa un kvalitātes uzraudzību, tiek uzsvērts, ka PPP nevar tikt uzskatīta par veiksmīgu, ja tā noved pie zemākas publisko pakalpojumu kvalitātes, tāpēc nepieciešama publiskā partnera īstenošana projekta uzraudzība pat tādos gadījumos, kad partnerība radīta, lai samazinātu publiskās pārvaldības izmaksas. Tādējādi publiskais partneris saglabā būtisku lomu, lai noteiktu sadarbības kvalitāti. Daudzu valstu pieredze liecina, ka tur, kur noteikta līmeņa pakalpojumu kvalitāte ir tikpat svarīga kā izmaksu ietaupījums, ir nepieciešams normatīvais regulējums, lai nodrošinātu, ka arī PPP projektos tiek sasniegti sabiedriski svarīgi mērķi – pakalpojumu pieejamība un kvalitāte.⁸ Papildus tam attīstības valstu pieredze rāda, ka valsts regulatīvā loma ir īpaši svarīga arī tad, ja PPP iesaistītie partneri nav līdzvērtīgi pēc savas kapacitātes. Tad valsts regulējums ir nepieciešams, lai noteiktu vidi, kurā tiek veidotas partnerības, t. i., valsts nosaka PPP normatīvo bāzi un uzrauga tās norisi, lai stiprinātu potenciāli vājākos partnerus.⁹

Izmantojot ārvalstu pieredzi, Latvijas pieredzes analīzē uzmanība pievērsta šādiem sadarbības kvalitāti ietekmējošiem aspektiem: vienotam skatījumam par

projekta mērķi, sasniedzamajiem rezultātiem un pakalpojuma kvalitāti, izpratnei par citu partneru vajadzībām, sadarbības formām, projekta kvalitātes un uzraudzības stratēģijām un partneru savstarpējās uzticēšanās lomai PPP projektu īstenošanā.

Datu raksturojums

Šis raksts ir veidots, balstoties uz informāciju, kas iegūta 2010. gada pētījumā „Publiskās un privātās partnerības izplatību Latvijā veicinošo un kavējošo faktoru socioloģiska analīze”.¹⁰ Tā mērķis ir izprast publiskās un privātās partnerības projektu veidošanās sociālo kontekstu Latvijā, vērsot uzmanību uz visu iesaistīto pušu gatavību jaunām ekonomiskās uzvedības formām, kuras nepieciešams attīstīt, lai veiksmīgi iesaistītos šādā partnerībā. Pētījumā iegūtie dati tika vākti trīs posmos.

Pirmais posms bija ekspertu intervijas, kurās intervēti PPP politikas veidotāji Latvijā. Politikas veidotāji pētījuma autoru definējumā veidoja divas grupas – valsts institūciju pārstāvji, kuru darba pienākumos ietilpst (vai ietilpa) PPP politikas veidošana kopumā vai kādā nozarē, un sociālie partneri un citas ieinteresētās puses, kas pēdējo gadu laikā piedalījušies PPP politikas veidošanā Latvijā. Daži aptaujātie eksperti pētījuma īstenošanas brīdī PPP politikas īstenošanā vairs nebija iesaistīti. Tas saistīts ar diviem paralēliem procesiem. Pirmkārt, 2009. gada jūnijā, aptuveni pusgadu pirms pētījuma uzsākšanas, Saeimā tika pieņemts Publiskās un privātās partnerības likums, kā rezultātā mainījās par PPP politiku atbildīgās institūcijas. Līdz likuma pieņemšanai par PPP politikas īstenošanu bija atbildīga Ekonomikas ministrija un tās pakļautībā esošā Latvijas Investīciju attīstības aģentūra, savukārt pēc likuma pieņemšanas – Finanšu ministrija un tās pakļautības iestāde – Centrālā finanšu un līgumu aģentūra. Līdz ar to mainījās arī šo institūciju personālsastāvs – atsevišķi Ekonomikas ministrijas darbinieki pārgāja darbā uz Finanšu ministriju. Otrkārt, gan paralēli PPP likuma izstrādei, gan pēc tā pieņemšanas daļa Ekonomikas ministrijas un Latvijas Investīciju un attīstības aģentūras darbinieku pārgāja darbā banku sektorā vai privātajos konsultāciju uzņēmumos, iesaistoties politikas īstenošanā no ekspertu un konsultantu pozīcijām. Kopā tika veiktas 22 ekspertu intervijas, no kurām 11 bija ar valsts institūciju un 11 – ar sociālo partneru un citu ieinteresēto pušu pārstāvjiem.

Otrais datu vākšanas posms bija konkrētu Latvijā veiksmīgi īstenotu vai uzsāktu, bet neīstenotu PPP gadījumu padziļināta izpēte. Gadījumu izpēte notika ar kvalitatīvo metožu palīdzību, intervējot visas katrā PPP gadījumā iesaistītās puses. Attiecīgie PPP gadījumi tika atlasīti, vadoties no publiskajā telpā un ekspertu intervijās iegūtās informācijas. Pētījumā tika analizēti 23 PPP gadījumi – gan īstenotie vai uzsāktie projekti, gan neīstenotie (ieplānotie un neīstenotie, apturētie, ar būtiskām grūtībām īstenotie) projekti dažādās tautsaimniecības nozarēs – komunālās saimniecības, dažādu publisko iestāžu būvniecības un apsaimniekošanas un ceļu būvniecības, sabiedriskā transporta, informācijas tehnoloģiju un veselības aprūpes pakalpojumu nozarē. Kopumā gadījumu izpētē tika intervēti 65 PPP projektos iesaistīto pušu pārstāvji, no tiem 32 publiskā un 33 privāta partnera pārstāvji.

Trešais datu vākšanas posms bija uzņēmumu – pēc savas darbības nozares un kapacitātes potenciālo PPP partneru – kvantitatīva aptauja. Katru uzņēmumu pārstāvēja tā augstākā līmeņa vadītājs, kurš pieņem lēmumus par dalību publiskajos

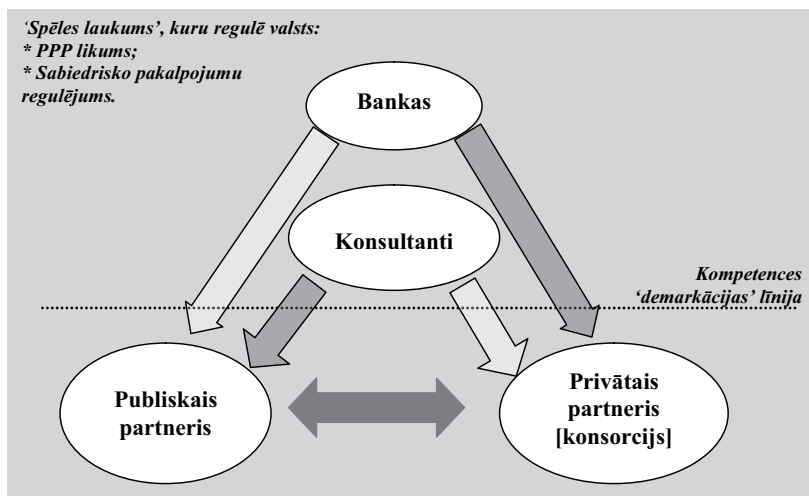
iepirkumos un jaunu sadarbības partneru piesaistīšanu. Šajā posmā tika aptaujāti 152 uzņēmumi, noskaidrojot to atbalstu dažādām publiskā iepirkuma formām un uzticēšanās līmeni iespējamajiem sadarbības partneriem.

PPP iesaistītie aktori Latvijā

Balstoties uz pētījuma kvalitatīvo datu analīzi, attēlā atspoguļota Latvijas PPP projektu īstenošanas vide – PPP īstenošanu regulējošā normatīvā bāze, iesaistītie ekonomiskie aktori, to sadarbības virzieni un kompetences robežas.

PPP projektu īstenošanas vidi regulē Publiskās un privātās partnerības likums, kurš stājās spēkā 2009. gada 1. oktobrī. Visu pētījumā analizēto projektu īstenošana tika uzsākta pirms jaunā likuma stāšanās spēkā, tādējādi tā regulatīvā loma ir drīzāk teorētiska nekā praktiska. Analizētie PPP projekti tika uzsākti, balstoties uz Koncesiju likumu un Publisko iepirkumu likumu, atsevišķu lielu infrastruktūras būvniecības projektu gadījumā (piemēram, pirmsskolas izglītības iestāžu būvniecība un apsaimniekošana Ķekavas pagastā, Mārupes pagastā, Tukuma pilsētā un Ogres novadā) saņemot arī Ministru kabineta atļauju. PPP projektu īstenošanas vidi ietekmē arī attiecīgās nozares normatīvais regulējums, piemēram, sabiedrisko pakalpojumu sniegšanas jomā. Būtiski uzsvērt, ka vienu no teorētiskajā literatūrā ieteiktajiem sadarbību pozitīvi ietekmējošiem faktoriem – pozitīvu stimulu ietveršanu sadarbības līgumā – Latvijā nav iespējams īstenot, jo šāda iespēja normatīvajā regulējumā nav ietverta.

PPP projektu īstenošanas vidi joprojām nevar uzskatīt par sakārtotu. Tā kā vairumu projektu uzsākts īstenot pēc iepriekš spēkā esošā normatīvā regulējuma, tad privātā partnera pārstāvjus uztrauc tas, pēc kura likuma tiks risināti iespējamie strīda jautājumi – pēc tā, kas bija spēkā līguma slēgšanas brīdī, vai pēc pašlaik spēkā esošā Publiskās un privātās partnerības likuma.



Piezīmes: tumšās bultas – ciešāka un regulārāka sadarbība; gaišās bultas – retāka, apstākļu noteikta sadarbība.

Attēls. Publiskajā un privātajā partnerībā iesaistītie aktori Latvijā

PPP projektu īstenošanā Latvijā ir iesaistīti četri nozīmīgi aktori. Tie ir abi potenciālie partneri – publiskais un privātais partneris – un divi šo sadarbību un pakalpojuma īstenošanu spēcīgi ietekmējošie ārējie aktori: pirmkārt, konsultanti, šajā grupā ietverot gan viedokļu līderus, kas atbalsta PPP politiku, gan uzņēmumus, kas sagatavo PPP projekta īstenošanai nepieciešamos dokumentus (finanšu ekonomiskos aprēķinus, iepirkuma dokumentus un potenciālo sadarbības līgumu), un, otrkārt, bankas (finansētāji), kas izsniedz privātajam partnerim nepieciešamo aizdevumu projekta sekmīgai īstenošanai.

Iesaistoties kādā PPP projektā, attēlā redzamajiem aktoriem ir atšķirīgas zināšanas un atbildība. Aplūkojot Latvijā uzsāktās un īstenotās partnerības, konstatētas trīs dimensijas, kuras raksturo iesaistītos aktorus un kurās tie ieņem atšķirīgus stāvokļus.

Pirmkārt, ekonomiskajiem aktoriem piemīt atšķirīgs kompetences līmenis un zināšanas par PPP tiesiskajā, ekonomiskajā un projekta īstenošanas aspektā. Pētījuma dati rāda, ka abiem projekta tiešajiem īstenošanai, proti, publiskajam un privātajam partnerim, ir zema kompetence par PPP projektu juridisko un ekonomisko pusi – kā pareizi aprēķināt projekta izdevīgumu, izveidot abu pušu intereses ietverošus līgumus u. tml. Savukārt banku sektora un konsultantu zināšanas šajā jomā ir salīdzinoši augstas, tādējādi pastāv augsta šo aktoru netiešā ietekme uz potenciālā PPP projekta īstenošanu.

Latvijas pieredzes izpēte rāda, ka konsultantiem vislielākā nozīme ir projekta sagatavošanas un uzsākšanas stadijā, – ieklausoties konsultantu ieteikumos, publiskais partneris izlemj nodot kādu ilgstoši neīstenotu projektu PPP, un, balstoties uz konsultantu izstrādātiem dokumentiem, tiek veikts partnerības iepirkums. Bankas (finansētāji) bieži vien projekta pieteikuma sākotnējā izstrādē Latvijā nav bijušas pieaicinātas, taču to iebildumi pret līguma nosacījumiem vai prasībām ir bijuši tik izšķirīgi, ka vairāku tādu PPP projektu, kur iepirkuma procedūras rezultātā ir atrasts privātais partneris, īstenošana Latvijā ir apturēta (tas, piemēram, noticis VAS „Latvijas Valsts meži” biroja ēkas būvniecības un apsaimniekošanas projektā, gan agrākā stadijā – autoceļa E77/A2 posma Rīgas apvedceļš – Sēnīte izbūves un apsaimniekošanas projektā).

Otrkārt, iesaistītajiem aktoriem raksturīgi atšķirīgi iespējamie zaudējumi projekta neizdošanās gadījumā. Kā minēts iepriekš, PPP iekļauj būtiski jaunu komponentu publiskā un privātā partnera sadarbībā – projekta īstenošanas risku pārdali. Taču, aplūkojot visus iesaistītos ekonomiskos aktorus, papildus šim aspektam parādās vēl cita atbildības un riska dimensija – iesaistītā aktora paša ekonomiskā ilgtspēja un reputācija. Šādā kontekstā dažu partneru atbildība un riski ir visaugstākie, piemēram, tie ir augsti gan publiskajam, gan privātajam partnerim, vidēji – bankām. Savukārt konsultantu riski un iespējamie zaudējumi ir viszemākie – lai gan tieši konsultāciju sniedzēji sagatavo PPP projektu finanšu ekonomiskos aprēķinus, izvērtējot dažādus alternatīvos scenārijus, tās neriskē ar saviem resursiem projekta neizdošanās gadījumā.

Projekta neizdošanās gadījumā publiskais partneris riskē ar kāda pakalpojuma pieejamības samazināšanos un kvalitātes kritumu savā pārvaldītajā teritorijā, no kā varētu ciest tā reputācija. Šāds risks Latvijā pastāv, jo publisko partneru gaidās un konsultantu sagatavotajos aprēķinos ir pārvērtēts pakalpojuma pieprasījums un izmaksu efektivitāte. Izvērtējot pakalpojuma pieprasījumu, vairākos Latvijas PPP projektos

par pakalpojumu piedāvājumu aktīvās atpūtas un sociālajā jomā netika ņemti vērā faktori, kas varētu samazināt pieprasījumu, piemēram, ieraduma trūkums vai aizspriedumi izmantot kāda veida pakalpojumu (piemēram, veco ļaužu aprūpes iestādes).

Savukārt privātā partnera un banku iespējamie zaudējumi dažādos Latvijā īstenotajos PPP projektos atšķiras. Ja privātais partneris projektā iegulda savus līdzekļus, kā tas ir noticis atsevišķos gadījumos, tad projekta neizdošanās gadījumā tas riskē kļūt maksātnespējīgs. Ja finansētājs ir banka, tad zaudējuma risks ir mazāks tādējādi, ka tas nerada finansētāja maksātnespēju, tomēr jebkurā gadījumā projekta neizdošanās negatīvi ietekmē aizdevēju.

Treškārt, ekonomiskajiem aktoriem pieder atšķirīga vara un ietekme uz projekta īstenošanu. Projekta īstenošanai izšķiroša loma ir finanšu resursu (privātā kapitāla) pieejamībai, attiecīgi vislielāko ietekmi iegūst finansētājs – parasti tās ir bankas, lai gan atsevišķu, mazāku projektu gadījumā tas var būt arī privātais partneris, kurš tādējādi pilda divas lomas. Ja privātais partneris ieguldījis PPP projekta īstenošanā savus finanšu līdzekļus, tad daļēji izlīdzinās varas pozīcijas iesaistīto aktoru starpā – citādi privātais partneris Latvijas apstākļos ir tas, kam PPP projektos ir vismazākie varas resursi un ietekme uz projekta īstenošanu.

Ņemot vērā dažādus racionālus apsvērumus, finansētāja piesaiste PPP projekta īstenošanai parasti ir privātā partnera uzdevums. Tomēr vairākos Latvijas projektos iniciatīvu finansētāja piesaistē uzņēmās publiskais partneris (piemēram, autoceļa E77/A2 posma Rīgas apvedceļš – Sēnīte izbūves un apsaimniekošanas projektā). Iespējams, ka šādas nestandarta situācijas Latvijā veidojās pašu projektu sagaidāmā lielā apmēra dēļ – šajos gadījumos publiskais partneris uzskatīja, ka privātajam partnerim vienam pašam varētu neizdoties piesaistīt finansējumu. Pret šo argumentu iebilda atsevišķi potenciālie privātie partneri, uzskatot, ka viņiem tiek papildus uzspiesti publiskā partnera diktēti nosacījumi, t. i., varas attiecības no horizontālām kļūst par vertikālām. Tas nozīmē, ka publiskais partneris, iespējams, sekojot tradicionālā publiskā iepirkuma praksei, tiecās uzņemties neplānoti lielu riska daļu, kas būtu pretrunā ar PPP iedeju. Tomēr PPP projekti, kuros novērota šāda publiskā partnera uzvedība, nav nonākuši īstenošanas stadijā.

Lai līdzsvarotu varas attiecības un mazinātu riskus, ar ko saskaras finansētājs, ārvalstu praksei ir raksturīga finansētāja (bankas) iekļaušana privātā partnera uzņēmumu grupā (konsorcijā). Latvijas gadījumā šī prakse ne reizi nav izmantota, bankām vienmēr paliekot ārpus partnerības, t. i., ieņemot distancētu pozīciju attiecībā pret projekta īstenošanai.

Skatījums uz projektu

Lēmumu, vai pašvaldībai nepieciešamais pakalpojums (t. sk. būvniecības objekts) tiks piedāvāts PPP, pieņem publiskais partneris, tātad viņš formulē projekta mērķi, uzdevumus un nosaka kvalitātes kritērijus. Publiskais partneris formulē projekta būtību, balstoties uz savu redzējumu un konsultantu izstrādātajiem priekšlikumiem, daļā gadījumu pārvērtējot pakalpojuma pieprasījumu, sagaidāmos privātā partnera ieguvumus un nepieciešamās kvalitātes prasības.

Latvijas gadījumā konkrētie PPP projekti parasti nav bijusi pirmā izvēle, tā vienmēr ir bijusi viena no pēdējām izskatītajām alternatīvām, kad citi risinājumi

nav atrasti. Stāstījumos, kā publiskais partneris ir nonācis pie lēmuma īstenot PPP projektu, redzams, ka publiskajam partnerim ilgāku laiku vajadzējis attīstīt kādu pakalpojumu, taču šo vajadzību pašvaldība vai valsts iestāde dažādu iemeslu dēļ nav varējusi atrisināt. Zīmīgi ir tas, ka minētās publiskā partnera vajadzības tādas ir bijušas ilgākā laika posmā. Iesākumā tām visbiežāk ir meklēti citi, alternatīvi risinājumi (piemēram, tradicionālais publiskais iepirkums, valsts investīcijas, Eiropas Savienības fondu līdzekļi u. tml.). Nespējot iesākt risināt problēmu, sākotnējie varianti tikuši atmetti, publiskajam partnerim nonākot pie atziņas, ka atlikušais un vēl neizmantotais variants ir PPP. Šāds PPP projektu īstenošanas konteksts vienlaikus iekļauj paaugstinātu pakalpojuma pieprasījuma pārvērtēšanas risku – ilgāku laiku saglabājot nemainīgu projekta ideju, nemainot tās saturu, publiskais partneris samazina savu kritisko attieksmi pret to, ļaujot gaidām iegūt pārsvaru pār racionāliem apsvērumiem.

PPP projekta turpmākās sekmes ir atkarīgas no publiskā partnera spējas pārliecināt pārējās ieinteresētās puses – galvenokārt potenciālos privātos partnerus un finansētājus – par plānotā projekta dzīvotspēju. Latvijas piemēri rāda, ka tas vislabāk izdodas, ja projekta plāns ir praktisks, reālistisks vai lielā mērā balstīts uz līdzīgu, iepriekš veidotu sadarbību, piemēram, sabiedriskā transporta koncesiju gadījumos vienīgā būtiskā atšķirība, ko saskatīja privātie partneri, ir ievērojami garākais sadarbības līguma ilgums – ja iepriekš līgumi par sabiedriskā transporta pārvadājumiem tika slēgti uz dažiem gadiem, tad koncesiju gadījumā līgumi tika slēgti aptuveni uz piecpadsmit gadiem. Pēdējais aspekts – līdzība iepriekšējām sadarbības formām – var būt pozitīvs projekta dzīvotspējas atbalsts, jo rosina privāto partneri iesaistīties PPP projektā arī tad, kad publiskajam partnerim ir pārmērīgi augstas kvalitātes prasības un kad partneriem kopumā ir atšķirīgs skatījums.

Privāto partneru skatījums uz PPP projektiem ir pretrunīgs. No vienas puses, privātie partneri izsaka atbalstu PPP attīstībai Latvijā un deklarē ieinteresētību piedalīties šādos projektos. Daļa no šiem privātajiem partneriem sekmīgi īsteno kādu PPP projektu. No otras puses, aplūkojot citu privāto partneru rīcību un argumentāciju, kā arī uzņēmēju aptaujā iegūtos datus, redzams, ka privātie partneri attieksmes un gaidu līmenī orientējas uz tradicionālo publisko iepirkumu. Šādā gadījumā uzņēmēji ar PPP saprot iespēju iegūt apjomīgāku un ilgtermiņā īstenojamu publiskā sektora pasūtījuma daļu, nevis nepieciešamību veidot sadarbību, t. i., partnerību, nevēloties dalīt riskus ar publisko partneri.

Konsultanti, izvērtējot piemērotākos rīcības modeļus PPP projektiem, bieži iesaka standarta risinājumus atbilstoši publiskā partnera prasībām. To skatījums uz PPP projektiem ir unificēts, piedāvājot galvenokārt tādas novirzes no standarta projekta, kuras būtiski nepieciešamas attiecīgajā gadījumā, lai projekts būtu loģisks. Publiskie partneri bieži vien norāda, ka konsultantu sagatavotos dokumentus viņiem vajadzējis pārstrādāt, lai tie atbilstu iecerētajam projekta mērķim un būtībai.

Finansētāju (banku) skatījums uz PPP projektiem Latvijas situācijā ir kalpojis gan kā projekta īstenošanas šķērslis, gan kā aizsardzība pret nepārdomātām publiskā partnera prasībām. Latvijas pieredze rāda – lai gan publiskie partneri, gatavojoties PPP iepirkumam, ir mēģinājuši konsultēties ar bankām par aizdevumu projekta īstenošanai, vēlāk uzņēmējiem var neizdoties panākt vienošanos par visām pusēm pieņemamiem nosacījumiem. Publiskā un privātā partnera pieredze liecina, ka

interese atbalstīt PPP projektus ir tikai atsevišķām bankām, un nevar runāt par vispārēju banku pozitīvu nostāju PPP jautājumā. Tiek norādīts, ka vēl pirms dažiem gadiem bankām PPP iepirkums likās nesaprotams, tās iebilda pret daudziem punktiem projekta līguma nosacījumos un vairījās projektu finansiāli atbalstīt.

Publiskais un privātais partneris atzīst, ka lielu infrastruktūras projektu gadījumā finansētāja lielā ietekme ir saprotama, jo bankas uzņemas vislielākos finanšu riskus, tāpēc tās uzskatāmas par līdzvērtīgiem projekta partneriem. Tomēr vairāki gadījumi arī parāda, ka vietējo banku prasības PPP projektam ir pārspīlētas, ka tās vēlas būt ietekmīgākas, nekā būtu nepieciešams attiecīgajā situācijā.

Finansētāju piesardzība un atteikums izsniegt lielu aizdevumu vairākos projektos ir pasargājis privātos partnerus no ekonomiskās recesijas apstākļos nesamērīgi dārga ieguldījuma. Šī atteikuma rezultātā sabiedriskā transporta koncesiju gadījumā privātajiem partneriem izdevās panākt vienošanos ar publisko partneri par vairāku līguma nosacījumu izpildes atlikšanu uz vairākiem gadiem, tādējādi ļaujot sabalansēt projektā izvirzītās kvalitātes prasības ar konkrētiem sociāli ekonomiskajiem apstākļiem.

Partnera vajadzību izpratne

Aplūkojot Latvijas PPP projektus, novērojamas divas savstarpēji pretējas izpratnes formas par partnera vajadzībām. Pirmkārt, ir spēcīgās un uz sadarbību vērstās izpratnes formas, un, otrkārt, vājās un distancētās izpratnes formas. Identificētās izpratnes formas aptver galvenokārt publisko un privāto partneri, konsultantu un finansētāju izpratnei par partneru vajadzībām ieņemot sekundāru lomu. Jāuzsver, ka gadījumos, kad starp publisko un privāto partneri veidojas uz sadarbību vērstas izpratnes formas, ir iespējams pārvarēt negatīvo ietekmi, ko uz projekta īstenošanu atstāj nepietiekamā konsultantu un finansētāju izpratne vai nevēlēšanās izprast partnera vajadzības. Taču, ja publiskā un privātā partnera starpā veidojas vāja izpratne, tad konsultantu un finansētāju nepietiekamā iedziļināšanās projektā pastiprina negatīvo efektu, kā rezultātā visbiežāk projekta īstenošana tiek iesaldēta vai pārtraukta.

Spēcīgajām un uz sadarbību vērstajām izpratnes formām raksturīgas divas būtiskas pazīmes, turklāt visiem PPP projektiem, kuros novērota augsta partneru savstarpējo vajadzību izpratne. Pirmkārt, publiskajam un privātajam partnerim piemīt sapratne par publisko pakalpojumu divējādo dabu PPP projektos, proti, ka tā vienlaikus ir gan privātā partnera uzņēmējdarbība un attiecīgi peļņas gūšanas avots, gan sava veida piekāpšanās sabiedrības vajadzībām, kas var izpausties, piemēram, kā savas peļņas normas samazināšana vai papildus, iepriekš neplānotu pakalpojumu sniegšana, novērtējot, ka tas attiecīgajā brīdī būtu lietderīgi. Tādējādi partneri mēģina sabalansēt savas sākotnēji pretrunīgās intereses. Otrkārt, publiskais un privātais partneris cenšas izprast otra partnera vajadzības un ir gatavi pārskatīt savus ieguldījumus atbilstoši izpratnes pieaugumam. Tas palīdz sasniegt augstāku pakalpojumu kvalitāti ar esošo projekta finansējumu. Ar augstāku kvalitāti PPP projekta ietvaros var saprast dažādu privātā partnera rīcību, kas var izpausties arī sīki pārdomātās pakalpojuma izpildes detaļās, piemēram, īpašu, ar populāru animāciju filmu varoņiem rotātu mazgāšanās līdzekļu trauciņu iegāde sanitāro telpu aprīkošanai pirmsskolas izglītības iestādē, kas būvēta no PPP projekta līdzekļiem. Šajā gadījumā privātais partneris atzina, ka tradicionālā publiskā iepirkuma gadījumā visdrīzāk tiktu iegādāts jebkāds

tehniskajai specifīkacijai atbilstošs inventārs, nepievēršot uzmanību tā estētiskajai kvalitātei potenciālo lietotāju grupā.

Vājām un distancētām izpratnes formām raksturīgas atšķirīgas pazīmes, kas sastopamas nevis vienā, bet gan dažādos projektos, taču kopumā to cēlonis ir nepietiekama motivācija attīstīt jaunas, no tradicionālā publiskā iepirkuma atšķirīgas izpratnes un ieinteresētības stratēģijas. Šādā gadījumā, pirmkārt, jau sākotnējā projekta mērķu un būtības formulēšanas stadijā raksturīgi, ka publiskajam partnerim nav intereses, vai privātais partneris spēs būt efektīvs, iesaistoties projektā. Piemēram, tiek nepilnīgi novērtēta esošā situācija attiecīgā pakalpojuma jomā, kā rezultātā nav ticis atklāts, ka jebkurā gadījumā privātais partneris, uzņemoties izvirzītos nosacījumus, cietīs zaudējumus. Otrkārt, projekta rezultāts var būt arī pretējs, proti, publiskajam partnerim, iesaistoties projektā, rodas pārāk augstas pakalpojuma izmaksas – pat augstākas par tā brīža pakalpojuma cenu brīvajā tirgū. Tas var būt rezultāts gan publiskā partnera definētajām augstajām prasībām, gan potenciālo privāto partneru zemajai interesei rast abām pusēm pieņemamu risinājumu. Treškārt, vājajām izpratnes formām praktiski visos gadījumos ir raksturīgas grūtības atrast savstarpēji piemērotas komunikācijas formas. Ja PPP projektā iesaistītajiem aktoriem raksturīga vāja un distancēta izpratne par citu partneru vajadzībām, tad visbiežāk šo projektu īstenošana ir apturēta. Tomēr sabiedriskā transporta pārvaldījumu gadījumos, kur visbiežāk izpratne par citu iesaistīto pušu vajadzībām ir vāja, lielākā daļa uzsāktu projektu tiek īstenota.

Sadarbības formas

Izpratnes formām līdzīgas veidojas arī partneru sadarbības formas. Daļai Latvijā īstenotu PPP projektu raksturīgas spēcīgas un uz sadarbību vērstas formas, savukārt citiem – vājas un distancētas formas.

Spēcīgām un uz sadarbību vērstām formām raksturīgas, pirmkārt, horizontālas varas attiecības, kas izpaužas kā kopīgu risinājumu meklēšana un apmaiņa ar pieredzi un zināšanām, un, otrkārt, vairāku partneru apvienošanās, uzsākot PPP projektu, panākot kompetences sinerģijas efektu un paaugstinot projekta ekonomisko izdevīgumu. PPP gadījumu izpēte rāda – ja starp publisko un privāto partneri ir veidojusies savstarpēji ieinteresēta sadarbība, tad uzņēmējs ir darbojies organizētāk, saimnieciskāk un publiskais partneris ir saņēmis kvalitatīvākus pakalpojumus. Veiksmīgu PPP projekta rezultātu sekmē publiskā un privātā partnera zināšanu un resursu savstarpēja papildināšana un uzticēšanās. Publiskajam partnerim, sadarbojoties ar privāto, šķiet pievilcīgi, ja uzņēmējs ir gatavs uz klausīt un pārņemt to specifisko pieredzi, kas ir saistīta ar kādu infrastruktūras objektu apsaimniekošanu, ar konkrētā publiskā partnera tradīcijām, kas rada sajūtu par augstas kvalitātes pakalpojuma saņemšanu. Savukārt privātajam partnerim ir patīkami sadarboties ar ieinteresētu, uz kopīga risinājuma meklēšanu gatavu publisko partneri, kurš skaidri māk formulēt savas vajadzības un kvalitātes standartus. Privātajam partnerim ir svarīga arī darbības neatkarība, pārliecība, ka publiskā partnera prasības nemainīsies, ka politisko līderu maiņa neietekmēs sadarbības stabilitāti un kvalitāti.

Vājām un distancētām sadarbības formām raksturīgas, pirmkārt, vertikālas varas attiecības, kur publiskais partneris parasti uzņemas pasūtītāja vai vadītāja lomu,

uzspiežot privātajam partnerim izpildītāja vai padotā lomu. Šāds lomu sadalījums atbilst tradicionālajam publiskajam iepirkumam, nevis PPP, tādējādi tā ieviešana PPP mazīna partnerības kvalitāti un attiecīgi – sabiedrības ieguvumus. Vairākos gadījumos šīm sadarbības formām raksturīga arī izteikta līguma nosacījumu noformulēšana par labu publiskajam partnerim. Vājām un distancētām sadarbības formām raksturīga arī projekta problēmu nerisināšana, piemēram, sabiedriskā transporta pārvadājumu koncesijās netiek meklēti risinājumi, lai ierobežotu tā sauktos nelegālos pārvadātājus, no kā cieš zaudējumus gan publiskais, gan privātais partneris.

Atsevišķos PPP gadījumos, kur noteiktos apstākļos lielāka ietekme ir konsultantiem vai finansētājiem, novērojamas jauktas sadarbības formas. Tā, piemēram, ja konsultanta lomā darbojusies Latvijas Investīciju attīstības aģentūra, tad starp to un potenciālo privāto partneri ir veidojušās vājas un distancētas sadarbības formas, valsts institūcijai diktējot noteikumus topošajam privātajam un daļēji arī publiskajam partnerim. Attiecīgi līgums tiek noslēgts par labu publiskajam partnerim, vadoties no vertikālo varas attiecību pozīcijas. Taču, ja tradicionālos publiskajos iepirkumos publiskā un privātā partnera starpā jau ir izveidojusies laba sadarbība, tad šo ekonomisko aktoru iepriekš praktizētās uz sadarbību vērstās uzvedības formas tiek pārceltas arī uz attiecīgo PPP gadījumu, un, konsultanta uzraudzībai mazinoties, tiek slēgti papildu līgumi, lai kompensētu privātā partnera zaudējumus, ko radījis neizdevīgais PPP līgums.

Kvalitātes uzraudzības stratēģijas

Latvijas gadījumu izpēte rāda, ka partneri ir apmierināti ar PPP projektu, kad tiek iegūta augsta pakalpojuma kvalitāte. Pakalpojumu kvalitāte daudzos PPP projektos var būt augstāka nekā tradicionālo publisko iepirkumu gadījumos, jo, sadarbojoties ilgtermiņā, privātais partneris ir ieinteresēts ieguldīt kvalitātē, lai paaugstinātu savas darbības ekonomisko efektivitāti. Tomēr iespēja iegūt labākas kvalitātes pakalpojumus ir tikai tajos gadījumos, kad publiskais partneris rūpīgi seko kvalitātes standartu ievērošanai, tie ir skaidri atrunāti līgumā un konkrētā PPP projekta nosacījumi veicina privāto partneru ieinteresētību sniegt kvalitatīvus pakalpojumus. Attiecīgi PPP projektu kvalitātes uzraudzības stratēģijas var iedalīt divās grupās – spēcīgās un pozitīvu rezultātu nesošas stratēģijas vai vājas kvalitātes uzraudzības stratēģijas.

Spēcīgu un pozitīvu rezultātu nesošu kvalitātes uzraudzības stratēģiju pamatā ir līgumā skaidri definēti kvalitātes standarti un soda sankcijas par to neievērošanu, kā arī privātā partnera pārlicība par publiskā partnera spēju tos piemērot. Viens no tādiem piemēriem ir PPP projekta īstenošana būvniecībā un apsaimniekošanā, kur gadījumā, ja būvnieks vienlaikus apsaimnieko objektu, viņš ir ieinteresēts uzbūvēt kvalitatīvāk, lai pēc tam mazāk resursu tērētu ēkas uzturēšanai un remontdarbiem. Papildus kvalitātes standartu ievērošanai līgumā noteikta prasība veidot garantiju vai uzkrājumu fondus, kurus izmanto noteiktās situācijās – regulārajiem remontdarbiem vai ārkārtas situāciju novēršanai. Spēcīgās kvalitātes uzraudzības stratēģijas paredz, ka kvalitātes uzraudzībā piedalās gan publiskais, gan privātais partneris, un šādos gadījumos novērojama tendence lietot horizontālās sadarbības formas – abi partneri ir atvērti dialogam. Pakalpojuma kvalitātes novērtēšanai tiek rīkotas sapulces, kurās pieņemtie lēmumi ir saistoši abiem partneriem.

Vāju kvalitātes uzraudzības stratēģiju pamatā ir nepietiekami pārdomāti izveidots līgums, kurā pieredzes trūkuma dēļ un neizvērtējot visus iespējamus projekta riskus nav noteikta atbilstoša viena vai otra partnera interešu aizsardzība vai tā pārstāvēniecība kopējā uzraudzības institūcijā (spilgts piemērs ir Ventspils siltumapgādes sistēmas attīstības projekts, kura īstenošanas grūtības ieguva arī publisku rezonansi). Parasti šādos gadījumos PPP projekts tiek īstenots ar grūtībām. Vāju kvalitātes uzraudzības stratēģiju gadījumā raksturīgas arī vertikālās sadarbības formas, kas nenodrošina partneru savstarpējās uzticēšanās un uz sadarbības vērstu komunikācijas formu attīstīšanu.

Partneru savstarpējā uzticēšanās

Uzticēšanās loma PPP projektu īstenošanā atklājas divās situācijās – pirmkārt, tā var būt izšķirīga, pieņemot lēmumu īstenot PPP projektu, otrkārt, tā nostiprinās, veiksmīgi īstenojot projektu.

Positīva iepriekšējās sadarbības pieredze publiskā un privātā partnera starpā bija viens no nozīmīgākajiem pamudinājošajiem faktoriem PPP attīstības sākuma stadijā. Laikā, kad PPP Latvijā bija maz zināms un praktiskās pieredzes nebija vispār, laba sadarbības pieredze iedrošināja abas puses – ja partneriem bija pozitīva saskarsmes pieredze, sniedzot pakalpojumus tradicionālā publiskā iepirkuma ietvaros, tad, publiskajam partnerim sākot interesēties par iespēju projektu īstenot kā PPP, interesi par to izrādīja arī privātais partneris.

Lai PPP projekta īstenošanas laikā starp partneriem nostiprinātos uzticēšanās, jāīstenojas šādiem priekšnosacījumiem – partneri laikus apmainās ar informāciju, tiek uzklautas, ievērotas un risinātās otra partnera vajadzības, un ir iespējams veiksmīgi atrisināt negaidītu apstākļu radītas problēmas. Nosauktie faktori apliecina, ka uzticības rašanās priekšnoteikums ir horizontālu varas attiecību nostiprināšanās starp publisko un privāto partneri.

Nemot vērā iepriekš minēto gadījumu izpētē iegūto informāciju, uzņēmējiem, kuri potenciāli varētu iesaistīties PPP projektos, pētījumā veiktajā aptaujā tika lūgts novērtēt, cik lielā mērā viņi piekrīt diviem apgalvojumiem par partneru sadarbības rezultātu PPP projektos (sk. 1. tabulu).

1. tabula

PPP ietekme uz sadarbības kvalitāti starp partneriem, %

	PPP projektu īstenošana veicina uz sadarbību un uzticēšanos vērstu saskarsmes formu veidošanos starp uzņēmējiem	PPP projektu īstenošana veicina uz sadarbību un uzticēšanos vērstu saskarsmes formu veidošanos starp uzņēmējiem un publisko sektoru
Pilnīgi piekrīt	9	9
Drīzāk piekrīt	37	35
Drīzāk nepiekrīt	7	10
Pilnīgi nepiekrīt	3	4
Grūti pateikt	26	24
Nav atbildes	19	19

Avots: Žabko, Oksana, Brigita Zepa (red.) (2010). „Publiskās un privātās partnerības izplatību Latvijā veicinošo un kavējošo faktoru socioloģiska analīze”, n = 152 uzņēmēji.

Uzņēmēju kvantitatīvās aptaujas dati rāda, ka aptuveni puse aptaujāto nav norādījuši konkrētu viedokli par PPP ietekmi uz sadarbības kvalitāti, tādējādi netieši apliecinot, ka viņiem nav ne zināšanu par reāliem PPP projektiem, ne priekšstatu, kāds varētu būt iespējamais rezultāts. Savukārt tie uzņēmēji, kuri ir izteikuši savu viedokli, visbiežāk piekrīt apgalvojumiem, ka PPP projektu īstenošana veicina uz sadarbību un uzticēšanos vērstu saskarsmes formu veidošanu gan uzņēmēju starpā, gan starp uzņēmējiem un privāto sektoru (sk. 1. tabulu). Šo uzņēmēju viedokli varētu uzskatīt par partneru attieksmes ideālu – veiksmīgas sadarbības vēlamu rezultātu.

Lai atklātu vidi, kurā šobrīd attīstās PPP un kuru varētu uzskatīt par Latvijas publiskā un privātā sektora šī brīža sadarbības praksi, aptaujas iesākumā uzņēmējus lūdza novērtēt to uzticēšanās pakāpi valsts un pašvaldību institūcijām un citiem Latvijas uzņēmējiem. 27% aptaujāto uzņēmēju atzina, ka Latvijas valsts un pašvaldību institūcijām gandrīz vienmēr vai parasti var uzticēties, 28% – ka sadarbībā parasti ir nepieciešama piesardzība, un 22% – ka sadarbībā piesardzības gandrīz nekad nevar būt par daudz (sk. 2. tabulu). Aplūkojot uzticēšanos citiem Latvijas uzņēmējiem, aptaujātie pauž vēl lielāku piesardzību – 18% uzskata, ka Latvijas uzņēmējiem gandrīz vienmēr vai parasti var uzticēties, 37% – ka sadarbībā parasti ir nepieciešama piesardzība, un 27% – ka sadarbībā piesardzības gandrīz nekad nevar būt par daudz (sk. 2. tabulu). Šie sadarbības praksi attēlojošie dati būtiski kontrastē ar partneru attieksmes ideālu (sk. 1. tabulu).

2. tabula

Uzņēmēju uzticēšanās publiskajam sektoram un citiem Latvijas uzņēmējiem, %

	Uzņēmēju uzticēšanās valsts un pašvaldību institūcijām (publiskajam sektoram)	Uzņēmēju uzticēšanās citiem Latvijas uzņēmējiem (privātajam sektoram)
Gandrīz vienmēr var uzticēties	3	3
Parasti var uzticēties	24	15
Sadarbībā parasti ir nepieciešama piesardzība	28	37
Sadarbībā piesardzības gandrīz nekad nevar būt par daudz	22	27
Grūti pateikt	9	5
Nav atbildes	15	15

Avots: Žabko, Oksana, Brigita Zepa (red.) (2010). „Publiskās un privātās partnerības izplatību Latvijā veicinošo un kavējošo faktoru socioloģiska analīze”, n = 152 uzņēmēji.

Aplūkojot iegūtos rezultātus, jāsecina, ka Latvijas uzņēmēju piesardzīgā attieksme pret iespējamiem sadarbības partneriem ir sadarbības kvalitāti negatīvi ietekmējošs faktors – PPP kā jauna publiskā un privātā partnera sadarbības forma ir pretrunā ar pastāvošo praksi. Partneru savstarpējā uzticēšanās šobrīd ir atsevišķiem gadījumiem raksturīga parādība, tās nodibināšanās atkarīga no iesaistītajām abu pušu personām, un šī uzticēšanās var mazināties, mainoties amatpersonām vienā vai otrā partnera pusē.

Secinājumi

Latvijas PPP projektu pieredze liecina, ka iesaistīto ekonomisko aktoru sadarbības kvalitātei ir būtiska ietekme uz projekta rezultātu. Kopumā PPP projekta īstenošanā ir iesaistīti četri ekonomiskie aktori: abi potenciālie sadarbības partneri, konsultāciju uzņēmumi un finansētāji (bankas). Lai gan pēdējie divi aktori PPP projekta īstenošanā praktiski nepiedalās – to loma Latvijā ir ierobežota līdz projekta uzsākšanas stadijai un tādējādi laika ziņā sadarbības posms ir salīdzinoši īsāks –, konsultantiem un finansētājiem ir būtiska nozīme PPP projektu formulēšanā un virzībā, jo tiem piemīt zināšanu monopols vai ietekme uz projekta finansiālo ilgtspēju. Tādējādi konsultanti un finansētāji katrs savā veidā netieši ietekmē publiskā un privātā partnera turpmāko sadarbības kvalitāti.

Līdzīgi kā parādīja ārvalstu pieredzes analīze, arī Latvijas gadījumi liecina, ka veiksmīgu PPP projekta īstenošanu ietekmē četri aspekti: realistiski noformulēts un visām pusēm skaidri saprotams projekta pieprasījums, skaidri noteikti projekta kvalitātes uzraudzības kritēriji, partneru iedibinātā sadarbības forma, kurai raksturīgas horizontālas varas attiecības un ieinteresētība rast abpusēji pieņemamu risinājumu, un uzticēšanās. Tomēr Latvijas prakse arī liecina, ka pēdējie divi, kaut gan paaugstina PPP projekta īstenošanas kvalitāti, tomēr nav izšķirošie aspekti, lai projekts tiktu īstenots.

Vairākos Latvijā īstenotos PPP projektos partneru attiecībās dominē kontroles un vertikālās saskarsmes formas, kas ir raksturīgas tradicionālajam publiskajam iepirkumam un kas tādējādi nonivelē PPP ideju un mazina sabiedrības ieguvumus no partnerības, ja tā tiktu īstenota ar tās sākotnējo jēgu – gūt papildu labumu, izmantojot sinerģijas efektu, kas rodas, apvienojot abu partneru specifiskās kompetences. Jāatzīst, ka par pamatu šādu kontroles un saskarsmes formu ieviešanai varētu būt arī zemais partneru savstarpējās uzticēšanās līmenis – lai gan pētījumā ir noskaidrota tikai uzņēmēju attieksme pret iespējamiem sadarbības partneriem, var pieņemt, ka līdzīgs viedoklis varētu būt arī valsts un pašvaldību institūcijām. Tādējādi potenciālie partneri, lai gan daļēji apzinās iespējamus ieguvumus, tos praksē spējuši īstenot tikai dažos PPP projektos.

Partneru savstarpējās uzticēšanās dimensiju izpēte un tās veidošanās rekonstrukcija kādā konkrētā projektā varētu būt viens no turpmākajiem PPP izpētes priekšmetiem arī tāpēc, ka tas ir viens no aspektiem, kam pievērsta uzmanība ārvalstu zinātnieku pētījumos.

ATSAUCES

- ¹ Linder, S. H. (1999) Coming to Terms with the Public-Private Partnership: A Grammar of Multiple Meanings. *American Behavioral Scientist*, 43, 35–51.
- ² Šīs pieejas kopsavilkums balstīts uz vairākos avotos detalizēti izklāstītiem PPP principiem, piemēram: OECD. (2008) *Public-Private Partnerships in Pursuit of Risk Sharing and Value for Money*. Paris: OECD, pp. 11–25; Bentz, A., Grout, P. A., Halonen, M. L. (2005) What Should Governments Buy from the Private Sector – Assets or Services? Mimeo, University of Bristol, pp. 2–3.

- ³ Latvijas Republikas Saeima. (2009) *Publiskās un privātās partnerības likums*. Latvijas Vēstnesis, Nr. 107 (4093), 2009. gada 9. jūlijs.
- ⁴ Latvijas Republikas Finanšu ministrija. (2010) *Latvijas valsts un privātās partnerības veicināšanas pamatnostādņu gala ietekmes novērtējums*. Informatīvais ziņojums. Rīga: Latvijas Republikas Finanšu ministrija, 2. pielikuma 1.–3. lpp.
- ⁵ Secinājums izriet, izvērtējot datus, kas sniegti ziņojumā Eiropas Parlamentam: sk. Renda, A., Schrefler, L. (2006) *Public-Private Partnerships: National Experiences in the European Union*. Brussels: Centre for European Policy Studies.
- ⁶ Lai gan PPP attīstība līdz 2009. gadam bija viens no Latvijas valsts mērķiem, līdz Publiskās un privātās partnerības likuma pieņemšanai visas iespējamās PPP formas Latvijā bija attīstījušās gausi. Kopš 2010. gada jaunu PPP (izņemot koncesiju) attīstību kavē arī Latvijas valdības un starptautisko institūciju vienošanās, ka jauni finanšu ietilpīgi infrastruktūras projekti tuvākajos gados netiks uzsākti.
- ⁷ Rosenau, P. V. (1999) Introduction: The Strengths and Weaknesses of Public-Private Policy Partnerships. *American Behavioral Scientist*, 43, p. 25.
- ⁸ Ibid., p. 18.
- ⁹ Bateley, R. (1996) Public-Private Relationships and Performance in Service Provision. *Urban Studies*, 33 (4–5): 723–750.
- ¹⁰ Analīze balstīta uz pētījuma „Publiskās un privātās partnerības izplatību Latvijā veicinošo un kavējošo faktoru socioloģiska analīze” rezultātiem, kuru 2010. gadā veica nodibinājums „Baltic Institute of Social Sciences”. Pētījums tika veikts ar Īslandes, Lihtenšteinas un Norvēģijas finansiālu atbalstu Eiropas Ekonomiskās zonas finanšu instrumenta un Norvēģijas valdības divpusējā finanšu instrumenta ietvaros un ar Latvijas valsts atbalstu no Sabiedrības integrācijas fonda. Par datu analīzi un interpretāciju šajā rakstā atbild tā autore.

Summary

The article analyses the experience obtained with public-private partnership (PPP) projects in Latvia in the following way: the author describes the economic actors involved and their specific positions in PPP projects and examines the interaction among the actors in five aspects characterizing the quality of cooperation: (1) a common view on the aim of the project, the expected results, and the quality of services, (2) awareness of the needs of the other partners, (3) forms of cooperation, (4) strategies of the quality control, and (5) trust. Analysing the data, both powerful (facilitating a successful implementation of the project) and weak (jeopardizing the implementation of the project) strategies of cooperation and quality control have been identified.

Keywords: *public-private partnership, quality of partnership, quality of services, trust.*

Novērtējuma pētījuma izmantošana Latvijas politikas veidošanas vidē: *mērķa racionalitātes un komunikatīvās racionalitātes izpausmes*

Use of Evaluation Research in the Field of Policy-Making in Latvia: Indications of Goal-Oriented and Communicative Rationality

Anda Laķe

Latvijas Kultūras akadēmija
Kultūras socioloģijas un menedžmenta katedra
Ludzas iela 24, Rīga, LV-1050
E-pasts: alake@lka.edu.lv

Rakstā aktualizēta īpaša lietišķo pētījumu veida – novērtējuma pētījuma – praktiskās nozīmes tematika. Kā pētnieciskā pamatproblēma skatīts nesistemātisks, selektīvs un rets (vairākās politikas jomās) šī pētījuma rezultātu izmantojums. Raksta mērķis ir atklāt novērtējuma pētījuma īstenojumā iesaistīto grupu rīcības stratēģiju saikni ar novērtējuma praktiskās nozīmes izpausmēm. Novērtējuma pētījuma veikšana, izmantošana un praktiskā nozīme skatīta ne tikai kopsakarībā ar novērtējuma pētījuma īstenošanā iesaistīto grupu racionālas rīcības stratēģijām, bet arī ar paša *novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes* jēdziena izpratni. Raksta teorētisko pamatojumu veido J. Hābermāsa mērķa racionalitātes un komunikatīvās racionalitātes konceptuālā izpratne un K. Veisas izpratne par novērtējuma praktisko izmantojumu. Novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes izpratne un rīcības stratēģijas novērtējuma pētījuma īstenojumā empīriski pētītas ar kvalitatīvās intervijas palīdzību. Autore secina, ka Latvijas politikas veidošanas videi tipiskā novērtējumā iesaistīto grupu mērķracionālas rīcības stratēģija nav savietojama ar novērtējuma pieeju, kas orientēta uz *praktisku izmantojumu*. Komunikatīvās racionalitātes elementu trūkums iesaistīto grupu mijiedarbībā būtiski samazina novērtējuma pētījuma lomu sociālo problēmu efektīvāko risinājumu modeļu identificēšanā un piemērošanā Latvijas politikas veidošanas praksē.

Atslēgvārdi: racionalitāte, politikas ietekmes novērtējums, novērtējuma pētījums, novērtējuma pētījuma praktiskā izmantošana jeb lietderība.

Ievads. Problēmas raksturojums. Politiskajā praksē arvien vairāk tiek pieprasīti zinātnieku, tostarp sociālo zinātņu pārstāvju, spriedumi un atziņas, tomēr to izmantošana politiskajos lēmumos un atbilstošu rīcības modeļu izstrāde sociālo problēmu risināšanai nebūt nav sistemātiska un pašsaprotama. Arī Latvijas publiskajā telpā ne reizi vien izskanējušas kritiskas piezīmes par sociālo pētījumu datu izmantojamību sociālo problēmu risināšanā. Politoloģe Žaneta Ozoliņa, analizējot tā sauktās „pasūtījuma zinātnes” pārvaldības problēmas, norāda, ka pētnieciskajos projektos paredzētie rezultātu popularizēšanas pasākumi ir formāli un bez

acīmredzamiem panākumiem. Pētniece iesaka: „*Jo atvērtāka zinātnieku kopiena būs citu dalībnieku iekļaušanai pētījumu izstrādes sākuma posmā, jo lielākas iespējas .. panākt sabiedrības atbalstu rezultātu ieviešanai un izmantošanai. (..) Ir jāizskaidro un jāpamato procesa ķēdi no zinātnieka laboratorijas līdz politisko lēmumu pieņemšanai.*”¹ Protams, sociālo pētījumu funkcijas ir daudzveidīgas, un ne katra sociālā pētījuma mērķis ir iegūtos datus izmantot sociālajā praksē un sociālās rīcības koriģēšanā, tāpēc ne vienmēr pētījuma rezultātu izmantošana praksē ir uztverama kā jābūtība. Taču, kad runa ir par lietišķo pētījumu veidiem, tad prasība pēc lietderības ir aktuāla. Viens no būtiskiem lietišķo sociālo pētījumu lietderības problēmas aspektiem ir saistīts arī ar socioloģijas kā zinātnes attīstības nosacījumiem. Latvijā socioloģija kā nozare attīstījusies ar spilgti izteiktu lietišķās socioloģijas dominanti (sal: „*Socioloģijas tapšanas priekšnosacījumu kopums un reālā prakse izveidoja tādu socioloģijas vēsturisko modeli Latvijā, kurš lielā mērā izsaka arī pašreizējo disciplīnas būtību un sociologu pašidentitāti – socioloģija Latvijā ir empīriskā un lietišķā sabiedrības izpēte. (..) Lietišķie pētījumi ir socioloģijas galvenais žanrs. (..) Mazākā mērā socioloģija Latvijā līdz šim ir bijusi teorētiska zinātne un praktisku inovāciju līdzeklis. Proti, socioloģiskās zināšanas nav sevišķi daudz izmantotas ekonomikas sociālā organizēšanā, uzņēmumu vadīšanā, politiku plānošanā un citos praktiskās darbības laukos.*”² Tātad ir attīstīta noturīga pasūtījumu pētījumu prakse un iegūtas informatīvi bagātas datu kopas, taču to praktiskais izmantojums un lietderība tiek atšķirīgi interpretēta dažādās ietekmētajās grupās, dažkārt radot negatīvu publicitāti socioloģijai kā sociāli nozīmīgai zinātnes disciplīnai.

Viens no paņēmieniem, kā zinātniski pētniecisko argumentāciju sistemātiskā veidā sasaistīt ar politikas veidošanu un atbilstošām izmaiņām rīcības līmenī, ir specifiska lietišķo pētījumu tipa – novērtējuma pētījuma (*evaluation research*) – attīstība. Latvijā jēdziens *novērtējuma pētījums* nav plaši izplatīts, lai gan starptautiskajā akadēmiskajā sociālo zinātņu literatūrā sistemātiski šādi pētījumi tiek nodalīti kā viens no īpašiem pētījuma veidiem, kam raksturīgs specifisks dizaina mērķis un vērstība uz izmantojumu. Novērtējuma pētījuma īstenojumu lielā mērā nosaka tā pasūtītājs – valsts pārvaldes jomā iesaistīta aktoru grupa, kuras interesi par šo pētījuma veidu lielā mērā nosaka politikas plānošanas sistēmas kvalitātes uzlabošanas prasības. Praktiski visās mūsdienu demokrātiskajās politiskajās sistēmās par vienu no efektīvākajiem politikas racionalizācijas un kvalitātes uzlabošanas instrumentiem tiek uzskatīta politikas ietekmes vērtēšanas principu izmantošana politikas veidošanā un novērtējuma pētījumu veikšana. Novērtēšana galvenokārt kā izmaksu samazināšanas instruments tiek piemērota gan valsts pārvaldes sektorā, gan komerciālajā vidē. Rietumu demokrātijās novērtēšanas pētījumu izmantošana politisko lēmumu pieņemšanas argumentācijas vajadzībām plaši aizsākās jau pagājušā gadsimta 70. gados, kad pasauli skāra smagā naftas cenu krīze un daudzas valstis savus finanšu un budžeta plānus pamatoja tieši novērtējuma pētījumos un kad tika ieviesta gan *ex-ante* novērtēšana, gan *ex-post* novērtēšana.³ Tomēr arī starptautiskās novērtēšanas prakses kontekstā ir konstatējams – kaut lielākā daļa politikas veidošanas ekspertu atzīst, ka politisko lēmumu racionalizāciju un politikas veidošanas kvalitāti sekmē *politikas vērtēšanas un novērtējuma pētījumu* izmantošana, – sekmīga novērtēšanas sistēmas integrācija politisko lēmumu pieņemšanas sistēmā dažādās valstīs un politikas veidošanas līmeņos ir notikusi ļoti

atšķirīgi. Pastāvot dažādi attieksmei pret novērtējuma pētījumu izmantošanu politikas veidošanā, pētnieki tomēr ir vienisprātis par to, ka novērtēšanā jāņem vērā dažādu ietekmēto pušu vajadzības un perspektīvas un ka tajā var izmantot plaša spektra sociālo pētījumu metodes – gan kvalitatīvās, gan kvantitatīvās.⁴ Novērtējuma pētījumu var skatīt kā vienu no instrumentiem, kas uzlabo noteiktas politikas jomas problēmu aktualizāciju un veicina iesaistīto pušu interesēm atbilstošu politisko risinājumu, iniciatīvu piedāvājumu un izvēli. Novērtējuma pētījumi starptautiskajā pētnieciskajā telpā kļuvuši par patiesi izplatītu praksi, veidojot īpašu profesionālās darbības jomu, un tiem ir specifiska nozīme gan administratīva, gan politiska tipa lēmumu pieņemšanā. Pētnieki, raksturojot šo novērtējuma izplatības tendenci, bieži lieto ilustratīvus metaforizētus apzīmējumus: piemēram, Merilīna Streterna (*M. Strathern*) raksta, ka „*novērtēšanas bums izpaužas kā checking gone wild*”⁵, bet Maikls Pouers (*M. Power*), runājot par novērtējumu, atzīst, ka ar tā palīdzību tiek veikts „*vispārējs sabiedrības audits*” un arī politikas veidošanas vidē pastāv „*īpašs pārvaldības režīms, kas paredz atbildību par lēmumiem deleģēt novērtējuma pētījuma datu devējiem*”⁶. Pēdējā citātā uzsverta tendence izmantot novērtējuma pētījuma rezultātus, lai leģitimizētu politiķiem vēlamās lēmumu alternatīvas.

Novērtēšanas ekspansijas kvantitatīvais aspekts tiek skaidrots ar sociālās vides vispārējo birokratizēšanos un racionalizācijas principa dominēšanu, kur novērtēšana skatīta kā daļa no kolektīvās stratēģijas, kas izstrādāta sabiedrības racionalizācijas ietvaros. Akadēmiski pazīstams ir pieņēmums, ka novērtējuma pētījumu izplatību iespējams raksturot kā vienu no simptomiem, kas uzrāda Maksa Vēbera (*M. Weber*) definētās mērkracionalitātes izpausmes sabiedrībā. Šāds skatījums uz novērtējuma pētījumu lielā mērā ir saistīts ar centieniem uzturēt izmaksu un ieguvumu bilanci sabiedrībā ar šī pētījuma datu palīdzību. Novērtējuma bums ir skatāms arī kā arvien pieaugošā pārvaldes sistēmas birokratizēšanās procesa daļa, kur „*novērtējums vairs nav cilvēkiem, bet cilvēki šķietami kalpo novērtējumam*”⁷. Šeit aktualizējas kāda cita novērtējuma pētījuma piemērošanas un praktiskās nozīmes dimensija – tā izmantošana politiskajā vidē paredz valsts pārvaldes birokrātiskās vides ietekmi visās šī lietišķā pētījuma izpausmēs, ieskaitot iespējas tā rezultātus izmantot lēmumos un sociālo problēmu risināšanā, izmainot sociālās rīcības modeļus. Tātad politikas ietekmes novērtējuma un novērtējuma pētījums valsts pārvaldē tiek īstenots, lai uzlabotu un *racionalizētu* politikas veidošanas procesu kopumā, turklāt novērtējuma pētījuma akadēmiskās definīcijas satur skaidru norādi uz šī pētījuma tipa būtības nesaraujamo saikni ar to rezultātu izmantošanu. Taču praksē veidojas pretruna: no vienas puses, viens no būtiskākajiem novērtējuma pētījumu specifiku raksturojošiem parametriem, kas iekļauts arī novērtējuma pētījuma definīcijās, ir *novērtējuma pētījuma rezultātu izmantošana* jeb novērtējuma pētījuma *lietderība*. (Īpašu uzmanību novērtējuma izmantošanas aspektiem pievērš Maiks Kvinns Patons (*M. Q. Patton*), kurš runā par īpašu novērtēšanas veidu – uz izmantošanu fokusētu novērtēšanu⁸ (*Utilization-Focused Evaluation*).) No otras puses, vairāki pētnieki atzīst, ka novērtējuma pētījuma saikne ar parametru „praktiski izmantojams” ir neviendabīga, bieži teorētiskā prasība pēc novērtējuma pētījuma rezultātu izmantošanas praktiskajās situācijās paliek neizpildīta. Pastāv vairāki ierobežojumi, kas traucē piemērot prasību pēc izmantošanas. Šī pretruna atspoguļojas arī Latvijas politikas veidošanas un lietišķo/pasūtījuma pētījumu mijiedarbības praksē, kas veido

pamatojumu pētnieciskajai interesei gan par racionalitātes izpausmēm visu iesaistīto grupu rīcībā, gan par novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes konstituēšanos noteiktā rīcības modelī. Atbilstoši problēmai tiek formulēts pētījuma mērķis: izpētīt, kādas politikas ietekmes novērtējuma pētījumā iesaistīto aktoru grupu racionālas rīcības stratēģijas sekmē novērtējuma pētījuma praktisku izmantošanu.

Pētījuma teorētiskais pamatojums: racionālas rīcības stratēģijas un novērtējuma pētījuma praktiskais izmantojums

Pētījumā, pamatojoties uz plaši citētu novērtējuma teorētiku⁹ atziņām, par aksiomātisku pieņemta tēze, ka novērtējums un novērtējuma pētījums skatāms kā racionalitātes izpausme, kas var radīt destruktīvu iracionālas vides kontekstā.

Racionalitātes un racionālas sociālās rīcības jēdzienu teorētiskā analīze ļauj kā empīriskās izpētes pamatojumu izmantot J. Hābermāsa racionālas sociālās rīcības izpratni. Autore īpašu uzmanību pievērš J. Hābermāsa sociālās rīcības tipoloģijai, kurā nodalīti stratēģiskais un komunikatīvais sociālās rīcības tips. Nosakot stratēģisko un komunikatīvo rīcību kā tipus, J. Hābermāss vadījies no pieņēmuma, ka konkrētas rīcības iespējams klasificēt no dažādiem skatpunktiem. Ar *stratēģisks* un *komunikatīvs* viņš ne tikai apzīmējis divus analītiskus aspektus, bet norādījis, ka ar šo tipu palīdzību var aprakstīt vienu un to pašu rīcību – vienreiz kā mērķracionālu rīcību īstenojošu partneru savstarpēju ietekmi, bet otrreiz – kā saprašanās procesu vienai dzīves pasaulei piederīgajiem. Sociālo rīcību drīzāk var atšķirt pēc tā, vai līdzdalīgajiem ir uz *panākumiem* vai *sapratni* orientēta ievirze, proti, šīs ievirzes jāspēj noteiktos apstākļos identificēt pēc līdzdalīgo pašu intuítvajām zināšanām.¹⁰ Turklāt saskaņā ar J. Hābermāsa priekšstatu abos gadījumos ir iespējams īstenot jēdzienisku šo ieviržu jeb nostāju analīzi. Turpinājumā empīriskā pētījuma ietvaros, balstoties uz situācijā iesaistīto aktoru zināšanām un ievirzēm, identificēti 2 racionālas sociālās rīcības modeļi, kur katrs no tiem satur atšķirīgu rīcības koordinācijas modeli starp rīcības aktoriem: mērķracionāla rīcība – stratēģiska rīcība, kas saprotama kā mērķracionālas rīcības izpausme, ko raksturo uz *panākumiem orientēta* tās aktoru ievirze. Šo rīcību raksturo orientācija uz mērķa realizāciju, to vada virzība uz definēto maksimu, tā ir vērsta uz vēlamā stāvokļa sasniegšanu, pieņemot situācijas analīzē balstītu lēmumu par labāko no alternatīvām, kura novestu līdz šim vēlamajam stāvoklim. Kā *rīcības koordinācijas mehānisms* darbojas panākumu *egocentrisks kalkūlējums*. Komunikatīvu rīcību raksturo uz *saprašanos orientēta* aktoru rīcības ievirze.¹¹ Komunikatīvās rīcības priekšnoteikums ir sapratne jeb zināšanas par to, kas kādu izteikumu padara pieņemamu (vācu val. *akzeptable*). Komunikatīvo rīcību raksturo specifiska runas un rīcības saikne. Izteikums tiek sasaistīts ar kritisku spēkā esamības prasību. Rīcības īstenoņāji orientējas uz starpsubjektīvu saprašanos. Konsenss tiek nodrošināts, ja attiecīgās spēkā esamības tiek akceptētas. *Rīcības koordinācija* īstenojas ar „*saprašanās akta*” palīdzību. Saskaņā ar J. Hābermāsu katrs sociālās rīcības veids satur savu racionalitātes modeli: mērķa racionalitāti un komunikatīvo racionalitāti. Jāpiezīmē, ka J. Hābermāss centies piemērot komunikatīvo racionalitāti kā kritisku mērogu un normatīvu pamatojumu savai sabiedrības teorijai. Arī šajā pētījumā komunikatīvā racionalitāte skatīta kā ideāltipisks rīcības aktoru ievirzes

modelis, kas ir būtisks uz praktisku izmantojumu orientēta novērtējuma pētījuma pieejas priekšnoteikums.

Kā novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes izpratnes konceptuālā bāze izmantota M. Alkina¹² novērtējuma pieeju tipoloģija, kur nodalīti trīs novērtējuma pieeju tipi: 1) uz metodēm orientētās pieejas; 2) uz vērtējumu orientētās pieejas; 3) uz praktisko izmantošanu orientētās pieejas. Uz praktisko izmantošanu orientētās pieejas raksturīgas tagadējai novērtējuma attīstības fāzei, kas apliecina lietderības parametra nozīmīgumu un ar to saistītās problemātikas aktualitāti novērtējuma jomā. Pieejas pārstāvju interešu centrā ir novērtējuma rezultātu izmantošana. Ar šīm pieejām tiek meklētas atbildes uz jautājumu, kam (kādiem priekšnoteikumiem) ir jābūt, lai novērtējumā gūtie rezultāti tiktu izmantoti un tiem tiktu atrasts pielietojums praksē. Turklāt novērtējuma rezultātu izmantojums tiek skatīts kā īpaši nozīmīgs fakts. Šī pētījuma empīrisku datu ieguves un analīzes gaitā novērtējuma pētījuma prakse tiks kategorizēta kā tāda, kas orientēta uz praktisku izmantošanu, ja tās raksturojumi, pirmkārt, atspoguļos centienus attīstīt praksi, kad agrīni tiek identificēti iespējamie novērtējuma rezultātu izmantotāji un tie tiek iesaistīti visās novērtējuma veikšanas fāzēs, tādējādi kļūstot par novērtējuma līdzīstenotājiem (M. Patons¹³); otrkārt, atspoguļos centienus novērtējuma rezultātu izmantošanu nodalīt kā atsevišķu soli novērtējuma loģiskajā struktūrā (D. Kērkpatriks¹⁴, D. Štuflebīms¹⁵); treškārt, būs saistīti ar priekšstatiem, ka novērtējuma rezultāti jāpakļauj īpašiem analīzes paņēmieniem, kas rezultātos fiksēto informāciju adaptē optimālai izmantošanai lēmumos (D. Štuflebīms).

Īpaša uzmanība šajā pētījumā pievērsta novērtējuma teorētiku centieniem precizēt koncepta novērtējuma praktiskās nozīmes izpratni, to paplašinot. Viena no ietekmīgākajām novērtējuma jomas teorētiķēm, kas būtiski ietekmējusi šīs nozares attīstību un kuras priekšstati par novērtējuma ideāltipisko raksturojumu attīstījušies līdz ar pieredzi, ir ASV Kolumbijas Universitātes socioloģijas doktore, tagad Hārvarda Universitātes profesore Kerola H. Veisa. Viņas interešu centrā ir novērtējuma pētījuma metodoloģija, novērtējuma izmantošana un novērtējuma politiskie nosacījumi un politiskais konteksts. K. Veisas agrīnie darbi balstīti uz skatījumu, kur akcentēts skats uz novērtējumu kā pētījumu. Šī posma skatījums drīzāk būtu klasificējams uz metodēm orientētas pieejas kategorijā. 1972. gadā K. Veisa publicēja mācību grāmatu „Novērtējuma pētījums”¹⁶, kas pēc satura atbilst sociālā pētījuma metožu mācību grāmatai, kur īpaša uzmanība pievērsta eksperimentālo metožu izmantošanai novērtējumā, kurā tiek pārbaudīta programmas mērķa sasniegšana. Šīs grāmatas atkārtotajā izdevumā 1998. gadā tās nosaukums ir mainīts uz „Novērtējums – programmu un politikas pētījumu metodes”¹⁷, un tas simboliski ilustrē pētnieces interešu jomas paplašināšanos attiecībā uz novērtējuma tēmu un īpašu uzmanības koncentrēšanu uz jautājumiem par novērtējuma rezultātu izmantošanu. Tajā pašā laikā K. Veisas gadījumā nevaram runāt tikai par nejausu pētnieka zinātnisko interešu maiņu – K. Veisa ar savu akadēmisko darbību apliecina vispārēja rakstura tendences novērtējuma jomas attīstībā. Pētnieces bagātā novērtējuma veikšanas prakse likusi tai pievērst uzmanību vienam no mūsdienās aktuālākajiem ar novērtējumu saistītajiem jautājumiem – ar kādiem nosacījumiem novērtējuma rezultāti ir vai nav izmantojami? Pētniece atzīst, ka ir pašsaprotami runāt par vienkāršu instrumentālu novērtējuma rezultātu izmantošanu, ar ko tiek

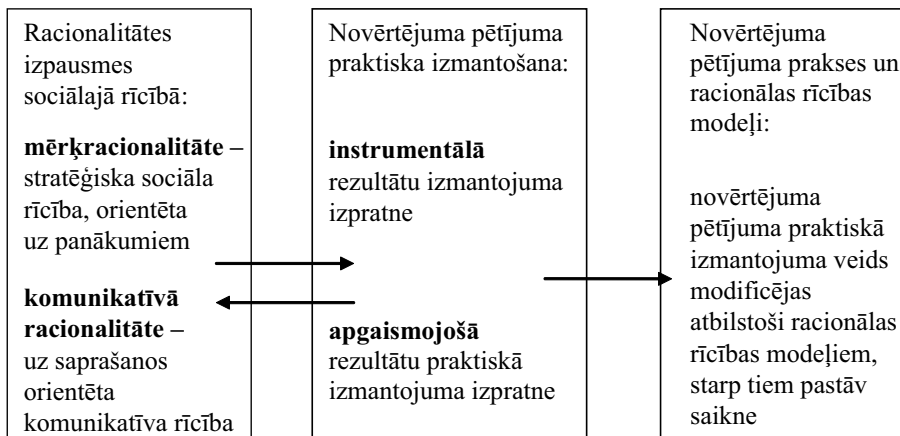
saprasta novērtējuma īstenošana saskaņā ar līgumā fiksēto mērķi, atbilžu iegūšana uz konkrēti formulētiem jautājumiem un zināšanu konkrēta pārvēršana praksē. Tāpēc viņa paplašina nosacījumus, kuros norisinās novērtējuma projekts, būtiski paplašinot fokusu. K. Veisa bija pirmā, kas akcentēja to, ka novērtējums nenorisinās politiskā vakuumā, vēršot uzmanību uz to, ka tas ir iesaistīts kompleksā politiskā kontekstā un ar to mijiedarbojas. 1991. gadā viņa pati norādījusi, ka centusies šai tēmai pievērst uzmanību jau 1973. gadā, kad tika izstrādāta šī tēma: „*Ir iespējams runāt par to, ka politika „traucē” programmas novērtēšanu trīs veidos: (1) programmas tiek radītas un uzturētas ar politiska spēka starpniecību; (2) augstākās pārvaldes amatpersonas, tās, kuras ir iesaistītas programmas lēmumu pieņemšanā, ir cieši saplūdušas ar politiku; (3) ļoti liela ietekme uz novērtējumu ir politikas blakus faktoriem. Es joprojām uzskatu, ka šie apgalvojumi ir patiesi.*”¹⁸ Šī iesaiste politiskajos nosacījumos īpaši attiecas uz novērtējuma rezultātiem un to izmantošanu vai neizmantošanu, un tai jāveltī īpaša uzmanība. K. Veisa definē 2 novērtējuma rezultātu izmantošanas modeļus: instrumentālo un „apgaismojošo”. Ar instrumentālo novērtējuma rezultātu izmantošanu tiek saprasta novērtējuma īstenošana saskaņā ar līgumā fiksēto mērķi, atbilžu iegūšana uz konkrēti formulētiem jautājumiem un zināšanu pārvēršana praksē, tās tieši izmantojot politiskos lēmumus, kuri vērsti uz problēmu risinājumu. Ar „apgaismojošo” novērtējuma rezultātu izmantošanu tiek saprasta tāda situācija, kad pasūtītājs tiek „apgaismots” attiecībā pret konkrētu problēmas formulējumu, (tātad tas tiek izskaidrots), un tādējādi tiek ierosināts pārmaiņu process.

Empīriskā pētījuma datu analizē informantu viedokļu kategorizācijā izmantoti K. Veisas nodalītie instrumentālā un „apgaismojošā” novērtējuma rezultātu izmantošanas izpratnes modeļi.

Rezumējot īso pētījuma teorētiskā pamatojuma raksturojumu, izpratnes atvieglināšanai autore atspoguļojusi galveno teorētisko konceptu saikni attēlā, kur akcentēta jēdzieniskā un nozīmes saikne starp abām J. Hābermāsa diferencētajām rīcības racionalitātes formām un K. Veisas identificētajām novērtējuma praktiskās izmantošanas izpratnes formām. Mērķracionāla rīcības stratēģija paredz fiksētu rīcības mērķi un ir saistīta ar konkrētu un tieši izprastu novērtējuma rezultātu izmantošanas izpratni – novērtējuma datu tiešu un burtisku izmantošanu lēmumos, taču komunikatīvajā racionalitātē balstīta rīcība ir orientēta uz saprašanu, kas secīgi ietver sevī apgaismojošo novērtējuma praktiskās nozīmes izpratni, kur novērtējuma praktiskā nozīme tiek saistīta ar problēmas izskaidrojumu un sabalansējumu visās iesaistītajās grupās.

Pētījuma teorētiskajā pamatojumā iegūtās atziņas ļauj definēt šādus pētnieciskus jautājumus.

- Kādi ir Latvijas politikas veidotāju, politiķu un pētnieku priekšstati par novērtējuma pētījuma praktisko nozīmi, tā izmantošanas formām?
- Kādi rīcības modeļi novērtējuma pētījuma īstenošanā (Latvijas politikas veidošanas vidē) raksturīgi novērtējumā iesaistītajām aktoru grupām novērtējuma pētījuma izmantošanas kontekstā? Vai subjektu rīcībā identificējamās mērķa racionalitātes un komunikatīvās racionalitātes pazīmes?



Attēls. Empīriskā pētījuma kategoriju shēma

Empīriskā pētījuma metodoloģija, datu vākšanas metode, izlase

Pētījuma *metodoloģijas* izvēli nozīmīgi ietekmēja pētāmās problēmas izpratnes zemā strukturētības pakāpe un neskaidrā koncepcija. Novērtējuma pētījuma jēdziens nav formalizēts Latvijas normatīvajos dokumentos, kaut politikas ietekmes novērtējuma nepieciešamība ir tiesiski reglamentēta¹⁹ gan attiecībā uz politikas plānošanas dokumentiem, gan tiesību aktiem. Šī situācijas pazīme liedz pēc eksakti un objektīvi definētām pazīmēm identificēt situācijas, kurās praksē tiek īstenots pētījums, kurš atbilst novērtējuma pētījuma metodoloģiskajam tipam. Problēmas priekšizpēte norādīja uz tās atslēgas jēdzienu *novērtējums*, *novērtējuma pētījums*, *politikas novērtējums*, *ietekmes novērtējums* izteikti diferencētu un multiplu izpratni problēmas skartajās sociālajās grupās (ko apliecināja problēmizzinošais pētījums²⁰). Tas mudināja autori pašreizējā problēmas izpētes fāzē koncentrēt pētniecisko uzmanību uz visu iesaistīto pušu – valsts pārvaldē strādājošo, pētnieku, kā arī politiķu – subjektīvā skatījuma un nozīmju interpretāciju izpēti relevantajā problemātikā. Kā īpaši nozīmīgs pētniecisks uzdevums tika aktualizēta nepieciešamība konkretizēt problēmas izpausmes specifiku visu iesaistīto pušu skatījumā, kā arī konstatēt terminoloģijas lietojuma prakses. Tas iespējams, izmantojot nestatistiska rakstura datus un nestatistiskus datu analīzes paņēmienus par politikas ietekmes novērtējuma un novērtējuma pētījuma īstenošanu izpratni un pieredzi novērtējuma un novērtējuma pētījuma īstenošanas gadījumos. Turklāt, kas ir īpaši svarīgi, datu vākšanā bija jāņem vērā, ka pētāmā problēma skar interešu un statusa ziņā izteikti diferencētas iesaistītās grupas ar atšķirīgu pieredzi un izpratni par novērtējuma pētījuma izmantošanu un tā praktisko nozīmi: *pētnieku* pieredzi, *valsts pārvaldē strādājošo* pieredzi un *politiku* pieredzi. Novērtējuma pētījumu prakses izpēte konkrētajā pētījumā paredz skatīt šī fenomena uztveri visu iesaistīto

pušu subjektīvās pieredzes un komunikatīvā kontekstā. Tāpēc empīriskais pētījums balstīts uz kvalitatīvās metodoloģijas pamatprincipiem. Arī pētījuma teorētiskās daļas noslēgumā formulētie galvenie pētnieciskie jautājumi paredz kvalitatīvu datu iegūvi, un kvalitatīvā pieeja, jo īpaši tās konstruktīvisma perspektīvā, ietver vairākus raksturojumus, kas tiek skatīti kā nepieciešami un nozīmīgi pētījuma objekta (*racionālas rīcības stratēģijas novērtējuma/novērtējuma pētījuma īstenošanas*) izpētē. Šī pieeja paredz iespējas pētīt sociāli un vēsturiski radušās individuālas pieredzes un multiplas nozīmju izpratnes.²¹ Pētījuma gaita ietver vairākus parametrus, kas raksturīgi kvalitatīvajai pieejai, un sekmē izpratnes attīstību, kā arī kopsakarību identificēšanu pētāmajā laukā: pētnieka pozīcijas un personisko vērtību integrēšana pētījuma attīstībā, iesaistīto dalībnieku grupu izpratnes un nozīmju kopu izveide, fokuss uz vienotu koncepciju un fenomenu, dalībnieku vides un konteksta studijas, datu interpretācijas nozīme kopējā pētījuma virzībā.

Lai iegūtu atbildes uz pētnieciskajiem jautājumiem, par piemērotāko tika uzskatīta kvalitatīvo *datu ieguves metode*: kvalitatīvā pētnieciskā intervija. Pētījumā izmantotas *daļēji strukturētas padziļinātās kvalitatīvās intervijas*. Tā kā par datu devēju grupu izvēlēti aktori, kuru sociālā rīcība profesionālās darbības jomā atbilst pētnieciskās problēmas laukam, tad informanti tiek uzskatīti par ekspertiem novērtējuma īstenojuma jomā un uztverami kā aktori ar pietiekamu eventuālo stāstījuma kompetenci²² attiecībā pret pētāmajiem jautājumiem. „*Ekspertu intervijās mēs runājam ar cilvēkiem, kuriem ikdienā ir saskare ar mūsu pētījumā pārbaudāmo pieredzi .. vai arī tiem ir visaptveroša un īpaša pieredze par mūsu izpētes priekšmetu.*”²³

Metodes izcelsmes teorētiskais pamatojums sākotnēji Edmunda Huserla (*E. Husserl*) fenomenoloģiskajā pieejā, Alfrēda Šica (*A. Schütz*) dzīves pasaules koncepta interpretācijā, kura tālāk attīstīta Pētera L. Bergera (*P. L. Berger*) un Tomasa Lukmana (*T. Luckmann*) darbā „*Realitātes sociālā konstruēšana*”²⁴ un Harolda Garfinkela (*H. Garfinkel*) etnometodoloģiskajās studijās: „*... kvalitatīvajā pieejā fenomenoloģija tiek saprasta kā termins, kas norāda uz interesi par sociālo fenomenu izpratni aktoru perspektīvā un raksturo pasauli kā subjekta pieredzētu, ar pieņēmumu, ka nozīmīga ir tā realitāte, kādu cilvēki to uztver. Fenomenoloģijas pieejas atvērtība ikdienas dzīves fenomenu nozīmēm var tikt izmantota arī tad, kad tiek īstenota interviju analīze.*”²⁵ Kvalitatīvo interviju fokusējums uz subjektu dzīves pasaules pieredzes nozīmēm ir svarīgs tad, kad, analizējot datus, šīs nozīmes jāidentificē un „jāattīra”. Dziļā intervija tās fenomenoloģiskajā ietvarā sniedz iespēju iegūt datus, kuri satur dziļu respektu pret aprakstīto fenomenu nozīmju interpretācijām. Bieži šīs intervijas tiek īstenotas ar daļēji strukturētas datu ieguves tehnikas starpniecību. Šajā pētījumā kā īpaši nozīmīgas un piemērotas pētnieciskajai situācijai kvalificētas šādas dziļās intervijas pazīmes: iespēja dzīves pasaules pieredzi atspoguļot attiecībā pret zinātnes pasauli; intervija ir vērsta uz nozīmju interpretāciju identificēšanu subjekta dzīves pasaulē galveno pētniecisko jautājumu skarto tēmu kontekstā; intervija ļauj pietiekami niansēti raksturot dažādus subjektu pieredzes aspektus; iespējams izdibināt specifiskus situācijas raksturojumus un rīcības sekas; pārdomāta un iepriekš iepļānota „naivitāte”, kas ļauj būt pētniekam atvērtam jaunās, negaidītas informācijas atklāšanai; intervija paredz iespēju iekļaut

ambivalentus, izaicinošus, pretrunīgus apgalvojumus no intervētāja puses; intervija paredz sensitīvu reakciju no intervētāja puses un intervētāja dziļu personisku izpratni un noteiktas zināšanas par pētāmajām tēmām.²⁶ *Daļēji strukturētās padziļinātās intervijas* pamatā bija daļēji strukturēts tematisku vadlīniju kopums ar precīzi definētiem tēmu lokiem, par kuriem intervijas gaitā noteikti jāiegūst informantu pieredzes atspoguļojums izteikumos, taču ar vispārīgi formulētiem jautājumiem, kuri tika interpretēti atbilstoši informanta pieredzei un intervijas gaitai. Intervijās tika piemērota tā saucamā šķeltā jautājumu saraksta tehnika, kur viena daļa tēmu ir kopīgas visām informantu grupām, bet daļa atšķiras atbilstoši informantu pieredzes specifikai konkrēto problēmjautājumu kontekstā.

Pētījumā īstenota *mērķtiecīgā izlase*. Kvalitatīvās metodoloģijas specifika, kā arī dziļās intervijas metodiskās iespējas paredz detalizētu informantu atlasē kritēriju izstrādi atbilstoši pētāmajiem jautājumiem. Kopumā pētnieciskie jautājumi paredz iegūt datus, kuri atspoguļo to personu viedokļus un izpratni par novērtējuma un novērtējuma pētījuma praksēm un novērtējuma praktisko nozīmi, kuras pašas ir saistītas ar šī fenomena izpausmēm. Šādas specifiskas pieredzes iespējamās šādām aktoru grupām:

- politikas veidotāji valsts pārvaldes līmenī – Latvijas Republikas valsts pārvaldes darbinieki, kuri īsteno novērtējumu savā profesionālajā darbībā un saskaņā ar noteiktām amata kompetencēm; šajā aktoru grupā iespējams identificēt vismaz divu atšķirīgu pieredžu pārstāvjus: Valsts kancelejas darbinieki, kuru kompetencē ir definēt novērtējuma prasības un kontrolēt to ievērošanu LR ministriju darbībā; LR ministriju darbinieki, kuru kompetencē ir atbildība par novērtējuma paņēmieni izmantošanu politikas plānošanas un koordinācijas ietvaros, tai skaitā politikas dokumentu izstrādes procesā un tiesību aktu izstrādes procesā;
- novērtējuma pētījumu īstenotāji – pētnieki, kuri īstenojuši specifiskus Valsts kancelejas vai izpildvaras struktūru pasūtītus pētījumus, kurus iesaistītās personas kvalificē kā novērtējuma pētījumus;
- politiskā lēmuma pieņēmēji – politiķi, kuri vairāk nekā 2 gadus bijuši vai ir LR ministri.

Valsts pārvaldē strādājošo atlasē tika piemērots kritērijs: pietiekami ilgstoša (vairāk nekā 2 gadi) un daudzveidīga profesionālās darbības pieredze politikas vērtēšanas jautājumos un novērtējuma pētījumu pasūtījuma/izmantošanas jomā. Ministriju darbinieku atlasē tika ņemtas vērā Valsts kancelejas atbildīgo amatpersonu (tobrīd VK Politikas plānošanas un koordinācijas departamenta direktores un konsultantu) rekomendācijas. Valsts kancelejas darbinieki tika izvēlēti atbilstoši amatam un profesionālajām aktivitātēm: bijušā Politikas plānošanas un koordinācijas departamenta darbinieki. Departamenta atbildībā datu vākšanas laikā (2010. gada augusts–septembris) bija politikas vērtēšanas sistēmas attīstība Latvijas valsts pārvaldē. LR ministriju darbinieki tika atlasīti pēc principa – viens pārstāvis no katras ministrijas; uz interviju tika aicināta augstākā par politikas ietekmes novērtējumu atbildīgā amatpersona ministrijā ar atbilstošām amata kompetencēm. Pētījuma gaitā atlasot informantus no ministrijām, varēja konstatēt, ka dažādās ministrijās par novērtējumu atbildīgās amatpersonas pārstāv atšķirīgus administratīvos departamentus,

kas raksturo neviendabīgo situāciju Latvijas valsts pārvaldē attiecībā uz politikas vērtēšanas kompetenču deleģēšanu.

Novērtējuma pētījuma īstenotāju atlasī noteica kritērijs – pētnieks specializējies novērtējuma pētījumu īstenošanā, izpildījis vairākus nozīmīgus novērtējuma pētījuma pasūtījumus. Šo kritēriju eksaktu piemērošanu sarežģīta situācija, ka publisko iepirkumu dokumentos ne vienmēr pētījums, kas pēc būtības tiek izmantots politikas novērtēšanas vajadzībām, tiek kvalificēts kā novērtējuma pētījums, līdz ar to ir grūti objektīvi konstatēt, kuras pētnieku komandas (pētnieciskais uzņēmums vai cita pētnieciska struktūra) un cik iepirkumu konkursos ir uzvarējušas. Tādēļ pētnieku atlasē tika izmantots „sniega bumbas” izlases modelis, kur pirmais izvēlētais informants norāda uz nākamo, viņaprāt, ekspertu novērtējuma pētījuma jomā. Atlases mērķis – izvēlēties pētniekus, kuriem ir plaša pieredze (kvantitatīvā un kvalitatīvā nozīmē) novērtējuma pētījumu projektu īstenošanā un vadīšanā. Intervijām izvēlēti gan pētnieki, kuriem ir pieredze metodoloģiski un saturiski daudzveidīgu lietišķo pētījumu veikšanā, gan pētnieki, kuriem ir pieredze novērtējuma konsultantu statusā.

Politikas lēmumu pieņēmēju atlasē tika ievēroti kritēriji: atšķirīgu politikas jomu ministri; personas darba stāžs ministra amatā ne mazāks par 2 gadiem. Ministru atlasē tika ņemts vērā, lai viņi pārstāvētu ministrijas, kuru risināmo problēmu loks ir diferencēts, kā arī tika ņemts vērā, cik lielā mērā politikas veidošana noteiktajās politikas jomās ir ES kompetencē (Izglītības un zinātnes ministrija, Satiksmes ministrija, Zemkopības ministrija, Ekonomikas ministrija, Vides ministrija).

Izlases apjomu veido 27 eksperti: 3 Valsts kancelejas amatpersonas, 14 ministriju amatpersonas (t. i., datu vākšanas laika posmā esošo LR ministriju skaits), 5 ministri, 5 pētnieki. Izlasē iekļauto informantu izteikumi pārbaudīti, veicot iekšējās validitātes jeb pamatotības pārbaudi 4 fokusgrupās. Ārējā validitāte pārbaudīta, konsultējoties ar politikas ietekmes novērtējuma eksperti Sandru Briggs.

Datu vākšana noritēja laikā no 07. 2010. līdz 09. 2010. Visas ekspertu intervijas veica pētījuma autore, lai datu vākšanas posmā varētu padziļināt tēmas izpratni un elastīgi paplašināt pētāmo jautājumu tematisko lauku. Tādējādi katrā nākamajā intervijā varēja izmantot iepriekšējā sarunā iegūto informāciju un problēmas struktūru precizēt. Mērķtiecīgi tika izvēlēta kārtība, kādā intervēti dažādo aktoru grupu informanti. Secība bija šāda: Valsts kancelejas darbinieki, LR ministriju ierēdņi, pētnieki, ministri.

Empīriskā pētījuma dati

Viens no būtiskākajiem pētījuma secinājumiem ir atziņa, ka gan novērtējuma pētījuma būtības, mērķu un funkciju izpratne, gan priekšstati par novērtējuma pētījuma priekšnosacījumiem, gan novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes jēdzieniskā izpratne un paša fenomena izpausmes vispārējs raksturojums visās ar novērtējuma pētījumu saistītajās informantu grupās ir izteikti diferencēti un rada priekšstatu par daudzveidīgu novērtējuma praksi Latvijas politikas veidošanas vidē, kā arī tās atšķirīgo saikni ar problēmu risināšanu sabiedrībā un politiskajiem lēmumiem.

Prakses daudzveidība pētījuma problēmas laukā rosināja meklēt vienojošu principu, kas ļautu izprast kopsakarības starp atsevišķiem tās elementiem, kā arī tipoloģizēt rīcības modeļus novērtējuma pētījuma īstenojuma gaitā, lai sekmīgāk spētu interpretēt novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes konstituēšanās priekšnosacījumus. Kā jau minēts, novērtējuma pētījuma attīstības teorētiskā analīze ļauj secināt, ka vienojošais arguments, kas kalpo par pamatojumu novērtējuma pētījuma prakses attīstībai jebkurā politiskā sistēmā, ir centieni racionalizēt politikas veidošanas procesu, sekmējot politikas darba kārtībā nonākušo problēmu analīzi, attīstot fiksētajai problēmai piemērotāko politikas mērķu definējuma prakses un identificējot piemērotākos instrumentus šo mērķu efektīvākai sasniegšanai. Taču politikas veidošanas procesa racionalizācija īstenojas vai neīstenojas atbilstoši šajā procesā iesaistīto aktoru grupu rīcības stratēģijām. Novērtējuma pētījuma īstenošanā ir iesaistītas vairākas aktoru grupas, un to sociālā rīcība var būt savietojama vai nesavietojama ar kopējo novērtējuma pētījuma funkcionalitāti politikas veidošanas sistēmā. Racionalitātes elementu klātbūtne aktoru rīcības stratēģijās, kuras tiek īstenotas novērtējuma un novērtējuma pētījuma gaitā, šajā pētījumā skatīta kā novērtējuma sekmīgas norises raksturojums un tā praktiskās nozīmes būtisks indikators. Kā jau minēts, novērtējuma pētījuma īstenošanā iespējams identificēt tajā iesaistīto aktoru atšķirīgus rīcības tipus. Pamatojoties uz empīriskajiem datiem, autore tipoloģizēs novērtējumā iesaistīto aktoru rīcības modeļus, identificējot tajos racionālas rīcības elementus saskaņā ar J. Hābermāsa racionālas sociālās rīcības tipiem. Kā noskaidrots, J. Hābermāss norāda uz atšķirīgu sociālās rīcības tipu iespējamību, kuri savstarpēji atšķiras pēc racionalitātes elementa izpausmēm tajos: *mērķracionāla* (šeit J. Hābermāsa *mērķracionālas rīcības* kategorija tiek lietota sašaurināti, ar to domājot tās *stratēģisko* izpausmi, kura tiek īstenota *sociālajā kontekstā*, un izslēdzot tās *instrumentālo* jeb *priekšmetiski* vērsto izpausmi) un *komunikatīva sociāla rīcība*. Katram no šiem sociālās rīcības modeļiem raksturīgas specifiskas pazīmes, pēc kurām analizēti informantu intervijās atspoguļotās un novērtējuma pētījuma praksē īstenotās rīcības elementi. Novērtējuma prakse strukturēta, nodalot šādus sociālo rīcību raksturojošus elementus:

- 1) novērtējuma/novērtējuma pētījuma mērķi;
- 2) sociālās rīcības orientācijas virziens (uz panākumiem vai uz sapratni) novērtējuma īstenošanā;
- 3) sociālās rīcības plānu koordinējums (egocentrisks panākumu kalkulējums vai rīcības plānu savstarpēja saskaņošana, pamatojoties uz kopēju situācijas definējumu).

Minēto elementu klātbūtne sociālās rīcības atspoguļojumā informantu intervijās ļauj raksturot šo rīcību kā racionālu, savukārt šo elementu izpausmes veidi ir pamatā racionalitātes tipa (mērķracionālitate vai komunikatīvā racionalitāte) identificēšanai.

Iegūtie dati liecina, ka visu informantu grupu pieredzes un intervijās paustās ievirzes attiecībā uz rīcības pašnovērtējumu novērtējuma un/vai novērtējuma pētījuma praksēs apliecina racionālas rīcības pazīmes. Informantu izteikumi kā dominējošo racionālās rīcības modeli novērtējuma īstenojumā ļauj identificēt mērķracionālu rīcību, bet ļoti vāji izteiktas un tikai atsevišķos novērtējuma rīcību segmentos konstatējamas komunikatīvās rīcības izpausmes. Mērķracionālas rīcības izpausmes

un pazīmes konstatējamas visu informantu grupu ievirzēs: Valsts kancelejas darbinieku, LR ministriju darbinieku, pētnieku un ministru.

Priekšstati par novērtējuma/novērtējuma pētījuma mērķiem. Informantu viedokļi par novērtējuma pētījuma mērķiem ir ļoti cieši saistīti ar novērtējuma būtības izpratnes atšķirībām analizējamo aktoru grupu priekšstatos. Katra aktoru grupa interpretē novērtējuma nozīmi atbilstoši savas sociālās lomas specifikai, ko tā īsteno novērtējuma/novērtējuma pētījuma kontekstā, tādējādi veidojot ne tikai savdabīgas izpratnes, bet arī rīcības motivācijas robežas. Kā konstatēts pētījuma datu analīzē, Valsts kancelejas darbinieki akcentē novērtējuma kā politikas plānošanas sistēmas elementa nozīmi un, pamatojoties uz šo skatījumu, vērtē tā mērķus un funkcijas. LR ministriju darbinieku viedokļi ir diferencēti, taču kopīgs ir priekšstats, ka novērtējums ir informatīvi atbalstošs politikas dokumenta tiesību akta vai cita lēmuma sagatavošanā, tātad tā galvenā funkcija ir izziņošanā funkcija, un tas pilda atbalstošu funkciju analītiskajām darbībām, ko paredz viņu profesionālās amata kompetences politikas plānošanas kontekstā. Pētnieku viedokļi nav viendabīgi jautājumā par novērtējuma būtību, taču tie nav arī savstarpēji izslēdzoši. Par dominējošu var uzskatīt pētnieku viedokli, ka novērtējuma pētījuma galvenais mērķis ir atbildēt uz novērtējuma pasūtītāja definētajiem pētāmajiem jautājumiem. Ministru dominējošais viedoklis ir priekšstats, ka novērtējums ir ierēdņu sagatavota lēmumu projektu pavadoša analītiska informācija, kura bieži neatbilst lēmuma pieņemšanas kontekstam. Šādai novērtējuma būtības izpratnei atbilst arī katras aktoru grupas priekšstati par novērtējuma/novērtējuma pētījuma mērķiem. Kā jau teikts, visu grupu aktori, raksturojot savu pieredzi novērtējuma/novērtējuma pētījuma īstenošanā, skaidri apliecina, ka novērtējuma veikšanas procesā ir vērsti uz konkrēta mērķa sasniegšanu, taču būtiska šo aktoru mērķracionalitātes pazīme ir fakts, ka katra aktoru grupa saredz novērtējuma pētījuma īstenojumā **citu** mērķi:

- Valsts kancelejas darbinieki kā dominējošo novērtējuma mērķi saskata politikas plānošanas sistēmas uzlabojumu;
- LR ministriju darbinieki kā dominējošo novērtējuma mērķi saskata iespēju paplašināt informatīvo bāzi, kas ļauj radīt kvalitatīvu politikas dokumentu;
- ministri kā dominējošo novērtējuma mērķi saskata iespēju iegūt argumentus lēmuma pieņemšanai;
- pētnieki kā dominējošo novērtējuma mērķi saskata iespēju iegūt metodoloģiski un metodiski precīzus datus, kas sniegtu izsmeļošas atbildes uz pētāmajiem jautājumiem.

Sociālās rīcības orientācijas virziens (uz panākumiem vai uz sapratni) novērtējuma īstenojumā. Katra aktoru grupa definē novērtējuma mērķi atbilstoši sava rīcības konteksta un sociālās lomas nosacījumiem, kas veido neviendabīgu rīcības motivāciju un stratēģijas īstenojumu. Analizējot informantu izteikumus, jākonstatē, ka informantu pieredzi atspoguļojumā spilgti izpaužas katras aktoru grupas līmenī funkcionējošs egocentrisks jeb specifiskajiem grupas mērķiem atbilstošs panākumu kalkulējums. Vēlreiz jāuzsver, ka analizējamās aktoru grupas nevar raksturot kā absolūti homogēnas attiecībā pret novērtējuma rīcībā konstatēto panākumu kalkulācijas modeli, un pētījumā konstatētas diferencētas pieredzes

aplūkojamos jautājumos, tomēr ir fiksējamas tendences, kas raksturo katru aktoru grupu kopumā. Tātad katrai grupai raksturīga sava, starpgrupu līmenī savstarpēji atšķirīga mērķracionālītātes virzība, kas ietver arī šai racionalitātes formai specifisko rīcības koordinācijas mehānismu – panākumu egocentrisko kalkūlējumu: gan Valsts kancelejas darbinieki, gan ministriju darbinieki, gan pētnieki, gan ministri kā panākumus novērtējuma veikšanā interpretē atšķirīgas novērtējuma darbību konsekvences. Valsts kancelejas darbinieki kā panākumu interpretē sekmīgu darbību normatīvā regulējuma izstrādē, novērtējuma īstenošanas tiesiskā pamatojuma nodrošinājumu un novērtējumā īstenošanās rīcības modeļu tuvināšanos šim regulējumam. Ministriju darbinieku pieredze atklāj vērstību uz normatīvo prasību precīzu ievērošanu attiecībā uz politikas ietekmes novērtējuma īstenojumu. Pētnieku viedoklis par sekmīgu darbību novērtējuma pētījuma īstenošanā ir saistīts ar precīzu metodoloģiju un datu vākšanas tehniku izvēli, kā arī pasūtījuma līguma prasību precīzu izpildi. Ministru viedoklis par novērtējumu veidojas korelatīvi iespējām to izmantot lēmumu argumentācijā.

Sociālās rīcības plānu koordinējums. Pētījuma dati liecina, ka tikai atsevišķos gadījumos novērtējuma un novērtējuma pētījuma praksēs iespējams identificēt komunikatīvas jeb uz sapratni orientētas rīcības stratēģijas pazīmes. Šos gadījumus raksturo visu aktoru rīcību vienojošs mērķis attiecībā uz novērtējumu, kā arī visu konkrētā novērtējuma prakses situācijā iesaistīto aktoru orientācija uz starpsubjektīvu saprašanos. Kāda ministrijas darbiniece, kura norāda, ka ministrijas darbībā vērojama novērtējuma pētījumu izmantošana lēmumos, norāda, ka komunikatīvo saišu un līdzdalības izpausmju klātbūtne novērtējuma pētījuma kontekstā ir obligāta un veido priekšnoteikumus veiksmīgam problēmu risinājumam. Informantes izteikumos skaidri konstatēta visu situācijas regulējumā iesaistīto pušu motivācija un ieinteresētība (eksporta) programmas attīstībā, kas veido pamatojumu virzībai uz konsensu un novērtējuma darbību atbalstošai un mērķtiecīgai vērstībai uz šī konsensa meklējumiem. Tomēr šādi gadījumi novērtējuma praksē konstatēti tikai atsevišķās ministrijās, jo būtisks priekšnosacījums tam ir, lai politiski risināmā problēma būtu vienlīdz prioritāra visu ietekmēto un ieinteresēto grupu skatījumā, kas politikas veidošanas procesā sastopams ļoti retos gadījumos.

Tomēr dominējoša un informantu izteikumos ļoti spilgti aktualizēta ir tendence uzsvērt citu novērtējumā iesaistīto grupu rīcības neatbilstību sekmīga novērtējuma īstenošanas nodrošinājumam, kas norāda uz visu aktoru grupu vienota priekšstata trūkumu par novērtējuma mērķiem un tam atbilstošām rīcības stratēģijām. Analizējot katras aktoru grupas pārstāvju izteikumus par citu novērtējumā iesaistīto aktoru grupām, atklājas, ka starpsubjektīvās saprašanās līmenis visu 4 aktoru grupu komunikācijas atspoguļojumā ir vērtējams kā ļoti zems, kaut arī tiešā veidā reti tiek atzīts, ka nepastāv sapratne starp novērtējumu īstenojošiem aktoriem. Ir iegūts saturiski daudzveidīgs un plašs izteikumu materiāls, kas atspoguļo katras aktoru grupas vērtējošās atziņas un komentārus, kuri vērsti pret citām aktoru grupām. Šie izteikumi pētījumā kategorizēti kā „uz sapratni orientētas sociālās rīcības” trūkums novērtējuma pētījumā. Lai argumentētu apgalvojumu par sapratnes trūkumu starpgrupu komunikācijā, īstenojot novērtējuma aktivitātes, sniegts konspektīvs strukturēts pārskats, kur atlasīti par tipiskiem uzskatāmi un uz citām aktoru grupām vērsti izteikumi (sk. 1. tabulu).

1. tabula

Izteikumi par citām novērtējumā iesaistītajām aktoru grupām

Valsts kancelejas darbinieki	Ministriju darbinieki
<ul style="list-style-type: none"> • par ministriju darbiniekiem <i>Būtiskākais, kas jādara ierēdniecības līmenim – viņi nedrīkst pieņemt nekvalitatīvus dokumentus. Kas ir noticis vairākos gadījumos. Un tie iemesli, kāpēc tas tiek darīts, ir dažādi.</i> <i>Bet ierēdniecības un augstākās ierēdniecības līmenī ir dzirdēti izteikumi, ka novērtējumam nav jēgas. Jā, tādas lietas ir izskanējušas un samērā publiski arī.</i> • par ministriem <i>.. normālos apstākļos tā izeja būtu tāda, ka politiskā līmeņa lēmuma pieņēmēji uzticētos kaut cik necik ierēdņiem... Lielā daļā gadījumu politikas un lēmumi tiek izstrādāti, sadarbojoties ar nevalstiskajām organizācijām, darba devējiem, pašvaldību savienību... Jāatrod uzticības kredīts ierēdņiem, es tā domāju. It īpaši tas ir stāsts par jaunaļiem Ministru kabineti, kad viņi ir tikko izveidoti, jo tad ir ļoti grūti strādāt, ja mums neuzticās. Novērtējumu varētu veikt daudz mērķtiecīgāk. Jā, izeja būtu droši vien, ka uzticēties. Vienkārša uzticēšanās un... Kaut kādu politisko ambīciju, iespējams, nolikšana malā un...</i> • par pētniekiem Nav kritiski vērstu izteikumu. 	<ul style="list-style-type: none"> • par Valsts kanceleju <i>Valsts kanceleja pati nezina, ko viņa grib ar sākotnējo novērtējumu. Viņi to neslēpj un gaida, ka mēs kaut kā tiksīm galā. Sīkāk nepaskaidrojot, un .. arī neatšifrējot, ko īsti Valsts kanceleja sagaida, kam tur būtu jābūt, cik izvērsti un kādā padziļinājuma pakāpē.</i> • par ministriem <i>Tik ilgi sēžot ministrijā, man tomēr ir radies iespaids, ka nav neviena ministra, kurš personīgi iepazītos ar ministru kabineta darba kārtību, ar iekļautajiem jautājumiem, jo viņi vienmēr ir desmitos. To dara ierēdņi. Respektīvi, ja mēs kaut ko rakstām, mēs rakstām viens otram. Lai man nestāsta, ka Ministru kabinetā kāds ministrs ir izlasījis visus dokumentus pilnībā... Viņi var atļauties nelasīt, nepēītīt un neskatīties.</i> • par pētniekiem <i>Ja mēs paskatāmies..., kas notiek institūtos un dažādās pētnieciskās organizācijās, viņi izdomā to aktualitāti paši priekš sevis... un tad, kad viņi teorētiski to izpēta, tas tiek nolikts plauktiņā, tāpēc, ka tas ir tik teorētiski, ka to nevar izmantot. Protams, ka pētniekiem taču ir jāmeklē kaut kur finansējums. Nu? Kāpēc to nevarētu ministrijai pajautāt? .. un tā tas kļūst jau par biznesu. Primārais, kas ir nepieciešams, ir finansējums, nevis patiesa pētnieku vēlme iesaistīties procesos. .. Mēs saskārāmies ar problēmu abos divos gadījumos, kad pasūtījām pētījumus, ka šie pētnieki .. viņi izmantoja ļoti daudz, kā lai to pasaka, bezmaz studentu darbus, tad pētījuma rezultāts ir tāda slikta bakalaura līmenī, un tas, ko mēs sagaidījām, tas parādījās tikai tādā brīdī, kad pieslēdzās pats vadītājs. Cilvēku, kas ir spējīgi analizēt un piedāvāt atbilstoša līmeņa analīzi, ir ļoti maz.</i>

<p>Ministri</p> <ul style="list-style-type: none"> • par Valsts pārvaldes darbiniekiem kopumā (Valsts kanceleja + ministriju darbinieki) <p><i>Diemžēl .. man darbā ļoti pietrūka tādas intelektuālās debātes ar ierēdniecību par iespējamajiem politikas un politiskās rīcības virzieniem .. es nejutu, ka tas viņus tā īpaši interesētu, kur patiešām virzās politika. Es, protams, negribu vispārināt, ir bijuši ierēdņu vidē arī izņēmumi, tomēr pamatā cilvēki pārvaldē vairās no atbildības. Jo, ja viņš nāktu ar saviem priekšlikumiem pie ministra un argumentētu, tad nedomāju, ka vienmēr tiktu atraidīts, taču tad viņam ir jāuzņemas atbildība .. un tas attur no jebkādām iniciatīvām.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • par pētniekiem <p><i>Ja mēs runājam vispār par neatkarīgiem izvērtējumiem, politikas izvērtējumiem, struktūru izvērtējumiem un tā tālāk, tad viņi reāli valstī neeksistē. Es vismaz neesmu saskāries ar tiešām neatkarīgu pētnieku darbu .. visur, kur es tādus pētījumus esmu redzējis, tu tāpat redzi pirkstu, kas ir pielikts pie tā, lai ievirzītu vienā vai otrā virzienā.</i></p> <p><i>Varu pateikt, kā bieži vien ir Latvijā: ir atsevišķi, individuāli dažādu sociālo objektu pētnieki, kuriem katram ir kāda aizmugure. Bieži vien arī, nu saprotams, bez pārmētiem, viņiem ir finansiālas intereses, jo arī pētniekiem ir jāizdzīvo... bet gala rezultāts, kurš paliek, saliekot kopā divu, trīs pētījumu rezultātus, kuri veikti tajā pašā laikā periodā, tad ir tāds, ka politiķiem nākas to visu atskaišu blāķi krāmēt kaudzītē, nesaprotot, kas tur ir.</i></p> <p><i>.. mums Latvijā visa pētniecības zinātne ir pārākama, tāpat kā mediji – visi ir pārākami, mums nav neviena neatkarīga medija īstenībā. Kā to visu var izmainīt? Nezinu. Pētniecībā mēs pētām to, ko mēs esam iesākuši pētīt. Un tam mēs ņemam zinātnes naudu un vienkārši reproducējam to pašu, ko mēs visu laiku esam pētījuši, tāpēc mums šīs jaunās lietas, ko mums vajadzētu ekonomikā, .. mēs atražojam vienkārši to, kas padomju gados kā ir iesācies. Un tas, kas savukārt nāk jauns no malas klāt, tiešām varbūt ar svaigām idejām, tiek saknē izcirsts un izstumts, tāpēc ka arī pētnieku lauciņā ir sava veida... zinātnes mafija, sava veida auditoru mafija un tamlīdzīgi.</i></p>	<p>Pētnieki</p> <ul style="list-style-type: none"> • par Valsts pārvaldes darbiniekiem kopumā (Valsts kanceleja + ministriju darbinieki) <p><i>Ir gadījumi, kad kvalitatīvi veikt pētījumu ir grūti, jo aģentūra vai iestāde, kas izsludina pētījuma iepirkumu, atstāj tajā visā iepirkuma procedūras birokrātijā divus mēnešus pašam pētījumam. Tad nu, teiksim, divu mēnešu laikā jau jābūt gala rezultātam. Vai nu viņiem bija ātrāk jāizsludina iepirkums, vai nu viņiem bija, teiksim, pašiem savs darba plāns jāpārskatī. Tas mani reizēm izbrīna, ka pēkšņi ministrijas vai aģentūras atļaujas, ka nepieciešams pētījums. Tāda sajūta, ka nekas netiek savlaicīgi iekļauts.</i></p> <p><i>Strādājot ar ierēdņiem, reizēm sastopies ar divām galējībām. Vai nu tevi spiež iekļauties viņu koncepcijās un iepriekš pieņemtajos viedokļos, vai arī redzi, ka viņiem vispār nav nekādu rīcības plānu un ka tas jautājums, ko jums liek pētīt, ir izstrādāt politikas rīcības virzienus.</i></p>
---	--

1. tabulā iekļautie raksturojumi par citu novērtējumā/novērtējuma pētījumā iesaistīto aktoru rīcību atklāj ne vienmēr publiskajā telpā skaidri redzamas un aktualizētas neuzticības un neizpratnes izpausmes šo grupu savstarpējā percepcijā, kas tomēr ietekmē sekmīgas sadarbības attīstību novērtējuma pētījuma jomā. Informantu izteikumos pārējo iesaistīto aktoru grupu rīcība un šīs rīcības motivācija tiek kvalificēta kā traucējoša sekmīga novērtējuma veikšanai, un tā arī kavē izmantot novērtējuma rezultātus. Katras aktoru grupas pieredzē ir gadījumi, kad citu iesaistīto grupu novērtējuma kontekstā īstenotās rīcības mērķi nav bijuši savietojami ar viņu pašu mērķiem, īstenojot ar novērtējumu saistītu rīcību. Tas vēlreiz norāda uz vienotas mērķracionalitātes izpausmēm, īstenojot novērtējumu tikai vienas aktoru grupas sociālās rīcības robežās, bet neatklāj visu iesaistīto aktoru grupu mērķtiecīgu rīcības koordināciju atbilstoši vienotai izpratnei par novērtējuma jēgu.

Var rezumēt, ka katrai aktoru grupai ir noteikts priekšstats par novērtējuma/novērtējuma pētījuma mērķiem, kas nosaka tai specifisku sociālās rīcības orientāciju novērtējuma īstenojuma gaitā, kā arī ietekmē katras grupas priekšstatus par sekmīga novērtējuma nosacījumiem, kas nodrošinātu zināmus panākumus šīs rīcības īstenošanas rezultātā: vai nu politikas plānošanas sistēmas uzlabojumu, vai kvalitatīvi sagatavotu politikas plānošanas dokumentu, vai sev vēlama lēmuma pieņemšanu, vai metodoloģiski un metodiski precīzi īstenu pētījumu, kas nodrošinās līgumsaistību kvalitatīvu izpildi.

Tāpat novērtējuma īstenojuma prakses atspoguļojumā respondentu izteikumos dominē uz panākumiem orientēta sociālās rīcības stratēģija, kas atbilst mērķracionālas rīcības tipam, taču šīs stratēģijas nav vienotas visu iesaistīto aktoru grupu rīcībā, ja to analizējam novērtējuma/novērtējuma pētījuma mērķu un īstenojuma kontekstā.

Vienota priekšstata trūkums par novērtējuma būtību, mērķiem, funkcijām, priekšnosacījumiem un praktisko izmantojumu rada atšķirīgas sociālās rīcības mērķu izpratnes un zināmā mērā paredz novērtējuma birokratizācijas riskus, jo novērtējuma jēga konstituējas tikai katras aktoru grupas uztvēruma robežās, kas lielā daļā gadījumu nesakrīt ar sadarbības partneru novērtējuma jēgas izpratni. Lai arī visu iesaistīto grupu pārstāvji norāda uz sadarbības nepieciešamību novērtējuma īstenošanas gaitā, informantu atklātā pieredze neļauj saskatīt kopēja situācijas definējuma pazīmes jeb virzību uz vienotu izpratni par novērtējuma mērķiem, kas pārsniegtu katras aktoru grupas rīcības segmenta robežas. Katrā informantu grupā ir cilvēki, kas uzsver dažādu faktoru nozīmi, kuri varētu sekmēt sadarbību novērtējuma gaitā un panākt lielāku novērtējuma praktisko nozīmi.

2. tabulā apkopotī gan ministra, gan pētnieka, gan ministrijas darbinieka, gan Valsts kancelejas darbinieka paustie izteikumi, kuri saturiski gan raksturo dažādus aspektus novērtējuma īstenošanā, taču visi ir vērsti uz sadarbības faktora kā sekmīga novērtējuma obligātu priekšnosacījumu. Izteikumos minēta gan katras iesaistītās grupas viedokļa nozīme korporatīvās sadarbības attīstībā, gan izvērstas komunikācijas un līdzdalības nepieciešamība novērtējuma pētījuma īstenošanas gaitā, gan komunikācijas nozīme vērtējuma sprieduma konstituēšanā, gan sociālo partneru un pētnieku informatīvā atbalsta nepieciešamība konkrētas politikas iniciatīvas izstrādē un sociālo problēmu risināšanā. Taču, kā liecina informantu pieredze, šo

faktoru klātbūtne nav sistemātiska novērtējuma praksē īstenotajā sociālajā rīcībā. Tā vairāk definēta kā vēlāmība, kas aktualizēta tikai atsevišķu informantu izteikumos.

2. tabula

Izteikumi par sadarbības nepieciešamību starp novērtējumā iesaistītajām aktoru grupām

<p>Ministrs</p> <p><i>Šī mijiedarbība ir absolūti, absolūti nepieciešama, un, kādu ieinteresēto grupu paņemot nost no iespējas ietekmēt novērtējuma gaitu, var ar diezgan lielu pārliecību nonākt pie kļūdaina rezultāta. Es šeit teiktu, ka ļoti būtiska ir šī sadarbība, šī vēlme atrast kopīgu risinājumu iespēju. Bet vajadzība ir iekšēji piekāpties arī pretējam viedoklim. Šeit, protams, pētniecība varētu būt, ja viņa ir neapšaubāma, ja viņa ir uzticama!</i></p>	<p>Pētnieks</p> <p><i>Izvērtējuma pētījums noteikti nav iespējams, strādājot pilnīgi noslēgti, ka klients sēž otrā galdā galā un pasaka – man vajag par šo procesu uztaisīt izvērtējumu, un es saku, es aiziešu, teiksim, pēc trīs mēnešiem, atnākšu un atnesīšu. Izvērtējuma pētījumā principā tur vajadzētu mazliet savādāk strādāt kopā... Objektīvi un pilnvērtīgi novērtējumu var nodrošināt, ja pētnieks piedalās tajā darba grupā, kur tiek izstrādāta jaunā politikas iniciatīva vai īstenota programma.</i></p>
<p>Ministrijas darbinieks</p> <p><i>Vērtēt ir ļoti jāmāk. Tā ir ļoti, ļoti nopietna, dziļa prasme, kura ir jāattīsta, un tas ir jādara, iesaistot gan pētniekus, gan sociālos partnerus. Es teikšu, ir diezgan bezatbildīgi vērtēt bez komunikācijas, bez apspriešanās izteikt savus vērtējumus.</i></p>	<p>Valsts kancelejas darbinieks</p> <p><i>Kamēr mēs kuļamies vieni paši, kā Valsts kanceleja, tas ir pilnīgi bezcerīgi kaut ko panākt kādas problēmas risinājumā. Tad, kad mēs esam kopā ar sociālajiem partneriem un to darām, kad mēs veicam izvērtējumu – ir jau labāk, bet, kad to saka neatkarīgi pētnieki, tad tomēr šim viedoklim ir cits svars. Un šiem visiem izteikumiem ir nozīme – gan labas politikas veidošanai, gan sabiedrībai un arī pēc būtības, jo, nu, tomēr tas tad ir īsts novērtējums.</i></p>

Tātad nav iespējams runāt par vienotu un visām aktoru grupām kopīgu skatījumu uz novērtējumu un novērtējuma pētījuma mērķu un jēgas definējumu, kas ļautu īstenot vienotu un koordinētu rīcību novērtējuma mērķu īstenošanā un novērtējuma jēgas konstitūēšanu sociālo problēmu risinājuma meklējumu un/vai šo risinājuma modeļu identificēšanas kontekstā.

Novērtējumā iesaistīto aktoru intervijās atspoguļotā pieredze ļauj kā dominējošu novērtējuma pētījuma īstenojumā identificēt mērķracionālu sociālās rīcības stratēģiju, kuras īstenošanās katras iesaistītās aktoru grupas rīcības segmentā neparedz novērtējuma vienotas mērķizpratnes, tai skaitā praktiskās nozīmes, konstitūēšanas plašākas rīcības sistēmas kontekstā. Nepastāv vienots sociālās rīcības koordinācijas mehānisms iepretim novērtējuma un novērtējuma pētījuma īstenošanas praksei. Komunikatīvās racionalitātes rīcības stratēģijas, kuras paredz uz sapratni orientētas sociālās rīcības īstenošanu, ir konstatējamās Latvijas politikas veidošanas vidē, taču to izpausmes ir vērtējamas kā situatīvas un netipiskas.

Secinājumi

Novērtējuma pētījuma īstenošanas procesā iespējams identificēt atšķirīgus tajā iesaistīto aktoru rīcības tipus. Visu informantu grupu pieredzes un intervijās paustās ievirzes attiecībā uz rīcības pašnovērtējumu novērtējuma un/vai novērtējuma pētījuma praksēs apliecina, ka pastāv racionālas rīcības pazīmes. Informantu izteikumi kā **dominējošo** racionālās rīcības modeļi novērtējuma īstenošanā ļauj identificēt **mērķracionālu rīcību**, bet ļoti **vāji izteiktas** un tikai atsevišķos novērtējuma rīcību segmentos ir konstatējamas **komunikatīvās rīcības izpausmes**. Mērķracionālas rīcības stratēģijas izpausmes konstatējamas visu informantu grupu ievirzēs: Valsts kancelejas darbinieku, LR ministriju darbinieku, pētnieku un ministru. Visu grupu aktori novērtējuma veikšanas procesā ir orientēti uz panākumiem un konkrēta mērķa sasniegšanu, taču būtiska šo aktoru mērķracionālītātes pazīme ir fakts, ka katra aktoru grupa saredz novērtējuma pētījuma īstenojumā citu mērķi:

- Valsts kancelejas darbinieki kā dominējošo novērtējuma mērķi saskata politikas plānošanas sistēmas uzlabojumu;
- LR ministriju darbinieki kā dominējošo novērtējuma mērķi saskata iespēju paplašināt informatīvo bāzi, kas ļauj radīt kvalitatīvu politikas dokumentu;
- ministri kā dominējošo novērtējuma mērķi saskata iespēju iegūt argumentus lēmuma pieņemšanai;
- pētnieki kā dominējošo novērtējuma mērķi saskata iespēju iegūt metodoloģiski un metodiski precīzus datus, kas atbildētu uz pētījuma pasūtījuma jautājumiem.

Tātad katrai grupai raksturīga specifiska mērķracionālītātes virzība, kas ietver arī šai racionalitātes formai specifisko rīcības koordinācijas mehānismu – panākumu egocentrisko kalkulējumu. Katra aktoru grupa kā panākumus novērtējuma veikšanā interpretē atšķirīgas novērtējuma darbību konsekvences.

Tikai atsevišķos gadījumos novērtējuma un novērtējuma pētījuma praksēs iespējams identificēt komunikatīvas jeb uz saprašanos orientētas rīcības stratēģijas pazīmes. Šos gadījumus raksturo visu aktoru rīcību vienojošs mērķis attiecībā uz novērtējumu, kā arī visu konkrētā novērtējuma prakses situācijā iesaistīto aktoru orientācija uz starpsubjektīvu saprašanos.

Novērtējumā iesaistīto aktoru grupu rīcības racionalitātes modelis ir saistīts ar novērtējuma praktiskas izmantošanas iespējām un izpausmēm. Uz praktisku izmantošanu orientētā novērtējuma pieeja paredz visu novērtējumā iesaistīto pušu intensīvu sadarbību visu novērtējuma pētījuma metodoloģisko soļu gaitā, tai skaitā novērtējuma agrīnajās fāzēs īstenotu vienošanos par novērtējuma un/vai novērtējuma pētījuma praktiskas izmantošanas formām un galveno novērtējuma izmantotāju identificēšanu. Šāda sadarbība (kas sekmētu novērtējuma praktisko izmantošanu) iespējama, pastāvot komunikatīvās rīcības modelim, kas raksturo sociālās rīcības subjektu orientāciju uz saprašanos un savstarpēju rīcības koordināciju ar „saprāšanās aktu”. Latvijas politikas veidošanas vidē novērtējuma pētījuma praksē iesaistīto aktoru dominējošais mērķracionālītātes rīcības modelis būtiski apgrūtina vienotu priekšstatu uzturēšanu par novērtējuma pētījuma praktisku izmantošanu, jo katra aktoru grupa uztur spēkā citu priekšstatu par panākumiem jeb sekmīgiem rīcības

rezultātiem. Arī novērtējuma procedūra ne formāli, ne neformāli neietver debates/vienošanos par novērtējuma rezultātu izmantošanas modeļiem un izmantošanas subjektiem. Neskatoties uz normatīvi definētajiem novērtējuma mērķiem LR tiesību aktos un katra novērtējuma pētījuma iepirkuma tehniskajā specifikācijā, kuri formāli definē vienotu novērtējuma mērķi, katras aktoru grupas ekspektācijās attiecībā uz novērtējuma praktisko nozīmi ir atšķirīgas. Šāda Latvijas politikas veidošanas vidē tipiska novērtējumā iesaistīto aktoru diferencēta mērķracionālas rīcības stratēģija nav savietojama ar tādu novērtējuma pieeju, kas vērsta uz *praktisku izmantošanu*. Pastāvot novērtējumā iesaistīto aktoru mērķracionālas rīcības tipa dominantei, pašreizējo novērtējuma pētījuma praktiskā izmantojuma praksi raksturo izteikta atkarība no situācijas (politiskā, ekonomiskā) konteksta, novērtējuma rezultāti var un kļūst par varas resursu ziņā nozīmīgāko aktoru – ministru argumentācijas manipulācijas instrumentu.

Komunikatīvās rīcības (racionalitātes) stratēģija novērtējuma praksē iesaistīto aktoru sadarbībā ir uz *praktisku izmantošanu* orientētas novērtējuma pieejas attīstību sekmējošs faktors, taču tā nav tipiska pašreizējai politikas vērtēšanas praksei Latvijas politikas veidošanas vidē.

Pašreiz Latvijas politikas veidošanas vidē dominējošai novērtējuma/novērtējuma pētījuma īstenojuma praksei tipiskais mērķracionālās rīcības stratēģijas modelis apdraud uzticību novērtējuma pētījumam un var samazināt politikas veidotāju interesi par šo lietišķo pētījumu veidu, samazinot sociālo pētījumu un zinātniskās argumentācijas izmantošanu Latvijas sociālo problēmu risinājumu identificēšanā.

Nenoliedzot visu Latvijas politikas veidošanā līdz šim izmantoto sabiedrības līdzdalības instrumentu nozīmi, jāakcentē tieši novērtējuma pētījuma dialoga funkcijas nozīme. Uz praktisku izmantojumu vērsta novērtējumu pētījumu prakse, pēc autores domām, kalpotu par organisku pamatojumu visu iesaistīto (šobrīd separāti darbojošos) aktoru komunikatīvās rīcības stratēģijas attīstībai un uz savstarpēju sapratni vērstam dialogam, kas sekmētu konsensa meklējumus un tā panākšanu politiskajos lēmumos. Novērtējuma pētījuma „apgaismojošās” izmantošanas izpratne un prakse sekmētu ne tikai politikas darba kārtībā nonākušo sociālo problēmu cēloņu vispusīgāku analīzi un objektīvāku, no politiskās konjunktūras brīvu politisko risinājumu modeļu identificēšanu, bet arī veidotu strukturālu ietvaru komunikācijai starp pētniekiem – politiski risināmās problēmas skartajām sabiedrības grupām: politikas plānotājiem un politikiskajiem lēmējiem. Informantu ilustrētie minētās prakses (sk. „*apgaismojošās*” *izmantošanas prakse*) gadījumi liecina, ka iesaistīto aktoru sadarbības formāts novērtējuma pētījumā mērķtiecīgi un racionāli sekmē kopīgas situācijas izpratnes attīstību un konstituē efektīvu sociālo problēmu risinājumu izstrādi un īstenošanu politikas veidošanā.

ATSAUCES

- ¹ Ozoliņa, Ž. (2009) „Pasūtījuma zinātne” un tās pārvaldība. Grām.: *Laba pārvaldība*. Ž. Ozoliņas un I. Reinholdes redakcijā. Rīga: Zinātne, 81.–82. lpp.
- ² Tisenkopfs, T. (2010) Socioloģijas veidošanās un attīstība kopš 20. gs. 60. gadiem. Grām.: *Socioloģija Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 17. lpp.

- ³ Ruhr-Universität Bochum. *Zusammenfassung verschiedener Texte zur Evaluationsforschung*. [Sk. 22.12.2010.] Pieejams: <http://www.luebbert.net/uni/methoden/eval/index.php>.
- ⁴ Stockmann, R. (2006) *Evaluationsforschung: Grundlagen und ausgewählte Forschungsfelder*. 3. Aufl. Münster [etc.]: Waxmann.
- ⁵ Citēts pēc: Schwarz, Chr. (2006) *Evaluation als modernes Ritual: zur Ambivalenz gesellschaftlicher Rationalisierung am Beispiel virtueller Universitätsprojekte*. Hamburg; Münster: Lit.
- ⁶ Power, M. (1999) *The Audit Society: Rituals of Verification*. New York: Oxford Univ. Press.
- ⁷ Schwarz, Chr. (2006) *Evaluation als modernes Ritual : zur Ambivalenz gesellschaftlicher Rationalisierung am Beispiel virtueller Universitätsprojekte*. Hamburg; Münster: Lit, S. 15.
- ⁸ Patton, M. Q. (2008) *Utilization-focused evaluation*. 4. ed. Thousand Oaks: Sage.
- ⁹ Rossi, P. H., Freeman, H. E., Lipsey, M. W. (2004) *Evaluation: A Systematic Approach*. 7th ed. Thousand Oaks, CA: Sage.
- ¹⁰ Habermas, J. (1997) *Theorie des kommunikativen Handelns*. Bd. 1. Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung. 2. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, S. 385.
- ¹¹ Habermas, J. (1997) *Theorie des kommunikativen Handelns*. Bd. 1. Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung. 2. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, S. 386.
- ¹² Alkin, M. C. (2004) *Evaluation Roots: Tracing Theorists' Views and Influences*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- ¹³ Patton, M. Q. (2008) *Utilization-Focused Evaluation*. 4th ed. Thousand Oaks: Sage.
- ¹⁴ <http://www.kirkpatrickpartners.com/OurPhilosophy/tabid/66/Default.aspx> [Sk. 20.04.2011.]
- ¹⁵ Fetterman, D. M., Kaftarian, S. J., Wandersman, A. (ed.) (2005) *Empowerment Evaluation Principles in Practice*. New York: Guilford Press, p. 11.
- ¹⁶ Weiss, C. H. (1972) *Evaluation Research: Methods for Assessing Program Effectiveness*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- ¹⁷ Weiss, C. H. (1998) *Evaluation – Methods for Studying Programs and Policies*. 2nd ed. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- ¹⁸ Weiss, C. H. Evaluation Research in the Political Context: Sixteen Years and Four Administrations Later. In: Laughlin, M. W. Mc., Phillips, D. C. (eds.) (1991) *Evaluation and Education: at Quarter Century*. Chicago, Ill: National Society for the Study of Education; Distributed by the University of Chicago Press, pp. 211–231.
- ¹⁹ LR Attīstības plānošanas sistēmas likums stājās spēkā 01.01.2009, pašreiz spēkā ar 01.01.2011. grozījumiem („LV”, 205 (4397), 29. 12. 2010.).
- ²⁰ Laķe, A. (2010) Novērtējuma pētījuma izmantošanas prakse veselības aprūpes politikas veidošanā Latvijā: Problēmas un risinājumi. RSU Zinātniskie raksti, Sociālo zinātņu izdevums. Raksts iesniegts un pieņemts publicēšanai.
- ²¹ Creswell, J. (2003) *Research Design*. Thousand Oaks, p. 19.
- ²² Kroplijs, A., Rašcevska, M. (2004) *Kvalitatīvās pētniecības metodes sociālajās zinātnēs*. Rīga: RaKa, 75. lpp.
- ²³ Atlaslander, P., Cromm, J. (2003) *Methoden der empirischen Sozialforschung*. Berlin; New York: Walter de Gruyter GmbH & Co, S. 155.
- ²⁴ Berger, P. L., Luckmann, T. (1966) *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Garden City, NY: Anchor Books.
- ²⁵ Kvale, S., Brinkmann, S. (2009) *Interviews. Learning the Craft of Qualitative Research Interviewing*. Los Angeles: SAGE Publications, p. 26.
- ²⁶ Ibid., pp. 28–32.

Summary

In this article, the author brings attention to the issues that are associated with the practical importance of evaluation research in the policy making environment of Latvia. A desultory, selective and rare use of the results of evaluation research is viewed as the central issue of the research theme. The goal of this article is to reveal the connection between the action strategy of the groups that are involved in the implementation of evaluation research and the manifestations of the practical importance of the particular research. The realization, utilization and practical importance of evaluation research is viewed not only together with the rational action strategies of the involved groups, but also with the understanding of the concept of evaluation research practical importance. The article's theoretical framework is based on the conceptual perception of J Habermas's purposive/goal-oriented rationality and communicative rationality, as well as the C.H.Weiss's understanding of evaluation's practical utilization (the instrumental and enlightened model). The understanding of the practical importance of evaluation research and action strategies within evaluation research realization are empirically studied with the qualitative interviews. Author concludes that the rational action's strategy of the groups involved in evaluation that is typical in the policy making environment in Latvia is not easily compatible with evaluation approach that is oriented towards practical utilization. The lack of communicative rationality in action strategy within the interaction of the involved groups substantially decreases the role of evaluation research in the recognition of the most effective solution models.

Keywords: *Rationality, policy impact assessment, evaluation research, utilization of evaluation research*

Jauniešu ar zemu izglītību iekļaušanās darba tirgū Latvijā *Entrance of Youth with Low Education into the Labour Market in Latvia*

Mareks Niklass

Latvijas Universitāte
Sociālo zinātņu fakultāte, Socioloģijas nodaļa
Lomonosova iela 1A, Rīga, LV-1019
E-pasts: mareks.niklass@lu.lv

Rakstā pamatā ir autora promocijas darbs socioloģijas nozarē „Jauniešu ar zemu izglītību iekļaušanās darba tirgū Latvijā”. Autors analizē NVA reģistrēto jauniešu ar zemu izglītību aptaujas datus ($n = 712$), kā arī empīriskos datus, kas iegūti no 25 intervijām ar jauniešiem un 22 ekspertu intervijām. Empīrisko datu interpretācijā izmantoti amerikāņu zinātnieka Herberta Saimona ierobežotās racionalitātes teorijas un labklājības slazda jēdzieni. Autors secina, ka ievērojama daļa jauniešu ar zemu izglītību ir pakļauti riskam nokļūt labklājības slazdā.

Atslēgvārdi: jauniešu nodarbinātība, labklājības slazds.

Ievads

Vairums nodarbinātības pētnieku galvenokārt analizē tos faktoros un apstākļus, kuri sekmē vai kavē jauniešu iekļaušanos darba tirgū. Jauniešu nodarbinātības problēmas tiek skaidrotas ar viņiem trūkstošo darba pieredzi, zināšanām un prasmēm. Pētnieki arī secina, ka jauniešu sociālais kapitāls un tā kvalitāte var ietekmēt viņu karjeras izvēles un darba iespējas. Tāpat viņu grūtības iekļauties darba tirgū var arī skaidrot ar strukturāliem faktoriem – vispārējo ekonomisko stāvokli, nabadzību un bezdarbu.¹

Raksta autors nenoliedz minēto faktoru ietekmi. Šī raksta mērķis drīzāk ir analizēt, kādas ir jauniešu ar zemu izglītību (bez vidējās vai profesionālās izglītības) nodarbinātības problēmas, kādas rīcības alternatīvas viņi apsver, un kāda ir viņu tipiskākā rīcība. Sagatavojot šo rakstu, autors izmantoja teorētiskās atziņas un empīriskos datus, kuri analizēti viņa promocijas darbā socioloģijas nozarē „Jauniešu ar zemu izglītību iekļaušanās darba tirgū Latvijā”².

Rakstā ir vairākas nodaļas. Nodaļā „Indivīda rīcība darba tirgū: teorētisks skaidrojums” autors analizē vairākas sociālās teorijas, kuras, viņaprāt, visprecīzāk izskaidro indivīda rīcību makrolīmenī un mikrolīmenī. Makrolīmeņa sociālais konteksts analizēts, izmantojot Ulriha Beka individualizācijas tēzes. Sociālā mijiedarbe ar citiem indivīdiem interpretēta ar Marka Granovetera vājo saišu teorijas jēdzieniem. Autors arī izmanto oriģinālu teorētisko pieeju, t. i., skaidro jauniešu nodarbinātības problēmas, lietojot amerikāņu zinātnieka Herberta Saimona ierobežotās racionalitātes teorijas un labklājības slazda jēdzienu.

Nodaļā „Pētījuma metodoloģija un lauka darbs” iekļauts īss un kodolīgs izvēlēto metožu, izlases veidošanas un pētījuma gaitas apraksts. Autors analizē NVA reģistrēto jauniešu ar zemu izglītību aptaujas datus ($n = 712$), kā arī empīriskos datus, kas iegūti no 25 intervijām ar jauniešiem un 22 ekspertu intervijām. Šie dati iegūti dažādos pētījumos, kuros ir piedalījies autors. Aptauja un intervijas veiktas no 2003. gada līdz 2010. gadam. Šie dati ļauj identificēt ne tikai jauniešu problēmas, bet arī strukturālo faktoru ietekmi.

Autora veiktā pētījuma rezultāti atspoguļoti nodaļā „Jauniešu aptaujā un intervijās iegūto datu analīze”. Ņemot vērā raksta ierobežoto apjomu, autors datus analizē galvenokārt dzimuma un reģionu griezumā. Savukārt nodaļā „Secinājumi” iekļautas galvenās atziņas un teorētiskās idejas, kas raksturo jauniešu ar zemu izglītību rīcību darba tirgū.

Rakstā autors izvirza tēzi, ka daudzi jaunieši ar zemu izglītību, tiecoties nodrošināt sevi ar iztikas līdzekļiem, nokļūst labklājības slazdā, kas kavē viņu iekļaušanos vai atgriešanos darba tirgū. Labklājības slazdu var raksturot kā situāciju, kad indivīdam ir izdevīgāk turpināt saņemt sociālo palīdzību nekā meklēt darbu vai citus ienākumu avotus.

Indivīda rīcība darba tirgū: teorētisks skaidrojums

Nav iespējams iegūt apmierinošu skaidrojumu par indivīda rīcību, pētot to vai nu indivīda referentgrupas līmenī, vai arī tikai sabiedrības līmenī. Autors izmanto vairākas makrolīmeņa un mikrolīmeņa teorijas, lai analizētu jauniešu rīcību darba tirgū. Indivīda rīcības sociālo kontekstu vislabāk var saprast, izmantojot vācu sociologa Ulriha Beka (*Ulrich Beck*) individualizācijas tēzes pamatpostulātus. Sociālās mijiedarbes analīzei izmantota Marka Granovetera (*Mark Granovetter*) vājo un stipro saišu teorija. Lai raksturotu indivīda rīcību un dažādu rīcības alternatīvu izvēli, autors izvēlējies Herberta Saimona ierobežotās racionalitātes teoriju. Visbeidzot, lai analizētu situācijas, kad indivīdam ir izdevīgāk turpināt saņemt pabalstus, izmantots labklājības slazda jēdziens.

Ulrihs Beks individualizācijas tēzi pirmo reizi postulēja 1986. gadā publicētajā grāmatā „Riska sabiedrība”.³ 2001. gadā izdotajā Beka un Bekas-Gernshaimas rakstu krājumā „Individualizācija: institucionalizētais individuālisms un tā sociālās un politiskās sekas” ir iekļauti raksti par dažādiem individualizācijas aspektiem, piemēram, izglītības jomā un darba tirgū, kā arī sniegtas autoru atbildes uz vairāku oponentu kritiku.⁴

Mūsdienu sabiedrībā var konstatēt arvien lielāku virzību uz individualizāciju. Indivīdi kļūst par savas refleksīvās biogrāfijas veidotājiem, viņi arvien vairāk tiek atrauti no tradicionālajām saitēm (ģimenes, paziņu, draugu tīkla), taču tajā pašā laikā ir atbildīgi par saviem lēmumiem darba tirgū un attiecībās ar citiem cilvēkiem. Beks uzskata, ka kapitālisma attīstības un labklājības valsts īstenotās politikas ietekmē tradicionālās identifikācijas struktūras (šķiras un grupas) ir sairusas. Šo sabiedrību var definēt kā kapitalismu bez šķirām. Tādā sabiedrībā sociālo nevienlīdzību indivīdi izjūt kā tādu, kas ir raksturīga tikai viņiem.

Darba tirgū robeža starp nodarbinātību un bezdarbu kļūst arvien grūtāk identificējama dažādu elastīgo darba organizācijas formu dēļ (nepilna darba diena,

elastīgs darba laiks). Beks ir pārliecināts, ka darba tirgus kļūst fragmentētāks. Indivīdam ir grūti izvēlēties sev pieņemamu karjeras ceļu. Darbā tirgū nav viena noteikta ideālā darba attiecību organizācijas modeļa. Strukturālas problēmas un minētās sociālās nevienlīdzības patiesos cēloņus mūsdienu sabiedrībā ir grūti saskatīt. Indivīdi dažādas problēmas var uztvert tikai netieši, daļēji un ierobežoti.⁵

Beks izvērta visai pārdrošu tēzi. Mūsdienu sabiedrībā indivīds kļūst par „*sociālās reprodukcijas vienību dzīves pasaulē*”.⁶ Indivīda lēmumi, izpratne un prakse nosaka to, kas ir sociālais un kā tas izpaužas. Indivīda biogrāfija kļūst par viņa „*refleksīvo projektu*”.⁷ Šī tendence rada jaunas institucionalizēšanās un standartizēšanās formas. Indivīdi daudz lielākā mērā kļūst atkarīgi no darba tirgus, valsts politikas, normatīvajiem aktiem un dažāda veida aprūpes, bet it nemaz nekļūst emancipētāki.

Paradoksāli, bet mūsdienu sabiedrībā institūcijas ar politisku instrumentu (normatīvie akti, lēmumi) palīdzību strukturē indivīda biogrāfiju. Katrs indivīda dzīves posms ir reglamentēts politikas dokumentos un normatīvajos aktos. Darba kārtību un sabiedriskas diskusijas lielā mērā nosaka institūcijas. Tās arī nolemj, cik daudz naudas tiks piešķirts tam vai citam mērķim, kā arī to, kas varēs iegūt vajadzīgos resursus.

Darba tirgu var arī raksturot kā specifisku sociālo tīklu, jo indivīdam bieži vien nākas paļauties uz savu ģimeni, draugiem vai paziņām, lai meklētu darbu un atbalstu dažādu jautājumu risināšanā. Citiem vārdiem, indivīdi ar citiem indivīdiem veido sociālos tīklus. Sociālā tīkla ietekmi uz indivīda rīcību pietiekami labi skaidro amerikāņu sociologa Marka Granovetera vājo saišu teorija, kura pirmo reizi postulēta 1973. gadā publicētajā rakstā „Vājo saišu stiprums”. Plašāku ieskaitu par vājo saišu teoriju var gūt Granovetera 1974. gadā izdotajā grāmatā „Darba iegūšana: pētījums par kontaktiem un karjerām”⁸ un 1983. gadā publicētajā rakstā „Vājo saišu stiprums: tīkla teorijas pārskatīšana”.⁹

Ikdienā indivīdam visciešākās attiecības dažādās nozīmēs veidojas ar ģimeni, darba kolēģiem un draugiem. Granoveters tās definē kā stiprās saites. Stiprās saites ir sevišķi noderīgas tajās situācijās, kad indivīdam nepieciešama tūlītēja informācija, materiāla palīdzība vai emocionāls atbalsts. Taču stiprajām saitēm ir kāds trūkums. Kā uzskata Granoveters, tā informācija, kuru var iegūt tuvu cilvēku lokā, visdrīzāk pašam indivīdam jau būs zināma. Šajā tuvu cilvēku lokā pilnīgi jaunu vai atšķirīgu informāciju indivīds tomēr nevarēs iegūt.

Pilnīgu unikālu un svarīgu informāciju par darba iespējām indivīds visticamāk iegūs no tiem cilvēkiem, ko Granoveters apzīmē ar jēdzienu *vājās saites*. Vājās saites parasti ir retāk satikti paziņas, bijušie skolas biedri un kolēģi. Šiem indivīdiem parasti ir tāda informācija, ko visdrīzāk indivīds iepriekš nebūs zinājis. Granoveters uzskata, ka vājajām saitēm ir izšķiroša nozīme, jo tās indivīdu savieno ar pārējām sociālajām grupām. Lai gan Granoveters to tieši nenorāda, tomēr var secināt, ka, pateicoties vājajām saitēm, sabiedrība var eksistēt, nenotiek tās pilnīga segmentācija.

Ja indivīdam trūkst vājo saišu, tad viņam jāpaļaujas uz stiprajām saitēm, kas bieži vien nozīmē to, ka viņam nav informācijas un, iespējams, arī citu resursu, kas ir pieejami pārējām sociālajām grupām. Vairāki sociālie pētījumi, arī paša Granovetera veiktie pētījumi, liecina, ka sabiedrībā sociālās atstumtības riskam pakļautajās grupās

indivīdam visbiežāk jāpaļaujas uz sev līdzīgu (pēc statusa un resursu pieejamības) cilvēku sniegto palīdzību un informāciju.¹⁰ Viņiem nākas ieguldīt vairāk laika un pūles stipro saišu stiprināšanā. Tas kaut kādā ziņā viņus izslēdz no citiem sociālajiem tīkliem, kuros varētu būt vairāk viņiem nodēvētu resursu.

Mikrolīmeņa (indivīda līmeņa) parādību izpētei, pēc autora domām, visnoderīgākā ir Saimona ierobežotās racionalitātes teorija. Saimons pirmo reizi ar šo teoriju iepazīstināja 1948. gadā publicētajā grāmatā „Administratīvā uzvedība”¹¹. Šī teorija ir vispiemērotākā, lai skaidrotu indivīda alternatīvu izvēli un rīcību darba tirgū. Šīs teorijas pamatpostulāti ir diezgan vienkārši un skaidri saprotami. Indivīds tiecas sasniegt savus mērķus, izvēloties tādas rīcības alternatīvas, ko viņš uzskata par vispiemērotākajām. Viņam nav iespēju un laika meklēt, izvēlēties un apsvērt visu pieejamo informāciju par dažādām rīcības alternatīvām. Pieņemot lēmumus, indivīds izmanto heuristiku jeb paņēmienu kopumu, ko lieto ierobežotas alternatīvu kopas meklēšanā un izvēlē. Izvēloties šo ierobežoto kopu, indivīds izmanto konkrētam gadījumam un apstākļiem atbilstošus kritērijus. Piemēram, iepērkoties indivīds visdrīzāk neapskatīs visas preces veikala kulinārijas nodaļā. Ņemot vērā indivīda rīcībā esošo naudas daudzumu, agrāk iepazīto sortimentu un tā brīža vajadzības, viņš izvēlēties aplūkot un apsvērt nelielu skaitu produktu.

Lai arī indivīds tiecas rīkoties atbilstoši savām interesēm, bieži vien viņa rīcību ierobežo paša intelektuālā kapacitāte. Viņam nav laika un iespēju apsvērt pilnīgi visu informāciju un iespējamās rīcības sekas. Dažās sarežģītākās situācijās, kas prasa ātru un izlēmīgu rīcību, indivīds var pieņemt kļūdainu lēmumu. Situācijas sarežģītība var paralizēt racionālu lēmumu pieņemšanu.¹²

Indivīdam ar zemu izglītību darbs ne vienmēr ir izdevīgākā rīcības alternatīva, jo viņa potenciālie neto ienākumi (uz rokas) bieži vien ir mazāki par tiem, ko var iegūt no dažādiem valsts un pašvaldības pabalstiem. Šādu situāciju var raksturot kā labklājības slazdu (*welfare trap*). Labklājības slazds rodas tāpēc, ka nodokļu sloga un dažādu normatīvo aktu dēļ, uzsākot darba attiecības, indivīdi zaudē ievērojamu ienākumu daļu un arī dažādus labumus (piemēram, brīvpusdienas bērniem), ko guvuši no pabalstiem un pakalpojumiem. Tāpat, sākot strādāt, indivīdam rodas papildu izdevumi, piemēram, transporta izdevumi, izdevumi par bērnu aprūpes pakalpojumiem u. tml. Visi minētie apsvērumi un apstākļi var stimulēt indivīdus iegūt un saglabāt bezdarbnieka vai sociālā dienesta klienta statusu.

Amerikāņu nodarbinātības pētnieki Ričards Čeikovskis (*Richard Cheykowski*) un Līza Pauvela (*Lisa Powell*) secina, ka dažādas sociālā atbalsta programmas nestimulē trūcīgos iedzīvotājus meklēt darbu, īpaši gadījumos, kad iespējamie ienākumi no darba ir zemi. Viņi arī konstatē, ka augstāks risks nokļūt labklājības slazdā ir tiem indivīdiem, kuriem ir zema izglītība un nepietiekama darba pieredze. Viņi nevar saņemt tādu atalgojumu, kas būtu lielāks par ienākumiem, ko var gūt no sociālajiem pabalstiem.¹³

Vairums pētnieku uzskata, ka neelastīgā sociālās apdrošināšanas un nodokļu sistēma ir cēlonis minētajam labklājības slazdam. Britu pētnieks Neils Tērtons (*Neil Turton*) apgalvo, ka finansiālie ierobežojumi, ienākumu nedrošība un dažādu pabalstu piešķiršanas noteikumi kavē nodarbinātības līmeņa pieaugumu Lielbritānijā. To lielā mērā ietekmē neelastīgā sociālās apdrošināšanas sistēma šajā valstī.¹⁴

Labklājības slazda identificēšanai zinātniskos pētījumos izmanto divus indikatorus – bezdarba slazdu (*unemployment trap*) un zemas darba samaksas slazdu (*low wage trap*). LR Centrālās statistikas pārvalde bezdarba slazdu definē šādi: „Rādītājs parāda, cik liela daļa procentos no bruto ienākumu pieauguma tiek zaudēta, maksājot darba nodokļus un vairs nesaņemot pabalstus vai saņemot tos mazākā apmērā situācijā, kad bezdarbnieks atgriežas darba tirgū.”¹⁵ 1. tabulā iekļauti EUROSTAT apkopotie bezdarba slazda rādītāji Latvijā, Igaunijā, Lietuvā un ES-27, kas ir aprēķināti personai bez bērniem, kura, atgriežoties darba tirgū, saņēma 67% no vidējās algas valstī. Šie dati uzskatāmi parāda, ka Latvijā indivīdiem ir salīdzinoši augsts risks nokļūt bezdarba slazdā.

1. tabula

Bezdarba slazds Latvijā, Lietuvā, Igaunijā un ES-27 (%)

Valsts/valstu apvienība	2005	2006	2007	2008	2009
Latvija	88,00	88,00	87,00	85,00	87,00
Igaunija	64,00	64,00	63,00	63,00	62,00
Lietuva	81,00	79,00	80,00	82,00	86,00
ES-27	74,84	75,74	74,90	74,61	75,32

Avots: EUROSTAT.¹⁶

Zemas darba samaksas slazds norāda, cik lielā mērā sociālās apdrošināšanas un palīdzības sistēma veicina vai kavē atgriešanos darba tirgū tām personām, kuras saņem zemu darba algu. CSP to definē šādi: „Rādītājs parāda, cik liela daļa procentos no bruto ienākumu pieauguma tiek zaudēta, maksājot lielākus darba nodokļus un nesaņemot pabalstus vai saņemot tos mazākā apmērā, situācijā, kad nodarbinātās personas bruto darba samaksa pieaug.”¹⁷ 2. tabulā iekļauti zemas darba samaksas slazda rādītāji Latvijā, kaimiņvalstīs un ES kopumā. Tie aprēķināti divu vecāku ģimenei, kurā ir divi bērni un viens nodarbinātais, kas saņem 33% no vidējās algas valstī.

2. tabula

Zemas darba samaksas slazds Latvijā, Igaunijā, Lietuvā un ES-27 (%)

Valsts/valstu apvienība	2005	2006	2007	2008	2009
Latvija	100,00	100,00	73,00	50,00	52,00
Igaunija	22,00	5,00	12,00	3,00	9,00
Lietuva	48,00	52,00	58,00	81,00	92,00
ES-27	57,78	60,06	57,50	57,05	59,84

Avots: EUROSTAT.¹⁸

Neskatoties uz zemas darba samaksas slazdu raksturojošā indikatora samazināšanos pēdējos gados, indivīdiem Latvijā, it sevišķi ar zemiem ienākumiem, saglabājas ievērojams risks nokļūt šajā slazdā. Statistikas dati liecina, ka Igaunijā šāda slazda izveidošanās faktiski ir novērsta. Tas arī nozīmē, ka Igaunijas sociālā apdrošināšanas un nodokļu sistēma nerada stimulus, lai rastos zemas darba samaksas slazds.

Šī raksta autors lieto labklājības slazda jēdzienu, lai apzīmētu gan bezdarba, gan arī zemas darba samaksas slazdu, jo tie ir savstarpēji saistīti. Kad indivīds atrod darbu, viņš ne tikai zaudē iespēju saņemt bezdarbnieka pabalstu, bet bieži vien arī zaudē tiesības pretendēt uz citiem sociālajiem pabalstiem. Bezdarbnieka statusa zaudēšana nozīmē arī ievērojumu ienākumu un citu labumu zaudējumu, īpaši tiem, kuriem ir zema izglītība, maza darba pieredze un kuri nevar pretendēt uz labi atalgotu darbu.

Pētījuma metodoloģija un lauka darbs

Šī raksta empīriskais pamats ir autora promocijas darbā „Jauniešu ar zemu izglītību iekļaušanās darba tirgū Latvijā” analizētās kvantitatīvās aptaujas un interviju dati. Lai iegūtu šos datus, autors veica empīrisku pētījumu, izmantojot trīs pētnieciskās metodes: aptauju, ekspertinterviju un daļēji strukturētu interviju. Šo metožu izvēli noteica vairāki apsvērumi: 1) ar dažādu metožu palīdzību iegūtos rezultātus iespējams salīdzināt; 2) kvantitatīvās aptaujas dati ļauj noteikt kādas parādības vai problēmas izplatību; 3) kvalitatīvie dati, kuri iegūti ar daļēji strukturētām intervijām un ekspertintervijām, ļauj iegūt skaidrojumu un atbildes uz jautājumiem par pētāmās grupas motivāciju, problēmu kontekstu un dažādiem uzvedības modeļiem; 4) ar aptaujas palīdzību ir iespējams sasniegt tikai ierobežotu jauniešu daļu, kuri atbilst promocijas darba pētījuma objektam, tāpēc nepieciešams izmantot kvalitatīvās metodes, lai noskaidrotu arī to jauniešu viedokli, kuri dažādu iemeslu dēļ nav reģistrējušies NVA.¹⁹

2003. gada oktobrī NVA pārstāvji autoram piedāvāja sagatavot anketu jauniešu ar zemu izglītību aptaujai, ko NVA darbinieki veica šī paša gada oktobrī un novembrī. Autors ieteica izmantot kvotu izlasi respondentu atlasei. Respondentu atlases kritēriji bija katrs desmitais dažādas NVA filiāles apmeklējušais un reģistrētais jauniešs, kurš aptaujas brīdī nebija ieguvis vidējo vai profesionālo izglītību, kā arī tajā brīdī nemācījās izglītības iestāžu dienas nodaļā un nebija legāli nodarbināts. Kopumā aptaujas laikā tika iegūtas 712 derīgas anketas. Aptaujas anketas tika sagatavotas un izplatītas latviešu valodā. NVA pārstāvji noraidīja autora piedāvājumu tulkot un izplatīt anketu arī krievu valodā. NVA to pamatoja ar prasību dokumentu (aptaujas anketu) sagatavot tikai valsts valodā. Atsevišķos gadījumos, ja respondents nesaprata jautājuma formulējumu latviešu valodā, viņam anketu aizpildīt palīdzēja NVA darbinieks. Aptaujas anketas tika aizpildītas apmeklējuma laikā visās NVA filiālēs Latvijā.

Autors arī organizēja un piedalījās citos empīriskos pētījumos, kuru dati izmantoti gan promocijas darbā, gan arī šajā rakstā. Tās ir autora organizētās 25 daļēji strukturētās intervijas ar jauniešiem ar zemu izglītību un sešas ekspertintervijas ar NVA un sociālo dienestu pārstāvjiem. Minētās intervijas ir veiktas laika posmā no 2006. gada sākuma līdz 2010. gada jūnijam.²⁰ Papildus šīm intervijām promocijas darbā un šajā rakstā izmantoti arī citos sociālos pētījumos iegūtie empīriskie dati. Te jānorāda 2005.–2006. gadā Latvijas Universitātes zinātnieku veiktais pētījums „Darbaspēka ģeogrāfiskā mobilitāte”²¹, kurā autors piedalījās kā pētnieks un veica astoņas intervijas ar uzņēmumu, augstskolu un pašvaldību pārstāvjiem dažādās Latvijas pašvaldībās.²² SIA „Baltkonsults” 2005. gadā organizētajā pētījumā „Tukuma

pilsētas un Tukuma rajona uzņēmumu un organizāciju vadītāju vērtējums par esošo darba tirgus situāciju un plānoto cilvēkresursu nepieciešamību līdz 2010. gadam” autors veica astoņas intervijas ar Tukuma rajona uzņēmumu direktoriem un vadošajiem speciālistiem, kā arī intervēja vietējo pašvaldību pārstāvjus.²³

Tātad šajā rakstā izmantoti empīriski dati, kas iegūti 712 NVA reģistrēto jauniešu aptaujā, no 25 daļēji strukturētām intervijām ar zema izglītības līmeņa jauniešiem un 22 ekspertu intervijās.

Jauniešu aptaujā un intervijās iegūto datu analīze

Precīzu jauniešu ar zemu izglītību skaitu nav iespējams aprēķināt, jo neviena valsts vai pašvaldības institūcija šādu informāciju neapkopo. Par šo jauniešu skaitu pastarpināti var spriest no CSP un NVA datu apkopojumiem (pamatskolas absolventi, kas neturpina mācības; personas, kas pārtrauc mācības vidusskolā vai arodskolā; NVA reģistrētie jaunieši ar zemu izglītību). Jāņem vērā arī emigrējošie jaunieši, kuru skaitu pašlaik nav iespējams aplēst. Autora aprēķini liecina, ka šādu jauniešu skaits Latvijā ir aptuveni 30 000–40 000.

Pētījumā iegūtie dati apstiprina citu pētnieku secinājumus, ka jaunieši ar zemu izglītību visbiežāk pārtrauc mācības naudas trūkuma un ģimenes apstākļu dēļ (visbiežāk konflikti ģimenē). Daudziem jauniešiem nākas strādāt algotu darbu. Viņiem ir arī izteikta vēlēšanās uzsākt patstāvīgu dzīvi. Piemēram, lūdzot nosaukt galvenos mācību pārtraukšanas iemeslus, 17,5% aptaujāto norādīja, ka tas ir naudas trūkums, 15,8% – ģimenes apstākļi, 13,9% – bērna piedzimšana, grūtniecība. 12,8% kā galveno iemeslu norādīja darba attiecību uzsākšanu.²⁴

Jaunieši ir nodarbināti vienkāršajās profesijās, kurās nav nepieciešama īpaša izglītība un prasmes. Darba atalgojums par šādu darbu parasti ir salīdzinoši neliels. Tāpat darba apstākļi uzņēmumos, kuros jaunieši ir nodarbināti, ir nedroši un veselībai kaitīgi. Daudziem nodarbinātajiem jauniešiem ir nenormēts un nestandarta darba laiks. Intervijas ar jauniešiem un ekspertu intervijas liecina, ka daži jaunieši arī saņem algu aploksnē. Atsevišķos gadījumos darba devēji nav noslēguši darba līgumu ar jauniešiem. Darba devēju prettiesiskas rīcības dēļ šie jaunieši nevar pretendēt uz dažādiem pabalstiem darba vai darbspēju zaudējuma gadījumā. Ievērojama daļa jauniešu ar zemu izglītību ir nodarbināti t. s. ekonomikas pelēkajā sektorā.

Aptaujātie un intervētie vīrieši ir nodarbināti dažādās vienkāršajās profesijās. Viņu darbs bieži ir fiziski smags un traumatisks. Sievietes savukārt biežāk ir nodarbinātas mazumtirdzniecības un šūšanas uzņēmumos. Šādā darbā jaunieši neiegūst darba tirgū pieprasītās prasmes un zināšanas, kuras veicinātu viņu karjeras virzību. Jaunieši ar zemu izglītību ir nodarbināti dažādos darbos, ko zinātniskajā literatūrā apzīmē ar vārdiem *strupceļa darbs*.

Analizējot aptaujas datus citu sociālo grupu griezumā, jāsecina, ka vīriešiem un rīdziniekiem ir lielākas izredzes iegūt darba pieredzi (konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības). Sievietēm un citu reģionu jauniešiem iespēju iegūt darba pieredzi ir salīdzinoši mazāk. Starp aptaujātajiem vīriešiem 56,8% bija darba pieredze, kas ilgāka par trim mēnešiem. Sieviešu vidū tādu respondentu bija tikai 38,5%.²⁵ Piemēram, rīdzinieku vidū vairākumam bija šāda darba pieredze (59,8%),

bet tikai 37,3% Latgales reģiona jauniešu bija ieguvuši darba pieredzi, ilgāku par trim mēnešiem.²⁶

Jaunieši Latgalē un mazākā mērā Zemgalē (izņemot lielākās pilsētas) nevar iegūt darbu darbvieta trūkuma, zemās ekonomiskās aktivitātes un nepietiekami attīstītās infrastruktūras dēļ. Šie empīriskie dati apstiprina Beka individualizācijas tēzi, ka darba tirgus kļūst arvien fragmentētāks, indivīdu karjeras ceļi ir atšķirīgi un grūtāk prognozējami, atsevišķām sociālajām grupām (piemēram, jauniešiem ar zemu izglītību) nodarbinātība mijas ar bezdarbu, kā arī daudzi indivīdi kļūst atkarīgi no valsts un pašvaldības institūcijām.

Darba meklējumos jaunieši visbiežāk paļaujas uz savu sociālo tīklu – paziņu, radnieku un draugu – palīdzību. Citus darba meklēšanas paņēmienus – darba sludinājumu meklēšanu un izvietošana presē vai internetā, reģistrāciju darbā iekārtošanas birojos – viņi izmanto salīdzinoši retāk. 74,6% aptaujāto jauniešu ir griezušies pie radiem vai draugiem, lai tie palīdzētu viņiem atrast darbu. Turpretī tikai 37,2% bija atbildējuši uz darba sludinājumiem presē. Vēl mazāk respondentu ir izmantojuši iespēju atbildēt uz sludinājumiem internetā – tikai 6,9%.²⁷

Ģimenes locekļi, draugi un paziņas ir motivēti palīdzēt jauniešiem meklēt darbu. Tāpat jaunieši vairāk uzticas sev tuvu cilvēku sniegtajai informācijai. Viņi vairāk paļaujas uz savām stīprajām saitēm un biežāk izmanto tās nodarbinātības jautājumu risināšanā. NVA kā rekrutācijas kanālu jaunieši izmanto tikai tādā gadījumā, kad darbu ar citiem paņēmieniem atrast nevar. Granovetera tēzes apstiprinās arī šajā pētījumā. Vājo saišu trūkums noteikti kavē jauniešu iekļaušanos darba tirgū.

Intervētie NVA un sociālo dienestu darbinieki uzsvēra, ka bezdarbniekiem, darba meklētājiem un pašvaldību sociālo dienestu klientiem bieži vien nav nepieciešams motivācijas, lai meklētu darbu. Ienākumi, ko dažas personas var gūt, saņemot dažādus pabalstus, ir lielāki par iespējamo darba algu. Analizētie dati par jauniešu nodarbošanos pirms reģistrācijas liecina, ka daudzi no viņiem kā nodarbošanos pirms reģistrācijas NVA bija norādījuši darbu pārdevēja un strādnieka profesijā. Tās ir profesijas, kurās ir salīdzinoši liels bezdarbs un zema vidējā alga.

Iepriekš minētos NVA un sociālo dienestu darbinieku novērojumus apstiprina arī jauniešu aptaujas dati. Lūdzot norādīt, kādi ir jauniešu reģistrācijas iemesli NVA (varēja norādīt vairākus atbilstošu variantus), 56,5% atbildēja, ka ar NVA palīdzību vēlas atrast darbu, 43,5% vēlējas saņemt NVA pakalpojumus (kursi, algotie pagaidu sabiedriskie darbi), 30% atzina, ka viņiem nepieciešama izziņa sociālajam dienestam, lai varētu saņemt sociālo palīdzību. Savukārt 14,9% atzīmēja, ka viņiem nepieciešams bezdarbnieka pabalsts.²⁸

Par NVA reģistrēto jauniešu motivāciju liecina arī citi aptaujas dati. Tikai 22,7% aptaujāto ir piedalījušies pasākumos konkurētspējas paaugstināšanai. Tie ir dažādi īstermiņa kursi, konsultācijas ar arodkonsultantiem un psihologu, kā arī dažādi semināri, piemēram, kā sagatavot CV vai uzvesties darba intervijā.²⁹ Lūdzot norādīt iemeslus, kāpēc viņi nevarēja piedalīties, 41,5% norādīja dažādus ģimenes apstākļus, 23,2% atzina, ka vienkārši nevēlējās piedalīties, vēl 20,1% kā atteikumu iemeslu minēja ar transportu saistītas problēmas (respondenti varēja norādīt vairākus atbilstošu variantus).³⁰ Sieviešu vidū tādu respondentu, kuri nevarēja apmeklēt kursus ģimenes apstākļu dēļ, bija salīdzinoši vairāk nekā starp vīriešiem (attiecīgi 62,2 un 11,8%).³¹

Ģimenes apstākļi bieži vien nozīmē nepieciešamību aprūpēt bērnu. Apzīmējumu *ģimenes apstākļi* izmanto gan sievietes, gan arī institūciju pārstāvji, norādot iepriekš minēto iemeslu, kāpēc sievietes nevar apmeklēt NVA organizētos nodarbinātības pasākumus.

Vēl viens respondentu motivācijas indikators ir arī viņu atbildes, vai viņi ir piedalījušies algotajos pagaidu sabiedriskajos darbos (APSD) (visbiežāk dažādi uzkopšanas darbi pašvaldībās). Tikai 11,3% aptaujāto jauniešu tajos ir piedalījušies.³² Aptaujas dati liecina, ka Rīgas jaunieši nav motivēti piedalīties šajā NVA nodarbinātības pasākumā, t. i., tikai 1,2% ir atzīmējuši, ka piedalījušies APSD.³³ Šīs ievērojamās daļas respondentu vājo motivāciju piedalīties dažādos NVA pasākumos var izskaidrot arī ar racionāliem motīviem. Atsevišķi normatīvie akti var stimulēt dažus jauniešus izvairīties no šādiem pasākumiem. Piemēram, LR likuma „Par apdrošināšanu bezdarba gadījumam” 10. pants nosaka, ka pabalsta izmaksu aptur tad, kad bezdarbnieks „*noslēdz darba līgumu par algotu pagaidu darbu veikšanu vai noslēdz darba līgumu daļībai citos Bezdarbnieku un darba meklētāju atbalsta likumā noteiktajos aktīvajos nodarbinātības pasākumos*”³⁴. Ja bezdarbnieka pabalsts ir lielāks par iespējamo atalgojumu APSD, dažiem var būt neizdevīgi pieņemt piedāvājumu piedalīties APSD. Tas nozīmētu ne tikai ienākumu zaudējumu, bet arī vairākus nopietnus ierobežojumus un izmaksu pieaugumu. Ja mātei ar pirmskolas vecuma bērnu jāpieņem piedāvājums piedalīties APSD, viņai rastos papildu izdevumi par transportu (lai nokļūtu uz darbu) un arī par bērnu aprūpes pakalpojumiem (auklīti vai bērnudārzu).

Daži uzņēmumu pārstāvji un pašvaldību darbinieki īpaši akcentē bērnudārzu trūkumu pašvaldībās, kas liedz mātēm pēc bērna kopšanas atvaļinājuma atgriezties darba tirgū. Tāpat iespējamais atalgojums no nodarbinātības nav pietiekams, lai segtu ar bērnu aprūpi saistītos izdevumus. Aptaujas dati vismaz daļēji apstiprina ekspertu secinājumu. Aptaujāto jauniešu vidū 50% respondentu ir vismaz viens bērns. Sieviešu grupā šī proporcija ir lielāka – 74%.³⁵

Eksperti bieži raksturoja situācijas, ko var apzīmēt ar jēdzienu *labklājības slazds*. Daudzi bezdarbnieki un sociālo dienestu klienti nepilda savus līdzdarbības pienākumus, kavē tikšanos, neierodas darba praksēs vietās, ilgstoši slimo u. tml. Viņi norāda uz vairākiem gadījumiem savā darba praksē, kad daži bezdarbnieki un sociālo dienestu klienti bija mēģinājuši iegūt attiecīgo statusu un pabalstus, sniedzot par sevi nepatiesas ziņas vai ļaunprātīgi izmantojot attiecīgo dienestu darbinieku uzticēšanos.

Lai arī daži eksperti uzskata, ka jaunieši ar zemu izglītību nespēj adekvāti novērtēt savas izredzes darba tirgū, tomēr aptaujas dati un intervijas ar jauniešiem liecina par pretējo. Jaunieši labi apzinās darba tirgus situāciju un savas reālās izredzes. Viņiem ir jāsamerinās ar mazāk atalgotu un nedrošu darbu. Jaunieši bieži vien arī apsver citas alternatīvas nodarbinātībai, piemēram, reģistrāciju NVA, lai iegūtu bezdarbnieka statusu un tādējādi varētu saņemt, piemēram, stipendiju, bezdarbnieka pabalstu un pašvaldības sniegto sociālo palīdzību. Ar laiku daži jaunieši pierod pie šāda ienākumu gūšanas veida. Viņi cenšas ar dažādiem paņēmieniem saglabāt mazos, bet tomēr stabilos ienākumus, ko garantē bezdarbnieka statuss. Tiecoties iegūt tūlītēju labumu (pabalstu, palīdzību) un izvēloties sev šķietami izdevīgās

rīcības alternatīvas, jaunieši ar zemu izglītību nokļūst labklājības slazdā un tādējādi apdraud savu labklājību un izredzes darba tirgū nākotnē.

Jauniešu rīcībā, reģistrējoties NVA, var saskatīt racionālus apsvērumus. Daudzi jaunieši ir izmantojuši NVA pakalpojumus. Viņi arī izprot dažādas Latvijas sociālās apdrošināšanas un sociālās palīdzības sistēmu nianšes. Dažām jauniešiem reģistrācija NVA ļauj nodrošināt iztikas līdzekļus sev un saviem bērniem. Savukārt citiem bezdarbnieka statuss sniedz iespēju bez maksas iegūt autovadītāja apliecību.

Visprecīzāk labklājības slazdu var ilustrēt respondentu atbildes uz jautājumu, kādi ir viņu ienākumu avoti. Ievērojama daļa respondentu lielākā vai mazākā mērā ir atkarīgi no ienākumiem no bezdarba un sociālās palīdzības pabalstiem. Šie dati ir apkopoti 3. tabulā.

3. tabula

Respondentu ienākumu avoti

Atbilžu varianti	Skaits	Procenti
Bezdarbnieka pabalsts	351	49,7
Invaliditātes pensija	16	2,2
Dzīvesbiedra ienākumi	177	25,1
Citu ģimenes locekļu ienākumi	324	45,9
Sociālā palīdzība	130	18,4
Gadījuma darbi	194	27,4
Citi iztikas avoti	61	8,6

$N = 712$ (respondenti varēja norādīt vairākus atbilžu variantus).

Analizējot šos datus dzimumu grupu griezumā, konstatēts, ka sievietes ir salīdzinoši lielākā mērā atkarīgas no bezdarbnieka pabalsta, dzīvesbiedru ienākumiem un sociālās palīdzības (attiecīgi 54,3, 38,5 un 21,7%).³⁶ Vīrieši visbiežāk ienākumus gūst no citiem ģimenes locekļiem un gadījuma darbiem (attiecīgi 54,3 un 41,9%).³⁷ Intervijas ar jauniešiem atklāj līdzīgu ainu. Dažas sievietes saņem bezdarbnieka pabalstu pēc bērnu kopšanas atvaļinājuma. Tāpat daudzas sievietes saņem pašvaldības sniegto sociālo palīdzību. Savukārt daži vīrieši, pat neskatoties uz dažādiem ierobežojumiem, spēj apvienot neregistrētu darbu ar pienākumu izpildi, ko nosaka NVA un pašvaldību sociālais dienests.

Detalizēta respondentu atbilžu analīze atklāja, ka 13,7% kā vienīgo ienākumu avotu bija norādījuši bezdarbnieka pabalstu. Savukārt 20,1% kā vienīgos ienākumu avotus bija norādījuši gan pabalstus (valsts un pašvaldību), gan arī atalgojumu par gadījuma darbiem (pārsvārā no neregistrētas nodarbinātības).³⁸ Dažādas pazīmes (intervijas ar jauniešiem un ekspertiem) liecina, ka jauniešu ienākumi no nodarbinātības ir salīdzinoši nelieli. Dažos gadījumos kombinēt ienākumus no pabalstiem un gadījuma darbiem varētu būt pat finansiāli izdevīgāka alternatīva nekā darba attiecību legalizācija. Legalizējot šīs attiecības, jaunieši zaudētu ne tikai bezdarbnieka statusu un bezdarbnieka pabalstu, bet arī iespēju saņemt sociālo palīdzību.

Autors uzskata, ka aptuveni 1/5 daļa jauniešu ar zemu izglītību ir pakļauta ievērojamam riskam nokļūt labklājības slazdā. Ilgstoša atrašanās labklājības slazda

situācijā samazina jauniešu izredzes atrast darbu un veidot karjeru. Tāpat sociālā klienta un bezdarbnieka statuss stigmatizē šo jauniešu grupu sabiedrībā. Tas var apgrūtināt viņu iekļaušanos vai atgriešanos darba tirgū nākotnē.

Jaunieši ar zemu izglītību tiecas rīkoties racionāli. Viņi cenšas sasniegt savus mērķus ar, viņuprāt, visefektīvākajiem līdzekļiem, dažādojot nodarbes un ienākumu avotus (neregistrēta nodarbinātība un pabalsti). Šāda rīcība nodrošina tūlītēju ieguvumu, tomēr tā noved pie neplānotām sekām – tās ir nokļūšana labklājības slazdā un nodarbinātība dažādiem riskiem pakļautos darba tirgus segmentos. To var arī definēt kā Saimona postulēto ierobežoto racionalitāti. Jaunieši nespēj prognozēt savas rīcības sekas un plānot ilgtermiņā. Viņiem ir arī grūti saskatīt cēloņus viņu nedrošajai situācijai darba tirgū un sabiedrībā.

Secinājumi

Šī raksta mērķis ir noskaidrot, kādas ir jauniešu ar zemu izglītību (bez vidējās vai profesionālās izglītības) nodarbinātības problēmas, kādas rīcības alternatīvas viņi apsver un kāda ir tipiskākā viņu rīcība, iekļaujoties darba tirgū Latvijā. Rakstā autors izmanto teorētiskās atziņas un empīriskos datus, kuri analizēti viņa promocijas darbā socioloģijas nozarē „Jauniešu ar zemu izglītību iekļaušanās darba tirgū Latvijā”.

Vācu sociologs Ulrihs Beks (*Ulrich Beck*) identificē mūsdienu sabiedrības virzību uz arvien izteiktāku individualizāciju. Individualizētā sabiedrībā indivīdi kļūst par savas refleksīvās biogrāfijas veidotājiem. Viņi kļūst vājāk saistīti un tādejādi arī mazākā mērā atkarīgi no tradicionālām saitēm – ģimenes, draugiem un kopienas. Beks norāda, ka indivīdu emancipācija ir tikai šķietama, jo dažādas institūcijas (valsts pārvalde, darba tirgus) vēl joprojām strukturē indivīda biogrāfiju. Katra nozīmīga indivīda rīcība atbilstošā dzīves posmā kaut kādā mērā ir definēta normatīvos aktos un institucionālo kārtību reglamentējošos dokumentos.

Amerikāņu sociologa Marka Granovetera vājo saišu teorija parāda darba tirgu kā specifisku sociālo tīklu, kurā lielākas izredzes atrast darbu ir tiem indivīdiem, kuriem ir t. s. vājās saites. Vājās saites indivīdu savieno ar paziņām, bijušajiem skolas biedriem un kolēģiem. Viņiem parasti ir tāda informācija par vakancēm vai iespējām darba tirgū, ko visdrīzāk indivīds iepriekš nebūs uzzinājis no saviem ģimenes locekļiem vai draugiem, t. i., no stiprajām saitēm. Diemžēl, kā norāda Granoveters, sabiedrībā sociālās atstumtības riskam pakļautajās grupās indivīdiem parasti ir ļoti maz vājo saišu, t. i., viņiem nav pietiekami plaša kontaktu tīkla, kas ļautu iegūt svarīgu informāciju par vakancēm vai nodrošināt atbalstu noteiktu problēmu risināšanā.

Amerikāņu psihologa Saimona ierobežotās racionalitātes teorija postulē, ka indivīds tiecas sasniegt savus mērķus, izvēloties tādas rīcības alternatīvas, ko viņš pats uzskata par vispiemērotākajām. Indivīdam nav iespēju un laika meklēt, izvēlēties un apsvērt visu pieejamo informāciju. Viņš izvēlēsies apsvērt tikai nelielu daļu informācijas par iespējamām alternatīvām. Šī informācija bieži vien ir ļoti sarežģīta. Savas ierobežotās intelektuālās kapacitātes dēļ indivīdam ļoti reti izdodas pieņemt pilnīgi racionālu un optimālu lēmumu. Viņam vienmēr jāreķinās ar savas rīcības neplānotām sekām.

Viena no iespējamām neplānotām indivīda rīcības sekām ir nokļūšana labklājības slazdā, kas var kavēt indivīda iekļaušanos vai atgriešanos darba tirgū. Labklājības slazds ir situācija, kad indivīdam ir izdevīgāk turpināt saņemt sociālo palīdzību nekā meklēt darbu vai citus ienākumu avotus.

Labklājības slazda identificēšanai zinātniskos pētījumos izmanto divus indikatorus – bezdarba slazdu un zemas darba samaksas slazdu. Statistiskie dati liecina, ka daudziem bezdarbniekiem un sociālā dienesta klientiem Latvijā ir salīdzinoši augsts risks nokļūt labklājības slazdā. Uzsākot vai legalizējot savas darba attiecības, viņi zaudē ievērojamu daļu ienākumu, ko var gūt no dažādiem sociālajiem pabalstiem.

Autora veiktais empīriskais pētījums liecina, ka aptuveni 1/5 daļa jauniešu ar zemu izglītību ir pakļauta ievērojamam riskam nokļūt labklājības slazdā. Pētījums arī identificē dažādus faktorus, kas varētu ietekmēt šāda slazda veidošanos.

Jaunieši ar zemu izglītību visbiežāk pārtrauc mācības naudas trūkuma un ģimenes apstākļu dēļ. Daudziem jauniešiem nākas meklēt un strādāt algotu darbu, lai nodrošinātu sev iztiku un sāktu no vecākiem neatkarīgu dzīvi.

Jaunieši visbiežāk ir nodarbināti dažādos zemas kvalifikācijas un maz atalgotos darbos. Daudzos uzņēmumos, kuros jaunieši ir nodarbināti, ir nedroši un veselībai kaitīgi darba apstākļi. Intervijas ar jauniešiem atklāj, ka darba attiecības bez rakstiska līguma un alga aploksnē ir diezgan izplatīta parādība daudzos Latvijas uzņēmumos. Šādas prettiesiskas rīcības dēļ viņi nevar pretendēt uz dažādiem pabalstiem darba vai darbspēju zuduma gadījumā. Kopumā var secināt, ka jaunieši ar zemu izglītību ir nodarbināti dažādos darbos, ko zinātniskajā literatūrā apzīmē ar vārdiem *strupceļa darbs*. Šie novērojami apstiprina Beka individualizācijas tēzi par to, ka darba tirgus var ievērojami ietekmēt noteiktu indivīda darba biogrāfijas virzību. Indivīdi ar zemu izglītību bieži vien nokļūst tādos darba tirgus segmentos, kas kavē viņu karjeras virzību nākotnē.

Empīriskais pētījums daļēji apstiprina Marka Granovetera tēzes. Vājo saišu trūkums kavē daudzu jauniešu iekļaušanos darba tirgū. Darba meklējumos jaunieši visbiežāk paļaujas uz savu sociālo tīklu – radnieku un draugu – palīdzību jeb t. s. stiprajām saitēm. Aptuveni 3/4 aptaujāto jauniešu ir griezušies pie radiem vai draugiem, lai tie palīdzētu viņiem atrast darbu. Citus darba meklēšanas paņēmienus viņi izmanto salīdzinoši retāk. NVA kā rekrutācijas kanālu jaunieši izmanto tikai tādā gadījumā, kad darbu ar citiem paņēmieniem atrast nevar.

Intervētie NVA un sociālo dienestu darbinieki uzskata, ka bezdarbniekiem, darba meklētājiem un pašvaldību sociālo dienestu klientiem bieži vien nav nepieciešamās motivācijas, lai meklētu darbu. Viņi nepilda savus līdzdarbības pienākumus, kavē tikšanos, neierodas darba prakses vietās un ilgstoši slimo. Dažkārt bezdarbnieki un sociālo dienestu klienti mēģina iegūt attiecīgo statusu un pabalstus, sniedzot par sevi nepatiesas ziņas vai ļaunprātīgi izmantojot attiecīgo dienestu darbinieku uzticēšanos. Intervētie darbinieki norāda, ka ienākumi, ko dažas personas var gūt, saņemot dažādus pabalstus, ir lielāki par iespējamo darba algu. Šo institūciju darbinieku novērojumus apstiprina arī aptaujas dati. Aptuveni 1/3 daļa aptaujāto atzina, ka viņiem vajadzīga izziņa, lai varētu saņemt sociālo palīdzību. Par jauniešu motivāciju

liecina arī tas, ka tikai 1/5 jauniešu ir piedalījušies apmācībasursos un vēl mazāk (1/10) ir piedalījušies algotos pagaidu sabiedriskajos darbos.

Jaunieši ar zemu izglītību pretēji sabiedrībā izplatītiem pieņēmumiem diezgan labi apzinās darba tirgus situāciju un savas izredzes iegūt darbu. Viņu rīcībā var saskatīt racionālus apsvērumus. Jauniešiem atsevišķos Latvijas reģionos, kā Latgalē un Zemgalē, darbu par pienācīgu atalgojumu atrast ir ļoti grūti. Tāpat arī mātes pēc bērna kopšanas atvaļinājuma, apsverot dažādas alternatīvas, saprot, ka ienākumi, kurus varēs gūt no darba, nesegs ar bērnu aprūpi saistītos izdevumus. Tāda alternatīva kā reģistrācija NVA sniedz iespēju, piemēram, saņemt bezdarbnieka pabalstu, stipendiju un pašvaldības sociālo palīdzību. Tomēr šādi šķietami racionālai rīcībai ir arī nelabvēlīgas blaknes, ko daudzi jaunieši nemaz nenojauš. Tiecoties iegūt tūlītēju labumu un izvēloties sev izdevīgākas rīcības alternatīvas, jaunieši ar zemu izglītību nokļūst labklājības slazdā, kas apdraud viņu labklājību un izredzes darba tirgū nākotnē. Ilgstoši atrodoties šajā slazdā, viņi zaudē nepieciešamos sociālos kontaktus un iegūtās prasmes, kas vajadzīgas, lai sameklētu darbu.

ATSAUCES

- ¹ LU FSI & LU VFF. (2009) *Latvijas jaunatnes portrets: integrācija sabiedrībā un marginalizācijas riski*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 362 lpp.
- ² Niklass, M. (2010) *Jauniešu ar zemu izglītību iekļaušanās darba tirgū Latvijā*. Promocijas darbs socioloģijas nozarē. Rīga: Latvijas Universitāte, 248 lpp.
- ³ Beck, U. (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*. Sage Publications, p. 260.
- ⁴ Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. (2001) *Individualization: Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences*. London: SAGE, 221 p.
- ⁵ Beck, U. (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*. Sage Publications, p. 89.
- ⁶ Ibid., p. 90.
- ⁷ Ibid.
- ⁸ Granovetter, M. (1995) *Getting a Job: A Study of Contacts and Careers*. Chicago, London: Chicago University Press, 251 p.
- ⁹ Granovetter, M. (1983) The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited. *Sociological Theory*, Vol. 1: 201–233.
- ¹⁰ Ibid., p. 211.
- ¹¹ Simon, H. A. (1947) *Administrative Behavior*. New York: Macmillan, 259 p.
- ¹² Simon, H. A. (1972) Theories of Bounded Rationality. In: McGuire, B. & Radner, R. (eds.) *Decisions and Organization*. North-Holland Publishing Company, p. 169.
- ¹³ Chaykowski, R. P. E., & Powell, L. M. E. (1999) *Women and Work*. Kingston: John Deutsch Institute for the Study of Economic Policy, Queen's University, pp. 173–174.
- ¹⁴ Turton, N. (2001) Welfare Benefits and Work Disincentives. *Journal of Mental Health*, Vol. 10: 285–300.
- ¹⁵ LR Centrālā statistikas pārvalde. (2010) *Bezdarba slazds. Zemas darba samaksas slazds*. (Nepublicēts materiāls.)
- ¹⁶ EUROSTAT. (2011) *Tax Rate on Low-Wage Earners – Unemployment Trap*. [Sk. 11.06.2011.] Pieejams: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.
- ¹⁷ LR Centrālā statistikas pārvalde. (2010) *Bezdarba slazds. Zemas darba samaksas slazds*. (Nepublicēts materiāls.)

- ¹⁸ EUROSTAT. (2011) *Tax Rate on Low-Wage Earners – Unemployment Trap*. [Sk. 11.06.2011.] Pieejams: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.
- ¹⁹ Niklass, M. (2010) *Jauniešu ar zemu izglītību iekļaušanās darba tirgū Latvijā*. Promocijas darbs socioloģijas nozarē. Rīga: Latvijas Universitāte, 9. lpp.
- ²⁰ Turpat, 234. lpp.
- ²¹ Latvijas Universitāte. (2007) *Darbaspēka profesionālā mobilitāte*. Eiropas Savienības struktūrfondu Nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi” projekts „Labklājības ministrijas pētījumi”. LU: Rīga, 232 lpp.
- ²² Niklass, M. (2010) *Jauniešu ar zemu izglītību iekļaušanās darba tirgū Latvijā*. Promocijas darbs socioloģijas nozarē. Rīga: Latvijas Universitāte, 234. lpp.
- ²³ SIA „Baltkonsults”. (2005) *Tukuma pilsētas un Tukuma rajona uzņēmumu un organizāciju vadītāju vērtējums par esošo darba tirgus situāciju un plānoto cilvēkresursu nepieciešamību līdz 2010. gadam*. [Sk.15.06.2011.] Pieejams: http://sf.lm.gov.lv/esf/index.php?main_page_id=5&page_type=d_cat&second_page_id=31&doc_id=9
- ²⁴ Niklass, M. (2010) *Jauniešu ar zemu izglītību iekļaušanās darba tirgū Latvijā*. Promocijas darbs socioloģijas nozarē. Rīga: Latvijas Universitāte, 148. lpp.
- ²⁵ Turpat, 153. lpp.
- ²⁶ Turpat, 157. lpp.
- ²⁷ Turpat, 162. lpp.
- ²⁸ Turpat, 166. lpp.
- ²⁹ Turpat, 173. lpp.
- ³⁰ Turpat, 176. lpp.
- ³¹ Turpat.
- ³² Turpat, 177. lpp.
- ³³ Turpat, 42. lpp.
- ³⁴ *Par apdrošināšanu bezdarba gadījumam*. LR likums (25.11.1999.) Latvijas Vēstnesis, Nr. 416/419 (1876/1879), 15.12.1999. [Sk. 15.06.2011.] Pieejams: <http://www.likumi.lv>
- ³⁵ Niklass M. (2010) *Jauniešu ar zemu izglītību iekļaušanās darba tirgū Latvijā*. Promocijas darbs socioloģijas nozarē. Rīga: Latvijas Universitāte, 126. lpp.
- ³⁶ Turpat, 182. lpp.
- ³⁷ Turpat.
- ³⁸ Turpat, 183. lpp.

Summary

The article is based on the author's doctoral thesis in sociology „Entrance of Youth with Low Education into the Labour Market in Latvia”. The author analyses the data gathered in a survey of unemployed youths registered with the State Employment Agency (n = 712) and in interviews with 25 youths with low education and 22 experts. The author uses an original theoretical approach in the analysis of youth employment problems. They can be best explained by the theory of bounded rationality developed by an American scholar, Herbert Simon, and the concept of the welfare trap. The author concludes that a significant number of youths registered with the State Employment Agency are exposed to a risk of being caught in the welfare trap.

Keywords: *youth employment, welfare trap.*

**Izglītības pētījumi un politika Latvijā:
kritisks izvērtējums**
*Education Research and Policy in Latvia:
a Critical Evaluation*

Miķelis Grīviņš

Latvijas Universitāte
Sociālo zinātņu fakultāte
Sociālo un politisko pētījumu institūts
Lomonosova iela 1A, Rīga, LV-1019
E-pasts: *mikelis.grivins@lu.lv*

Izglītība un ar to saistītie jautājumi Latvijā ir pētīti salīdzinoši plaši. Starp šiem pētījumiem ir liela tēmu un pētnieku perspektīvu dažādība, kas rada grūtības pētījumu rezultātus apvienot kopējos secinājumos. Vairumā gadījumu autori neaprunā pētījuma teorētisko pozīciju un neskaidro tajā izmantotos terminus. Nozīmīgas atšķirības ir vērojamas arī starp pētnieku izmantoto terminoloģiju un tās interpretāciju un izglītības politikā izmantoto terminoloģiju. Politikā bieži ir sastopama arī atšķirīga interpretācija par izglītību un izglītības procesiem kopumā, kas padara to grūti saistāmu ar Latvijā veiktajiem izglītības pētījumiem. No otras puses, tas norāda, ka būtu nepieciešams ciešāks dialogs starp politikas veidotājiem un pētniekiem.

Šajā rakstā es demonstrēju iemeslus, kas rada grūtības šajos pētījumos iegūtās zināšanas apvienot kopējos secinājumos par izglītības sistēmu vai izmantot iegūtās zināšanas izglītības politikas izstrādē. Darbam esmu izvirzījis divus mērķus. Pirmais mērķis ir aprakstīt izglītības pētījumu lauku Latvijā, sniedzot ieskatu pētījumu atšķirībās un pētījumos aplūkotajās tēmās. Otrs mērķis ir iezīmēt attiecības, kādas veidojas starp: a) pētījumiem; b) pētījumiem un izglītības politiku.

Atslēgvārdi: izglītība, pētījumi, izglītības politika, pētījumu perspektīva.

Ievads

Izglītība un dažādi ar to saistīti aspekti kopš neatkarības atjaunošanas Latvijā ir plaši pētīti. Interesentiem ir pieejami vairāki simti Latvijā veiktu izglītības pētījumu, rakstu krājumi, dažādas monogrāfijas un pārskati. Šo sarakstu var papildināt ar pētījumiem, kuri plašākam lasītāju lokam nav pieejami (piem., to rezultāti nav publicēti), un ar pētījumiem, kuri ir veikti ārpus Latvijas (tie bieži vien līdz Latvijai nav nonākuši).

Pētījumus raksturo gan plašs izvēlēto tēmu loks, gan atšķirības autoru specializācijā (piem., sociologi, pedagogi, ekonomisti utt.) un autoru perspektīvas izvēlē (kā uzlūkot izglītību un izglītības procesus). Pētījumus raksturo arī nozīmīgas kvalitātes atšķirības, izvēlēto metožu un to izmantojuma atšķirības. Pieejamo pētījumu skaits

un to dažādība ir skaidrojami gan ar nozīmi un funkcijām, kādas tiek piešķirtas izglītībai, gan ar izglītības sistēmā ietverto institūciju dažādību, gan arī ar izglītības sistēmas reformām, kas notikušas kopš neatkarības atjaunošanas. Visi šie faktori ir noteikuši, ka pētniekiem bijis pieejams finansējums izglītības pētījumu veikšanai.

Lai arī var identificēt plašu izglītībai veltītu literatūras klāstu, ir vairāki faktori, kas liek domāt, ka no šiem pētījumiem iegūtās zināšanas ir virspusējas. Pirmkārt, ir atsevišķas populāras tēmas, kuru izpētei veltīta lielāka uzmanība, bet pārējie jautājumi nereti paliek margināli un neskaidri. Otrkārt, starp pētījumiem bieži netiek iezīmēta skaidra kontinuitāte, kas ļautu iegūtās zināšanas sasaistīt. Treškārt, autori neskaidro paši savu pozīciju. Ceturtkārt, situācijā, kurā pētnieka intereses bieži ir atkarīgas no finansējuma pieejamības, praktiski nevar novērot pētnieku specializēšanos kādā vienā jautājumā. Drīzāk visi ir eksperti visā. Piektkārt, akadēmiski sagatavotu ekspertu trūkums ir ierobežojis diskusiju un kritikas veidošanos.

Āboltiņa un Strode 2001. gadā publicētā pārskatā „Pētījumu nozīme izglītības politikas veidošanā Latvijā” norāda: „*Latvijā ir attīstīts sabiedriskās domas aptauju un pedagoģisko pētījumu tīkls, taču trūkst vienotas stratēģijas izglītības politikas plānošanā. Tas neļauj racionāli izmantot jau piešķirtos līdzekļus, kā arī rada grūtības sagatavot nepieciešamo informāciju pirms lēmuma pieņemšanas.*” [3: 36].

Šo autoru citātu var papildināt, norādot, ka trūkst arī konsekvences starp pētniekiem, un tas neļauj izdarīt vispārīgus secinājumus par iegūtajiem rezultātiem un šos rezultātus saistīt ar jau veiktajiem pētījumiem. Asus pārmetumus izglītības politikas saiknei ar izvērtējumu pauž arī citi pētnieki [piem., 48: 108].

Šim darbam esmu izvirzījis divus mērķus. Pirmais mērķis ir aprakstīt publiski pieejamo izglītības pētījumu lauku, sniedzot ieskatu pētījumu atšķirībās un pētījumos aplūkotajās tēmās. Otrs mērķis ir iezīmēt attiecības, kādas veidojas starp: a) pētījumiem; b) pētījumiem un izglītības politiku. Lai sasniegtu izvirzītos mērķus, analizēju, kā tiek izmantota izglītību aprakstošā terminoloģija un kā tiek interpretēti izglītības procesi pētījumos un politikas dokumentos.

Rakstā analizēju pētījumus un analītiskus rakstus, kuros aplūkota izglītība Latvijā un kuri publicēti pēdējo 20 gadu laikā – no 1991. gada. Pētījumus (un rakstus) uzskatu par tādiem, kas aplūko izglītību, ja to mērķos ir minēts kāds izglītības līmenis, ar izglītību saistīts process (piem., vērtēšana, sekmes, mācīšanās) un/vai aģenti (piem., skolēni, izglītības plānotāji, skolas). Tā kā lielā daļā rakstu un pētījumu nav skaidri definēti to mērķi, tad šādi avoti, manuprāt, ir saistāmi ar izglītību, ja ar izglītību saistāmi apzīmējumi parādās to nosaukumā vai ja respondentu izlase vai atlase ir organizēta atbilstoši kādam izglītības sistēmu raksturojošam faktoram. Pieejamo darbu daudzveidība ir pārāk liela, lai izmantotu kādu vieglāk saprotamu un klasificējamu pētījumu atlasī.

Tā kā Latvijā nav periodisku izdevumu, kuros tiktu publicētas aktualitātes par pētījumiem, tos atlasīju, balstoties uz pieejamo informāciju pētniecības institūtu, profesionālo organizāciju vai valsts iestāžu elektroniskajās mājaslapās.¹ Analīzē

¹ Atlasot pētījumus, izmantoti šādi elektroniskie avoti: Apvienoto Nāciju Organizācija (www.un.lv), sabiedriskās politikas portāls (www.politika.lv), Reģionālās pētniecības tematikai

izmantoju tikai tos pētījumus, kuriem ir pieejamas pilnas atskaites. Loģiski, ka līdz ar to biežāk šajā darbā atlasīti tie pētījumi, kuri veikti pēdējā desmitgadē. Tomēr es neuzskatu to par problēmu, jo mērķis nav sniegt visu pētījumu analīzi, bet gan pamatā koncentrēties uz publiski pieejamiem pētījumiem.

Izglītības pētījumu vispārējs raksturojums

Latvijā veikto izglītības pētījumu tēmu izvēli var saistīt ar ļoti dažādiem faktoriem. Tēmu un jautājumu izvēle saistāma ar aktualitātēm sabiedrībā (piem., pētījumi par integrāciju, toleranci, multikulturālismu), ar starptautisku interesi par kādu jautājumu, ar izmaiņām izglītības plānošanā vai likumos (piem., centralizēto eksāmenu ieviešana, skolās izmantotās mācību valodas novērtējums), ar saikni, kas tiek veidota starp izglītību un citām institūcijām (piem., jaunatnes politika, veselība, veselības aprūpe) vai izglītības sistēmas efektivitātes novērtējumu (piem., saikne ar darba tirgu, skolēnu atbiršana, izglītībā izmantotie mācību līdzekļi, skolēnu sasniegumi). Tēmas izvēli ietekmē arī avots, kas piešķir finansējumu, un pētnieks vai institūts, kas pētījumu ir uzņēmis veikt. Reizē jāņem vērā, ka izglītības sistēma sevī ietver vairākus izglītības līmeņus un tipus, tās iekšienē ir novērojama ļoti plaša attiecību dažādība, kāda var veidoties starp institūcijām, un tā ir saistāma ar virkni iesaistīto aģentu un citu institūciju. Vairums no šiem faktoriem ietekmē pētījuma gaitu, metožu izvēli, interpretāciju par to, kuri aģenti ir padziļināti jāuzlūko, un nereti arī perspektīvu, kādā uz izglītību skatīties kopumā.

Rezultātā izglītības pētījumos aplūkoto jautājumu loks pats par sevi, bez pētnieku palīdzības, ir praktiski nesaistāms vienotās zināšanās. Tas drīzāk izgaismo nesaistītus izglītību raksturojošus faktorus, kuri, no vienas puses, ļauj mums runāt par noteiktām izglītības sistēmas īpatnībām, bet, no otras puses, sniedz iespēju lasītājam veidot virspusēju, subjektīvu interpretāciju par šo zināšanu savstarpējām cēloņsakarībām. Arī pašos pētījumos autori visai reti iezīmē saistības, kas ļautu izprast attiecības starp konkrētā pētījuma rezultātiem un līdz šim veiktajos pētījumos iegūtajām zināšanām. Šādi pārmetumi, protams, neraksturo visus pētījumus.

Situāciju sarežģī arī tas, ka atšķiras interpretācija par to, kas katrā konkrētajā gadījumā ir izglītība vai izglītības iestāde. Te, identificējot divus šādas interpretācijas pretpolus, var minēt interpretāciju, kurā apzīmējums „skola” ir lietots, lai demonstrētu institūciju, kuru raksturo komplicēta iekšējā loģika un kas ir saistāma ar dažādiem plašākiem sabiedrības procesiem, norisēm ap to. No otras puses, runājot par skolu, var izmantot interpretāciju, kurā tā ir kā sinonīms analizētajai vecuma grupai un varbūt arī aptaujas norises vietai. Protams, skaidrojuma izvēle ir saistāma ar pētījuma

veltītais elektroniskais resurss (www.petnieciba.lv), informācijas portāls par un ap jauniešiem (www.jaunatneslietas.lv), Sabiedrības integrācijas fonds (www.lsf.lv), Stratēģiskās analīzes komisijas ideju platforma (www.saki.lv), Izglītības un zinātnes ministrija (www.izm.gov.lv), Valsts izglītības satura centrs (www.visc.gov.lv), Veselības ekonomikas centrs (www.vec.gov.lv), LU Sociālo un politisko pētījumu institūts (<http://szf.lu.lv/lat/petnieciba/sppi-instituts/>), Baltic Institute of Social Sciences (www.biss.soc.lv), Akadēmiskās informācijas centra nacionālā observatorija (www.aic.lv/portal/lv/links/nacionaalaa_observatorija/), LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte (www.ppf.lu.lv/v.3/).

mērķiem, tomēr šādas atšķirības pētījuma objekta interpretācijā rada grūtības šo pētījumu rezultātus savstarpēji saistīt.

Balstoties uz šo daudzveidību un saikņu trūkumu, vieglākais veids, kā klasificēt izglītības pētījumus, ir vērst uzmanību uz to formu (ar formu te saprotot pētījuma uzbūvi un saiknes ar apkārtējo pētījumu lauku). Nodalot fundamentālus, lietišķus un starptautiski salīdzinošus pētījumus, var iezīmēt atšķirības, kādas atrodamas starp izglītības pētījumiem Latvijā. Te kā atsevišķu grupu būtu iespējams nodalīt arī akadēmiskus pētījumus. Tomēr, ņemot vērā, ka šajā darbā praktiski netiek aplūkoti akadēmiskie pētījumi, bet tie, kuri šajā darbā varētu tikt iekļauti, tikpat labi var tikt asociēti ar fundamentālajiem pētījumiem, šādu atsevišķu pētījumu grupu nošķirt nebūtu efektīvi. Lai turpinātu runāt par pētījumu klasifikāciju, nepieciešams paskaidrot, kā es izprotu konkrētās pētījumu grupas.

Fundamentālie pētījumi ietver teorētisku pamatojumu vai iezīmē skaidras attiecības starp pētījumā izmantoto terminoloģiju, un to mērķis ir pamatot kādu problēmu, meklējot iekšējas vai ārējas analīzes objekta likumsakarības. Šādu pētījumu autori tiecas sniegt gan rezultātu akadēmisku, gan arī lietišķu interpretāciju, saistot savu skatījumu ar konkrētu zināšanu kontekstu un konceptuālu fenomena skaidrojumu. Attiecīgi šie pētījumi parasti iezīmē skaidras attiecības ar citiem līdzīgiem pētījumiem. Fundamentālie pētījumi sevī ietver pētījumus par skolēnu atbiršanu [68, 37], toleranci [2], integrāciju [66, 23], valodas lietojumu izglītībā [22, 13], sociālās pieredzes un sociālā statusa saikni ar izglītības rezultātu [67, 25], izglītības finansējumu [68], taisnīgumu [26] utt. Pie šādiem pētījumiem varētu pieskaitīt arī daudzpusīgu, padziļinātu kāda izglītības līmeņa, tipa vai problēmas analīzi.²

Lietišķs pētījums ir vērst uz to, lai praktiski izmantotu kādas zināšanas vai novērtētu jau ieviesto prakšu efektivitāti. Šādi pētījumi nemeklē padziļinātas sakarības un parasti ir vērsti uz aplūkotā fenomena aprakstu. Āboltiņa un Strode, aprakstot izglītības pētījumu specifiku Latvijā, definē [3], ka lietišķie pētījumi uzsver sabiedriskās domas nozīmību un ir vērsti uz praktisku problēmu risināšanu. Turpat autores arī piemin, ka līdz 2001. gadam veikto pētījumu „*mērķgrupas ir akadēmiskais personāls, augstskolu un profesionālo skolu abiturienti, Latvijas jaunatne, jaunatnes sabiedriskās organizācijas, augstskolu studenti, vidusskolēni, skolēni, kuri apmeklē krievu un citas (ne latviešu) mācībvalodas skolas, pirmsskolas vecuma bērni u. c.*” [3: 36]. Lai arī ir pagājuši 10 gadi un šo gadu laikā veikts daudz dažādu izglītības pētījumu, galvenās pētījumu mērķa grupas paliek nemainīgas – dažādos izglītības līmeņos iesaistītie aģenti, kuri ir saistīti ar kādiem institūciju raksturojošiem procesiem.

Par lietišķiem varētu nosaukt vairumu Latvijā veikto pētījumu. Šie pētījumi aptver tādus jautājumus kā reformu un izglītības politikas efektivitātes novērtējums [5, 22, 62], izglītības saikne ar darba tirgu [52, 49, 12, 64], jauniešu veselība un

² Te minami meklējumi, kādi no 90. gadu vidus ir bijuši saistīti ar profesionālās izglītības nozīmi izglītības sistēmā (piem., Latvijas Nacionālās observatorijas (LNO) veiktie pētījumi), vai identiski meklējumi, kas no 90. gadu beigām saistāmi ar universitāšu nozīmi [piem., 61, 24, 40].

kaitīgie ieradumi [63, 56, 21, 35, 36], jauniešu iniciatīva un brīvais laiks [65, 59, 1, 55], spēja iekļauties un izglītības vienlīdzība [4, 10, 17], mācīšanās procesa efektivitāte [39, 41, 38, 58], mācību saturs [43] un skolēnu zināšanas [34, 27, 60, 31]. Protams, te sniegtais tēmu izklāsts ir tikai viens no iespējamajiem.

Šo pētījumu kvalitāte ir stipri atšķirīga. Arī piemēros minētie pētījumi ir jaunākie, nevis konkrētajā jautājumā labākie. Neapšaubāmi, daudzus no šiem pētījumiem var kritizēt par metožu un instrumentārija izvēli, par veidu, kā tiek uzlūkoti pētījumam izvirzītie jautājumi, par nekvalitatīvu, virspusēju vai nepilnīgu analīzi vai problēmas aplūkojumu utt. Tiem trūkst kritiskas pašrefleksijas. Tāpat tie ļauj saskatīt grūtības, kādas varētu veidoties, autoriem cenšoties tos saistīt vienotā argumentācijā. Tajos trūkst savstarpēju saikņu, kas ļautu tos saistīt loģiski (un konceptuāli). Citiem vārdiem, to sniegtās zināšanas par izglītības sistēmu ir fragmentāras, un par sakarībām, kas starp tiem veidojas, var tikai spekulēt.

No abiem iepriekš aprakstītajiem pētījumu veidiem ir nodalāmi starptautiski salīdzinoši pētījumi. To mērķis ir sniegt vispārēju un starptautiski salīdzinošu ieskatu par izglītības sistēmas attīstību un atbilstību starptautiski akceptētiem principiem par izglītības mērķiem. To pamatā ir padziļināts teorētisks un metodoloģisks pamatojums, kurš atbilst pētījumu organizatoru interpretācijai par izglītībā ietvertajiem procesiem. Ņemot vērā visu minēto, šāds pētījums var būt efektīvs instruments, kā salīdzināt gan nacionālās izglītības sistēmas attīstību, gan arī tās līmeni ar citu valstu rezultātiem. Tas, savukārt, ļauj izglītības plānotājiem identificēt labās prakses, izvērtēt to atbilstību katrai konkrētajai sistēmai un pārņemt pieredzi, kura šajos pētījumos vērtēta kā veiksmīga.

Latvijā šādi pētījumi notiek kopš 90. gadu sākuma, un tos veic LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes Izglītības pētniecības institūta (PPF IPI) pētnieki. Zināmākais no šiem pētījumiem ir SSNP (Starptautiskā skolēnu novērtēšanas programma)³ [20, 18, 33], kas pamatā koncentrējas uz skolēnu lasīšanas, matemātikas un dabaszinātņu zināšanām, šo zināšanu starptautisku salīdzinājumu. Pētījumā īsi vērsta uzmanība uz skolēnam pieejamajiem resursiem skolā, mājās un ģimenē. Šis pētījums arī Latvijas publiskajā telpā bieži tiek izmantots kā kritērijs, lai izteiktu komentārus par izglītības rezultātiem, un tas ir vienīgais pētījums, kas regulāri tiek izmantots kā arguments politikas dokumentos.⁴ Paralēli tiek veikti arī citi, mazāk pazīstami, bet starptautiski ne mazāk nozīmīgi pētījumi. Starp šiem pētījumiem populārākie ir matemātikas un dabaszinātņu pētījums TIMSS [19, 16], lasītprasmes novērtēšanas pētījums PIRLS [51] un citi starptautiskās izglītības sasniegumu novērtēšanas asociācijas (IEA) pētījumi [piem., 32, 11]. Šie pētījumi, ja neņem vērā Latvijas izglītības statistiku, ir viens no galvenajiem avotiem, kā iegūt informāciju par izglītības

³ PISA – *Programme for International Student Assessment*.

⁴ Piemēram, „Izglītības attīstības pamatnostādnes 2007.–2013. gadam” SSNP ir vienīgais precīzi definētais pētījums, kuru ministrija min kā instrumentu, ar kuru iegūt kvalitatīvu informāciju politikas veidošanai. Arī IZM ikgadējos pārskatos SSNP rezultāti ir praktiski vienīgie pētījumu rezultāti, kurus ministrija izmanto. Var minēt daudzus piemērus, kuros ministrija atsaucas vienīgi uz SSNP rezultātiem.

efektivitāti kopumā. Tomēr šos pētījumus ierobežo noteiktas izlases īpatnības, kas nosaka arī noteiktus ierobežojumus, kādu informāciju ar šiem pētījumiem var iegūt.

Izglītības pētījumu pārskatu problēmas

Neskatoties uz visām minētajām problēmām, kas raksturo izglītības pētījumus, apkopojumus par pētījumu iegūtajiem secinājumiem ir snieguši vairāki Latvijas pētnieki. Šim uzdevumam ir veltītas atsevišķas publikācijas, plašāku pētījumu daļas un pat veseli rakstu krājumi. Lai arī šie apkopojumi ne vienmēr ir kritiski, tie tomēr sniedz lielāku skaidrību par faktoriem un to korelācijām, kas raksturo izglītības sistēmu Latvijā.

Zepa rakstā „Izglītība sabiedrības integrācijai” [69] sniedz detalizētu aprakstu par pētījumiem, kuros saistīta izglītība un integrācija. Pētniece norāda, ka izglītības spēja integrēt Latvijā aptver divus jautājumu lokus: „*Pirmais jautājumu loks skar izglītības sistēmas stratēģijas, kas sekmē demokrātiskai sabiedrībai nepieciešamo zināšanu un prasmju izveidi jaunajā paaudzē... Otrais ir jautājums par to, kā izglītības sistēma nodrošina iekļaujošo funkciju attiecībā pret apmācāmo kontingentu.*” [69: 193] Zepa ilustrē galvenās problēmas, diskusijas un pretrunas, kas šādos pētījumos pastāv.

Pie šādiem izglītības pētniecības kopsavilkumiem var pieskaitīt arī Sorosa fonda – Latvija pētnieku pagājušās desmitgades sākumā publicētos pārskatus par izglītības sistēmas attīstību. Pirmais pārskats „Ceļā uz sociālo saliedētību un labklājību” ir veltīts augstākajai izglītībai, skolotāju pozīcijai izglītībā, mazākumtautību izglītībai un izglītības un darba tirgus saiknei [9]. Otrais pārskats „Pārmaiņas Latvijas izglītībā: izaicinājums sistēmas vadībai”, kuru 2003. gadā publicēja *Providus*, ir veltīts izglītības reformām, kas ieviestas kopš Latvijas neatkarības atgūšanas [14]. Pārskatā aplūkotas zināšanas par izglītības izvērtēšanas kritērijiem, skolotāju izglītību un jautājumiem, kas ir saistīti ar augstāko izglītību un izglītības politiku. 2004. gadā publicētais trešais pārskats „Izglītības reformas Latvijas sabiedrības integrācijai un labklājībai”, kā norāda autori, tiecas veicināt izpratni par jautājumu, kā Latvija ilgtermiņā var attīstīt savas potenciālās iespējas, ko tai piedāvā iestāšanās Eiropas Savienībā (ES) [15]. Pārskatā skarti jautājumi, kas raksturo vispārējās izglītības sistēmu un tās efektivitāti, mazākumtautību izglītības reformu, augstāko un pieaugušo izglītību.

Providus sniegto pārskatu mērķi mēdz būt izplūduši un neskaidri, tajos ietvertās tēmas brīžiem ir atlasītas haotiski, un lasītājam var būt grūti atbildēt, kā katrs konkrētais pārskatos ietvertais raksts ir saistāms ar pārskata kopējo mērķi. Tomēr, neņemot vērā šo kritiku, pārskatos ir ietverti galveno pētnieku un ekspertu viedokļi par aktuālajām tēmām un norādes par tēmās veikto pētījumu rezultātiem.

Līdzīgas problēmas raksturīgas arī Stratēģiskās analīzes komisijas (SAK) Zinātniski pētniecisko rakstu sērijā izdotajam rakstu krājumam „Izglītība zināšanu sabiedrības attīstībai Latvijā” [44]. Krājums koncentrējas ap virkni dažādu jautājumu, kuri ir saistāmi ar izglītības nodrošinājumu un īstenošanu. Tomēr krājumā nav aprakstītas kopsakarības, kas šos jautājumus saista. Te gan jānorāda, ka gan *Providus*, gan SAK mēģinājumos apkopot nozīmīgākās zināšanas par izglītības sistēmu Latvijā atrodami arī tādi autoru darbi, kuri sniedz plašu un analītisku skatījumu par izglītības procesiem.

Cits avots, kurā mēģināts apkopot par izglītību pieejamās zināšanas, ir IZM ikgadējie pārskati par izglītību [piem., 29, 28]. Šie pārskati ir velti izglītības politikas analīzei, tās mērķiem, vēršot uzmanību uz konkrēto politiku raksturojošiem datiem. To saikne ar izglītības politiku un pārskata izdošanas regularitāte ļauj lasītājam novērot politikas kontinuitāti un izsekot dažādu izglītības jautājumu attīstībai. Šāda pārskatu loģika tos ļauj saistīt ar visiem izglītības līmeņiem, tipiem un jautājumiem, kuru pārvaldība un risināšana ir IZM uzdevums. Rezultātā šie pārskati ir vairāk vērsti uz aktuālās politikas komentēšanu un monitorēšanu. Šie pārskati var būt noderīgi, lai iegūtu oficiālo redzējumu un datus par izglītības reformām. Tāpat kā citos dokumentos par izglītības analīzi, daudzi apgalvojumi tajos ir izteikti tikai aprakstoši un nekritiski, situācija aplūkota tikai no akceptētās politikas perspektīvas, nesniedzot alternatīvus skatījumus.

Vēl neminēts avots, kurā var iegūt apkopotu informāciju par izglītības sistēmu, ir Tautas attīstības pārskati, kuri Latvijā tiek izdoti regulāri no 1995. gada. Atsevišķos pārskatos ietverti detalizēti apkopojumi par izglītības sistēmas aktualitātēm, rādītājiem, efektivitāti un reformām. 1996. gada pārskatā „Nabadzība, sociālā integrācija un reģionālās atšķirības” [7] ir izvēsta plaša analīze par izglītības reformām un politiskajām aktualitātēm, iezīmējot gan šo aktualitāšu iemeslus, gan arī iespējamās risinājumus. 1999. gada pārskats sniedz detalizētu statistisku informāciju par izglītības procesiem [54]. Arī citu gadu pārskatos ir atrodamas atsauces uz izglītības politiku, izvērtējumu un efektivitāti, bet vairumā gadījumu sniegtie skatījumi ir šauri un tikai virspusēji iedziļinās par izglītību pieejamos pētījumu rezultātos.

Lai arī minētos apkopojumus vieno mēģinājums ieviest vienotu perspektīvu, kādā autori raugās uz izglītību kopumā, nevar teikt, ka izglītības pētnieki ir atraduši kopēju interpretāciju, ko tieši, attīstot šo pētījumu jomu, mēs vēlamies par izglītību uzzināt.⁵ Protams, var novelt vainu uz izglītības politiku un minēt argumentu, ko pirms desmit gadiem izteica Āboltiņa un Strode – izglītības sistēmas politikai pietrūkst konsekvences [3], kā arī argumentu, ko 2010. gadā izteica Zepa – politikas plānošanas dokumenti nereti nav savstarpēji saskaņoti [69], un faktori, kas var tikt uzsvērti, plānojot vienus jautājumus, var tikt pilnībā aizmirsti, piemēram, sastādot vispārējās izglītības standartu.

Izglītības politikas konceptuālais ietvars

Īsi pakāvēsimies pie izglītības politikas Latvijā. Izglītības politika Latvijā, tāpat kā citur pasaulē, ir vērsta gan uz specifisku izglītības jautājumu risināšanu, gan arī uz tādu procesu koordinēšanu, kuri pamatā ir veidojušies ārpus izglītības sistēmas. Citiem vārdiem, šo dalījumu varētu raksturot kā atbildi uz jautājumiem, kuri

⁵ Te es vēlētos pieminēt pārskatus, kurus par Latvijas izglītības sistēmu kopš neatkarības atgūšanas veido starptautiskās organizācijas [piem., 50, 53, 8]. Lai arī tie neatbilst sākumā noteiktajiem metodoloģiskajiem rādītājiem, šie pārskati sniedz neatkarīgu un nesaisītu novērtējumu Latvijā aktuālajiem izglītības procesiem. Tie ir sistemātiski, parasti sniedz plašu pārskatu gan par konkrēto izglītības politiku un statistiku, gan tās vēsturisko kontekstu, gan arī par tās aktualitātēm.

nodrošina izglītības sistēmu, un jautājumiem, kuri palīdz sistēmu uzturēt noteiktā kontekstā – pielāgot specifiskai situācijai.

Latvijas izglītības sistēmas pamatā ir Izglītības likums [57], kurā aprakstītas izglītības pakāpes, veidi un formas. Likumā pieminēti galvenie ar izglītību saistāmie jautājumi, galvenie ierobežojumi, kādi ar šiem jautājumiem ir saistāmi, un noteiktas institūcijas, kuras ir atbildīgas par aplūkoto problēmu tālāku reglamentējumu. Attiecīgi Izglītības likums nevar kalpot par pamatu, kuru izmantot, lai detaļās izprastu izglītības sistēmas nianšes, bet tajā ir minēti galvenie faktori, kas nosaka kopējo valsts attieksmi un kuru izmaiņas vai papildinājumi norāda uz kādu plašāku paradigmas maiņu.

No neatkarības atjaunošanas izglītības sistēmā ir notikušas dažādas reformas, no kurām daļa bijušas vērstas uz izglītības sistēmas pielāgošanu demokrātiskas sabiedrības vajadzībām un Padomju Savienības atstātā mantojuma seku novēršanu, daļa – uz pielāgošanos ES prasībām un kopējām politikas iniciatīvām, vēl daļa – uz iekšēju problēmu risināšanu.

Izglītības likums ir pieņemts 1998. gadā, un tas aizstāj līdz tam Latvijā aktuālo Latvijas Republikas Izglītības likumu [42]. Bokāns, sniedzot pārskatu par notikumiem līdz 1996. gadam, norāda, ka nozīmīgas pārmaiņas izglītības sistēmā ir sākušās jau 1989. gadā, tomēr aplūkotajā laika posmā procesus izglītības politikā nevar saukt par reformām, jo, „*pirmkārt, visas līdzšinējās pārmaiņas galvenokārt diktējusi izglītības nozares vadītāju intuīcija un veselais saprāts, nevis mērķtiecīga valsts programma... Otrkārt, šādas mērķtiecīgas un nopietnas programmas izstrādei nav arī pievērsta uzmanība... Treškārt, sākotnēji izglītības pārveides mērķi bija formulēti diezgan deklarātīvi, un tagad šie formulējumi ir stipri vien devalvējušies*” [7: 64]. Turpat Bokāns arī norāda, ka galvenās problēmas, kas kavē konceptuālu darbu ar izglītības reformām, ir profesionālās kvalifikācijas trūkums un politisko un ekonomisko pārmaiņu straujums valstī. Par laika posmu līdz Izglītības likuma pieņemšanai viedokļi par iemesliem, kas noteica izglītības politisku, dažādiem autoriem nozīmīgi atšķiras.

IZM pārstāvji Bokāna aprakstīto laiku vērtē kā sekmīgu, norādot, ka 90. gadu sākums tika veltīts izglītības sistēmas demokratizācijai un decentralizācijai. Šajā laikā ministrija ir depolitizējusi izglītības saturu un nodrošinājusi skolēnu brīvu izvēli izglītības ieguvē [45].

90. gados IZM darbība noveda pie nozīmīgām reformām, un jau 2003. gadā Indra Dedze norādīja, ka „*Latvijā ir uzkrāta liela pieredze izglītības sistēmas reformēšanā.. sākumā bija nepieciešamas pārmaiņas mācību saturā un jaunas mācību grāmatas. Tagad ir svarīgāki uzdevumi – kā padarīt ilgtspējīgas tās labās iestrādes, kas šajos gados ir panāktas, un tajā pašā laikā nodrošināt vienlīdzību un visiem pieejamu izglītošanos*” [14: 7]. Gadu vēlāk Dedze definēja: „*Kopš neatkarības atgūšanas mūsu izglītības sistēma ir mainījusies, atbrīvojusies no vienveidīgā padomju mantojuma, kurā visiem skolēniem bija pieejami vienādi mācību resursi un programmas, kļuvusi demokrātiskai sabiedrībai piemērotāka ar daudzveidīgiem mācību resursiem un mācību metodēm.*” [15: 7]

Arī vēlāk izglītības sistēmas attīstīšana turpinājās, un 20 gadu laikā pēc neatkarības atgūšanas Latvijā ir norisinājušās reformas, kas, visticamāk, ir skārušas

visus ar izglītību saistītos jautājumus. Manuprāt, lielākās un zināmākās reformas ir 1999. gadā uzsāktā bilingvālās izglītības ieviešana pamatskolās. 2004. gadā pāreja uz bilingvālu izglītību tika uzsākta arī vidusskolās. Tāpat lielu ietekmi ir atstājusi 90. gadu beigās uzsāktā un nākamās desmitgades sākumā turpinātā centralizēto eksāmenu ieviešana, kas 2003.–2004. mācību gadā ļāva skolēniem ar skolā kārtoto centralizēto eksāmenu rezultātiem stāties augstskolā. Pie populārākajām reformām jāmin viena no pēdējām – 2008. gadā MK veiktās izmaiņas kārtībā, kādā tiek aprēķinātas mērķdotācijas pedagogu atalgojumam.

Te minētās reformas nav nozīmīgākās. Tās ir labāk redzamas, jo tajās ietverti jautājumi, kas pārkāpj izglītības institūcijas robežas, un plašākā sabiedrībā tās parādās kā diskusijas nevis par izglītības sistēmu, bet par citām, ar izglītību tikai pastarpināti saistītām institūcijām. Piem., centralizētie eksāmeni biežāk publiski medijos nonāk nevis kā diskusija par to nozīmi izglītošanās procesā, bet kā informācija par eksāmenu pirksanu, zagšanu, ministrijas nespēju tos nosargāt utt.

Retāk var dzirdēt diskusijas par vērtēšanas sistēmas reformām, ko Latvijas izglītības sistēma ir piedzīvojusi. Tāpat publiski netiek diskutēti jautājumi par izglītības standartiem, kas pēdējās piecgades laikā ir mainījušies, par profesionālajām prasībām pedagogiem, izmaiņām pedagogu atalgojuma plānošanā, piecgadīgo un sešgadīgo izglītības padarīšanu par obligātu utt. Šīs reformas nav mazākas, bet vairāk vērstas uz izglītības sistēmas iekšieni.

Nesniedzot ļoti detalizētu ieskatu reformu loģikā un diskusijās, kas šīs reformas pavada, ir grūti iezīmēt teorētisku perspektīvu, kas atrodas tās pamatā. Šī iemesla dēļ auglīgāk ir īsi pievērsties politikas plānošanas dokumentiem, kuri skaidrāk iezīmē IZM redzējumu. Jau reizi šajā darbā pieminēju Āboltoņas un Strodes 2001. gadā izteikto pārmetumu, ka izglītības sistēmā nav konsekvences.⁶ 10 gados kopš minētās kritikas izteikšanas izglītības sistēma ir nozīmīgi mainījies, un tagad par kopēju izglītības plānošanas dokumentu trūkumu vairs nav iespējams runāt. IZM ir izstrādājusi izglītības attīstības pamatnostādnes [46], nospraudusi plānus dažādiem izglītības tipiem un definējusi tās padotībā esošo institūciju uzdevumus. Līdzīgi izglītības attīstības plāni tiek veidoti arī novados.

Tomēr arī šādā dokumentā ir problēmas. Plānā minēti vairāki mērķi, kurus IZM uzskata par svarīgiem realizēt Latvijas izglītības sistēmā. Lai arī es nevēlos apstrīdēt izglītības plānošanas mērķu nozīmību, rodas bažas par vienkāršo kauzalitāti, kādu šīs pamatnostādnes iezīmē starp dažādiem risināmiem jautājumiem un rezultātiem. 2.3. punktā „Izglītības attīstības pamatnostādnes 2007.–2013. gadam” autori norāda – lai risinātu zemu skolēnu sasniegumus 7.–9. klasē, skolēniem tiks veidotas speciālas mācību konsultācijas. Šīs darbības rezultātā pakāpeniski samazinās nesekmīgo skolēnu skaits. Pārfrāzējot šo domu, tā skanētu tā – ja kāds nav iemācījies, mēs viņu vēl pamācīsim. Šāda perspektīva izslēdz iespēju, ka skolēna sekmju pamatā varētu būt arī kādi citi faktori.

⁶ Savā darbā autore norāda, ka „*trūkst vienotas stratēģijas izglītības politikas plānošanā*”. Šādam autoru apgalvojumam es nevaru piekrist, jo 2001. gadā IZM jau ir paspējusi publicēt divas izglītības attīstības stratēģijas. Diemžēl neviena no tām nav MK apstiprināta, un abas ir IZM iekšējs dokuments.

Līdzīgi, lai uzlabotu to skolēnu sekmes, kuriem nav priekšzināšanu, IZM piedāvā veidot korekcijas klases. Par šādu skatījumu ir veikti pētījumi, kuru autori nonāk pie secinājumiem, ka korekcijas klašu ietekme var būt tieši pretēja ekspektācijām [67]. Kādā citā punktā IZM norāda, ka mērķis ir palielināt ģimenes līdzatbildību par mācību un audzināšanas procesu norisi izglītības iestādē. Šo uzdevumu ministrija domā risināt ar tiesību aktiem. Ņemot vērā vismaz vienu skatījumu par iespējamo ietekmi, kā šādi tiesību akti ietekmēs izglītības procesus, var norādīt, ka cietīs tie skolēni, kuru vecāki jau iepriekš daudz retāk vai vispār neiesaistījās izglītības procesos. Citiem vārdiem – tie, kurus mēdz apzīmēt ar terminu „riskā bērni”.

Ar šādu īsu komentāru es cenšos parādīt, ka izglītības politika (it sevišķi, ja tiek runāts par plānošanu) neņem vērā secinājumus, pie kuriem ir nonākuši pētnieki. Dokumentos piedāvātie risinājumi demonstrē vienkāršu kauzalitāti, kurā plašākas iespējamo notikumu attiecības netiek pieļautas. Tas noved pie otras interpretācijas, ko var izmantot, lai skaidrotu politikas dokumentos pausto nostāju: šādos dokumentos autori izmanto citu teorētisku perspektīvu, kurā esošie pētījumi neiederas. Politikas plānošanas dokumenta autori darbojas ar tādu skatījumu, kurā izglītība un skola ir šaurs noslēgts sociāls institūts, kas vismaz politikas līmenī ir tikai minimāli saistīts ar citām institūcijām un pamatā darbojas pats par sevi.

Lietotās terminoloģijas problemātika

Minētais liek atgriezties pie raksta sākumā aizsāktā jautājuma: kādi ir dažādie skatījumi uz izglītību? Kādas ir terminoloģiskās atšķirības, kas liedz visu izglītībā paveikto apvienot vienotās zināšanās par izglītības sistēmu? Viegļāk šos jautājumus būtu ilustrēt ar piemēru: gan augstākā, gan vispārējā izglītība cīnās par iespējam palielināt katrai atsevišķajai skolai vai augstākās izglītības iestādei pieejamo finansējumu. Tomēr runāt par abu iestāžu vēlmēm vai iespējamajiem risinājumiem no vienota skatpunkta nav iespējams. Jāatzīst, ka piemērā runa ir par divām tik dažādām izglītības institūcijām, ka atšķirības terminu interpretācijā nepārsteidz. Grūtāk ir gadījumos, kad pētnieki runā par identisku situāciju, bet iegūtie secinājumi nozīmīgi atšķiras. Šādos gadījumos, lai izprastu viedokļu, secinājumu un ieteikumu atšķirības, ir būtiski izprast pētnieka izvēlēto perspektīvu.

Lai arī pētnieka izvēlēta perspektīva parasti ir identificējama, tomēr ir gadījumi, kad šāda identificēšana prasa lielu piepūli un priekšzināšanas. Arī identificējot pētnieka perspektīvu, ne visus pētījumus varēs uzlūkot kā vienotu informācijas kopu, kas viendabīgi ļauj izdarīt secinājumus par izglītības procesiem, praksēm un sasniegumiem. Tas nozīmē, ka perspektīvu dažādība te drīzāk ir uzverama kā atgādinājums, ka aplūkotie pētījumi būtu jāuzlūko kritiski un ka pašam pētniekam, pirms censties iedziļināties par izglītību pieejamajā informācijā, būtu nepieciešams identificēt perspektīvu, kuru viņš atzīst par pareizu.

1. piemērs: attiecības starp pētījumiem. Izvēloties ne tik acīmredzamu piemēru, var minēt izglītības saikni ar tādiem terminiem kā *tolerance*, *integrācija*, *nevienlīdzība* un *atstumtība*. Lai arī šie termini tiek izmantoti, lai cits citu papildinātu vai paskaidrotu, tos nevar pilnībā izskaidrot no vienota skatījuma, un vienmēr viens no tiem būs jāizvēlas par pamatu. Tas, kādas attiecības starp šiem terminiem

veidosies, ir atkarīgs gan no tā, kurš no tiem ir izvēlēts par skaidrojuma pamatu, gan arī no teorētiskās perspektīvas, kuru autors atbalsta.⁷

„Izglītības attīstības pamatnostādnēs 2007.–2013. gadam” termins *sociālā atstumtība* izmantots, lai raksturotu indivīda nespēju izmantot sev pieejamos resursus. Šajā dokumentā netiek plašāk paskaidrots, kuras īsti ir atstumtās grupas, bet tās ir jāiekļauj izglītībā. Dokumentā, lietojot terminu *integrācija*, tas visbiežāk tiek attiecināts uz nepieciešamību nodrošināt speciālo izglītību [46]. BISS pētījumā „Skolēnu atbiršana pamatskolās. Problēmas risinājumi” [67] sociālā atstumtība, lai arī apvieno institucionālu un individuālu skaidrojumu, galu galā tiek reprezentēta kā individuāla stratēģija, kas ir atbildes reakcija uz dažādu faktoru ietekmi. Pētījumā „Izglītības izmaksu ietekme uz skolēnu atbiršanu pamatskolās” [68] pētnieki sociālās atstumtības skaidrojumu paralēli iepriekšējai interpretācijai papildina arī ar terminu *nevienlīdzība*, tādējādi parādot, ka par atstumtību mēs varam runāt no divām perspektīvām: kā individuālu stratēģiju un kā sabiedrības izdarītu (vai veicinātu) ierobežojošu nodalījumu. *Providus* pētnieki pētījumā „Daudzveidība ienāk latviešu skolās” [2] nelieto terminu *sociālā atstumtība*, bet norāda, ka termins *iekļaujoša izglītība* ir pretstats norobežojošai izglītībai, kas te tiek raksturota kā nevienlīdzīga. Nevienlīdzību var novērst ar integrāciju, ko, savukārt, var kavēt tolerances trūkums. Golubeva pētījumā „Dažādības integrācijas valsts vispārējās izglītības sistēmā” [23] saista toleranci, integrāciju, atstumtību un nevienlīdzību. Pēdējais no minētajiem, lai arī netiek padziļināti skaidrots, te tiek lietots kā kādu faktoru iespaidā veidojies sistemātisks rezultativitātes kritums. Attiecīgi šādā skatījumā tiek akcentēta sistēmas iespēja veicināt dažādus izglītības rezultātus, kas nav saistīti ar skolēna spējām, bet drīzāk – iespējām.

Šis īsais piemērs ilustrē dažādus autoru atšķirīgos skatījumus, aplūkojot identiskus terminus. Piemērā iezīmējas vairākas interpretācijas par terminu *integrācija* un skaidrs nošķirums argumentācijā, kā būtu jāsaprot termins *sociālā atstumtība*. Tāpat katrā minētajā pētījumā autori izvēlas citus terminus, lai ilustrētu saiknes, kuras tie izglītībā saskata. Tātad atsevišķi ir jārunā par veidu, kā autora redzējums ietekmē izglītības pētījuma rezultātu. Pētnieki vienmēr ir spiesti izvēlēties kādu pozīciju, un šī pozīcija vienmēr ietekmēs iegūtos rezultātus. Daļēji šāda pozīcija ļauj skaidrot pretrunas, kas Latvijas izglītības pētījumos atsevišķos gadījumos ir novērojamas.

2. piemērs: attiecības starp pētījumiem un politiku. SSNP pētījuma autori vairāku pētījumu rezultātos [piem., 20, 18] norāda, ka var novērot milzīgu izkliedi starp labākajiem un sliktākajiem skolēnu rezultātiem. Plaisa ir arī starp lauku un pilsētas skolu skolēnu sasniegumiem, starp puisiem un meitenēm. Autori arī secina – jo vairāk skolēnu skolā mācās, jo tā uzrādīs labākus rezultātus. Turpat autori arī norāda, ka Latvijā ir izkopti mehānismi, kā darboties ar spējīgajiem skolēniem, kuri uzrāda augstus rezultātus, tajā pašā laikā praktiski nav mehānismu, kā darboties ar skolēniem, kuru rezultāti ir zem skolotāju ekspektāciju līmeņa. Līdzīgus pārmetumus, ka nav izstrādāta sistēma, kā celt nesekmīgo skolēnu rezultātus, izsaka arī citu pētījumu autori.

⁷ Lai turpmāko piemēru būtu vieglāk izprast, atgādinu šajā rakstā minēto Zepas norādi par divām interpretācijām, kādas izglītības pētījumos tiek izmantotas vārdam *integrācija*.

Minēto situāciju var saistīt ar perspektīvas trūkumu, kādā runāt par skolēnu zemajām sekmēm. Šobrīd no publiskajā telpā paustajiem viedokļiem, šķiet, ka galvenās atbildes uz jautājumu, kādēļ atsevišķi skolēni konstanti demonstrē zemākus rezultātus, ir motivācijas trūkums, un skolai būtu jāveicina skolēnu motivācija mācīties. Viens veids, kurā publiskajās diskusijās tiek saskaņota iespēja celt skolēnu motivāciju, ir skolas materiālā nodrošinājuma atsvaidzināšana. Tāpat tiek attīstītas skolotāju pedagoģiskās prasmes. Tomēr šo pieeju efektivitāte praktiski nav vērtēta. Izglītības plānošanas pamatnostādņēs tiek tikai virspusēji skarts jautājums par skolēniem ar zemākajām sekmēm. Pamata risinājums, ko izglītības plānošanas dokuments piedāvā, ir korekcijas klašu izveide un izglītības pieejamības nodrošināšana [46]. Reizē pētnieki, kuri ir koncentrējušies uz atbiršanas padziļinātu analīzi, norāda, ka aplūkotās problēmas iemesli ir daudz dziļāki [67, 68] un, visticamāk, tikai mūsdienīgas tehnoloģijas nespēs šos iemeslus novērst. Tāpat šāda perspektīva iezīmē diskusiju trūkumu par skolas plašāku interpretāciju – trūkst terminoloģijas un veidu, kā runāt par skolu sabiedrībā, nevis skolu kā atsevišķu, nodalītu institūciju.

Oficiālā atbilde uz skolēnu sasniegumu atšķirībām laukos un pilsētās ir skolu finansējuma decentralizācija [47, 30]. Lēmums saistīt mērķdotācijas pedagogu darba algām ar skolēnu skaitu, no vienas puses, ir loģiska atbilde iepriekš aprakstītajiem salīdzinošo pētījumu rezultātiem (skolēni lauku un mazākās skolās demonstrē zemākus rezultātus). Tomēr, zinot šo lēmumu pieņemšanas kontekstu, daudz drošāk var norādīt, ka šīs reformas ir atbilde uz spiedienu optimizēt izglītības izmaksas.

Reizē gan jāmin, ka skolu tīkla reforma, kas atrodas finansējuma decentralizācijas pamatā, ir asociējama ar jautājumiem, kuri raksturo izglītības rezultātu, bet nav tieši saistāmi ar izglītības iegūšanas procesu. Tā centralizēta izglītības sistēma ar augstu pārklājuma līmeni ir asociējama arī ar augstu vienlīdzības līmeni izglītībā [6]. Decentralizējot izglītību, sekas parasti ir augstāka skolu sasniegumu diferenciācija un attiecīgi arī augstāka izglītības iespēju nevienlīdzība. Tāpat, atgriežoties pie pētījumiem, kuros analizētas skolēnu sekmes, to autori demonstrē, kā dažādas izmaiņas izglītības nodrošinājumā veicina skolēnu atbiršanu. Attiecīgi, mēģinot apkopot iezīmētos jautājumus, var norādīt, ka šāda reforma, lai arī nozīmīgi uzlabo izglītības sistēmas efektivitāti, tomēr neņem vērā individuālos skolēna sekmes ietekmējošos faktoros un var izvērsties par mehānismu, kas tikai paplašina plaisu starp dažādu sociālo grupu sasniegumiem.

3. piemērs: attiecības starp politiku un pētījumiem. Galvenais dokuments, kas nosaka izglītības attīstības virzienus, ir izglītības attīstības pamatnostādnes [46]. Autori piemin, ka izglītības iegūšanas ziņā skolai nākotnē būtu plašāk jāsadarbības ar skolēnu ģimenēm un, lai uzlabotu nesekmīgu skolēnu sniegumu, jāievieš korekcijas un izlīdzinošās klases. Tāpat nepieciešams veicināt skolēnu pilsonisko aktivitāti, vairāk uzsverot vērtībuzglītību. Autori arī norāda, ka ir plānots samazināt vispārējās izglītības pieejamības atšķirības.

Dokumentā minētās idejas var uzskaitīt ilgi, tomēr arī no jau minētā var izdarīt galvenos secinājumus. Piemēram, nepieciešamība skolai plašāk sadarboties ar skolēna ģimeni. Šāds mērķis varētu risināt daudzas izglītības problēmas, tomēr tā realizācija, kamēr skolai nav konkrētu sadarbības mehānismu un mērķu, nešķiet

iespējama. Skolas, neapšaubāmi, publiskajā telpā regulāri norāda, ka to uzdevumus atvieglotu sadarbība ar vecākiem. Tomēr ir jāpatur prātā, ka šāds sadarbības trūkums bieži nav risināmā problēma, bet sekas citām grūtībām.

Plaisu, kāda veidojas starp skolēnu un izglītības sistēmu, raksturo arī vēlme skolēnu sekmes uzlabot ar korekcijas klasēm. Ierosinājums ir skolēnus ar zemākajām sekmēm pilnībā nodalīt no skolēniem, kuru rezultāti ir pietiekami labi. Šādi risinājumi var darboties, tomēr vairumā gadījumu tie nespēs sasniegt vēlamo rezultātu.

Šajā dokumentā praktiski netiek lietoti termini, ko lieto pētnieki. Termins *integrācija* izmantots, lai raksturotu sabiedrības grupas ar speciālām vajadzībām. *Tolerance* dokumentā lietota kontekstā, kurā nav saprotams, ko autori ar šo terminu ir vēlējušies pateikt. *Skolēnu atbiršana* uzlūkota par skolas pieejamības trūkumu. Pamatnostādnēs nav nevienas atsauces uz privātajām vai alternatīvajām vispārējās izglītības iestādēm. Visbeidzot var minēt, ka nav arī skaidras norādes, kas liecinātu par kritiskās vai radošās domāšanas veidošanu skolēnos (jautājums par kritisku domāšanu publiskajā telpā tiek aplūkots pat ļoti bieži).

Konceptuāli šie secinājumi liek domāt par to, ka izglītības politika, kurā nav izstrādāta izglītību raksturojoša terminoloģija, nespēs pārņemt pētījumu rezultātus. Tas var arī nozīmēt, ka daļa pētnieku, kuri izglītības sistēmu aplūko kritiski, darbojas ar zināšanām, kuras izglītības plānošanā nav nepieciešamas (netiek izmantotas). Neatkarīgi no skaidrojuma tas norāda, ka nav skaidras saskaņas starp izglītību analizējošo un politiku veidojošo aģentu konceptuālu redzējumu.

Secinājumi

No visa minētā var secināt, ka Latvijā ir veikts plašs izglītības pētījumu loks. Pētījumus var klasificēt kā fundamentālus, lietišķus un starptautiski salīdzinošus. Orientēšanos šajā pētījumu klāstā ievērojami atvieglotu skaidri kopsavilkumi, kuros būtu apkopoti galvenie secinājumi par katru konkrēto jomu.

Starp pētījumiem ir liela tēmu un pētnieku perspektīvu dažādība, kas rada grūtības pētījumu rezultātus apvienot kopējos secinājumos. Šādā situācijā vainojami arī pētnieki, kas savos pētījumos mēdz nenorādīt sava darba saikni ar citu pētnieku paveikto, nedefinē terminus un nenorāda savu subjektīvo nostāju. Reizē grūtības saistīt pētījumu rezultātus rada situācija, kurā pētnieki mēdz identiskus jautājumus uzlūkot no dažādām perspektīvām, nedemonstrējot konkrētā skatpunkta saikni ar citiem. Šī procesa redzamākās sekas ir dažādas terminoloģijas izmantojums. Grūtāk novērojama, bet ne retāk ir sastopama situācija, kad pētnieki izmanto vienādus terminus, bet tajos ietver atšķirīgas nozīmes. Lai arī pētnieki runā par vienotu izpētes lauku – izglītības sistēmu (iestādēm), interpretācijas par šī lauka robežām mēdz nozīmīgi atšķirties, un atkarībā no pētnieka interpretācijas mainās arī iegūtie pētījuma rezultāti.

Var nodalīt divus pretpolus, kādos tiek uzlūkota izglītība. No vienas puses, tas ir šaurs skatījums, kas raksturo izglītības iestādi kā no ārpusaules noslēgtu institūciju. No otras puses, tas ir skatījums, kas izglītības iestādi uzlūko kā daļu no plašākiem procesiem. Šādā skatījumā izglītības iestādei ir funkcijas, bet to sasniegšana nav atkarīga tikai no darbības klasē.

Šajā darbā es visu minēto atšķirību izpausmes saucu par konceptuālām atšķirībām. To klātbūtne pētnieciskos darbos un juridiskajos dokumentos nosaka iemeslus, kādēļ pētījumus nav iespējams saistīt.

Konceptuālām atšķirībām ir gan pozitīvas īpašības, piemēram, sniegt iespēju izmantot alternatīvus skaidrojumus un interpretāciju par izglītības procesiem, gan negatīvās īpašības – radīt grūtības saistīt iegūtos pētījumu rezultātus tā, lai tos varētu izmantot vienotā interpretācijā par izglītības procesiem. Šī argumenta dēļ nepieciešams kritiski izvērtēt iespējamību saistīt vienu pētījumu ar otru. Atšķirības raksturo gan to, kā interpretēt terminus, gan uz kādiem izglītībā ietvertajiem aģentiem tos attiecināt, gan arī, kādā kontekstā tos lietot un ar kādiem citiem terminiem saistīt.

Nozīmīgas atšķirības ir novērojamas starp pētnieku izmantoto terminoloģiju un tās skaidrojumu un valsts politikas izmantoto terminoloģiju. Izglītības politikā bieži ir sastopama atšķirīga interpretācija par izglītību un izglītības procesiem kopumā, kas padara to grūti saistāmu ar Latvijā veiktajiem izglītības pētījumiem. No otras puses, tas norāda, ka būtu nepieciešams ciešāks dialogs starp politikas veidotājiem un pētniekiem, lai identificētu skaidru jautājumu loku un skatpunktu, ko izvēlēties, lai iegūtu informāciju, kas veicinātu iespēju abpusēji izmantot iegūtos rezultātus.

Lai mazinātu šādu atšķirību nozīmi, pētniekam pašam būtu jācenšas noteikt darbā izmantotās interpretācijas īpatnības. Šo skatījumu un arī terminoloģijas skaidrojumu pētniekam būtu vēlams iezīmēt darba ievadā.

ATSAUCES

1. APSL. (2007) *Jauniešu sociālās un politiskās darbības izpēte Latvijā*. [Sk. 2011. gada 25. maijā.] Pieejams: <http://www.jaunatneslietas.lv/page/62>
2. Austers, I. et al. (2008) *Tolerances jautājumi skolā. Rīga*. [Sk. 2011. gada 24. maijā.] Pieejams: <http://www.politika.lv/temas/cilvektiesibas/16704/>
3. Āboltiņa, S., Strode, I. (2001) *Pētījumu nozīme izglītības politikas veidošanā Latvijā. Ceļā uz sociālo saliedētību un labklājību. Pārskats par izglītību Latvijā 2000. gadā. Rīga: AGB, 35.–43. lpp.*
4. BISS. (2006) *Mūžizglītības pieejamība un iespējas izglīties Latvijā*. [Sk. 2011. gada 25. maijā.] Pieejams: http://www.bszi.lv/downloads/resources/muzizglitiba/muzizgl_latv.pdf
5. BISS. (2008) *Vispārējās izglītības iestāžu akreditācijas pieredzes novērtējums*. [Sk. 2011. gada 24. maijā.] Pieejams: <http://www.bszi.lv/?category=resursi&lang=lv>
6. BISS. (2011) *Pētījums Sorosa fonda – Latvija iniciatīvas „Pārmaiņu iespējas skolām” ietekmes novērtējums*.
7. Bokāns, J. (1996) *Izglītības reforma. Latvija. Tautas attīstības pārskats. Nabadzība, sociālā integrācija un reģionālās atšķirības*, red. Nils Muižnieks. Rīga, UNDP, 115 lpp.
8. Brunner, J. J. (2003) *Latvia. Higher Education: Changing Conditions, Problems, Challenges and Policy Options*. [Sk. 2011. gada 30. maijā.] Pieejams: <http://siteresources.worldbank.org/LATVIAEXTN/Resources/HigherEducationProblemsChallengesPolicyConditions.pdf>
9. Catlaks, G., et al. (2001) *Ceļā uz sociālo saliedētību un labklājību. Pārskats par izglītību Latvijā 2000. gadā. Rīga: AGB, 121 lpp.*

10. Caune, E., et al. (2005) *Situācijas analīze izglītības sistēmā par dzimumu līdztiesības jautājumiem*. [Sk. 2011. gada 25. maijā.] Pieejams: http://izm.izm.gov.lv/upload_file/jaunatne/petijumi/Sit_analize_izglitibas_sistema_par_dzimumlidztiesibas_jautajumiem.pdf
11. Čekse, I., et al. (2010) *Skolēnu pilsoniskā izglītība Latvijā un pasaulē*. Starptautiskā pētījuma IEA ICCS 2009 pirmie rezultāti. Rīga: Drukātava, 88 lpp.
12. Data Serviss. (2007) *Kur palicis sapnis par kosmonautu? Pētījums par jauniešu profesionālo orientāciju*. [Sk. 2011. gada 25. maijā.] Pieejams: http://izm.izm.gov.lv/upload_file/jaunatne/petijumi/JAL_Kur_palicis_sapnis_par_kosmonautu.pdf
13. Dedze, I. (2002) *Bilingvālā izglītība Latvijā: starptautiskā ekspertīze*. Rīga: SFL, 208 lpp.
14. Dedze, I., et al. (2003) *Pārmaiņas Latvijas izglītībā: izaicinājums sistēmas vadībai*. Pārskats par izglītību Latvijā 2001./2002. gadā. Rīga: AGB, 128 lpp.
15. Dedze, I., et al. (2004) *Izglītības reformas Latvijas sabiedrības integrācijai un labklājībai*. Pārskats par izglītību 2003./2004. Rīga: Preses nams, 112 lpp.
16. Geske, A. (2002) *Matemātikas un dabaszinātņu izglītības attīstības tendenču starptautiskais pētījums*. Uzdevumi un novērtēšanas programmas. Rīga: Mācību grāmata, 131 lpp.
17. Geske, A., et al. (2004) *Latvijas skolēnu pilsoniskā izglītība sabiedrības integrācijas kontekstā 1999.–2004. gadā*. Rīga: Akadēmiskais apgāds, 116 lpp.
18. Geske, A., et al. (2007) *Kompetence dabaszinātnēs, matemātikā un lasīšanā – ieguldījums nākotnei*. Latvija OECD valstu Starptautiskajā skolēnu novērtēšanas programmā 2006. Rīga: Latvijas Universitāte, 138 lpp.
19. Geske, A., et al. (2008) *Matemātika un dabaszinātnes sākumskolā*. TIMSS 2007 pētījums Latvijā. Rīga, 83 lpp.
20. Geske, A., et al. (2010) *Ko skolēni zina un prot – kompetence lasīšanā, matemātikā un dabaszinātnēs*. Latvija OECD valstu Starptautiskajā skolēnu novērtēšanas programmā 2009. Rīga: Latvijas Universitāte, 163 lpp.
21. Gobiņa, I. (2008) *Smēķēšanas un alkohola lietošanas izplatība skolas vecuma bērniem Latvijā 1991.–2006*. Rīga: Sabiedrības veselības aģentūra, 10 lpp.
22. Golubeva, M. (2004) *Valodu lietojuma proporcija mazākumtautību vidusskolās pēc 2004. gada 1. septembra: skolu sagatavotības kritēriji*. [Sk. 2011. gada 24. maijā.] Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=109191&lang=lv>
23. Golubeva, M. (2006) *Dažādības integrācija valsts vispārējās izglītības sistēmā*. [Sk. 2011. gada 25. maijā.] Pieejams: <http://www.politika.lv/temas/cilvektiesibas/6285/>
24. Grēns, E. (2007) *Zinātne, pētniecība un inovācijas Latvijas izaugsmei*. Rīga: Zinātne, 250 lpp.
25. Hazans, M., et al. (2001) *Family Background and Schooling Outcomes before and during Transition: Evidence from the Baltic Countries*. [Sk. 2011. gada 25. maijā.] Pieejams: http://www.politika.lv/temas/izglitiba_un_nodarbinatiba/6128/
26. Heyneman, S. P. (2002) *Education and Corruption*. [Sk. 2011. gada 25. maijā.] Pieejams: http://www.politika.lv/temas/izglitiba_un_nodarbinatiba/9018/
27. ISCED. (2008) *Diagnosticējošais darbs par ceļu satiksmes noteikumiem 4. klasei*. [Sk. 2011. gada 25. maijā.] Pieejams: http://www.visc.gov.lv/visc/petijumi/dd_csn.pdf
28. IZM. (2008) *Izglītības un zinātnes ministrijas 2008. gada publiskais pārskats*. [Sk. 2011. gada 27. maijā.] Pieejams: www.izm.gov.lv

29. IZM. (2009a) *Izglītības un zinātnes ministrijas 2009. gada publiskais pārskats*. [Sk. 2011. gada 27. maijā.] Pieejams: www.izm.gov.lv
30. IZM. (2009b) *Izglītības funkciju nodrošināšana pēc Administratīvi teritoriālās reformas un finansēšanas modeļa „Nauda seko skolēnam” ieviešanas; Ieteikumi pašvaldībām un izglītības darba vadītājiem*. Izglītības un zinātnes ministrija. [Sk. 2010. gada 8. augustā.] Pieejams: http://www.skolas.lv/skolotajiem/IZM_informacija_dokumenti/rokasgramatanauda-seko-skolenam-001.pdf
31. Jēce, I., et al. (2005) *Uz dzīves prasmju izglītību balstīta seksuālā un reproduktīvā izglītība un HIV/Aids profilakse*. [Sk. 2011. gada 25. maijā.] Pieejams: <http://www.visc.gov.lv/visc/petijumi/novert.pdf>
32. Johansone, I. (2003) *Starptautiskais lasītprasmes novērtēšanas pētījums 2000.–2003*. Rīga: Mācību grāmata, 143 lpp.
33. Kangro, A., et al. (2001) *Zināšanas un prasmes dzīvei*. Latvija OECD valstu Starptautiskajā skolēnu novērtēšanas programmā 1998–2001. Rīga: Mācību grāmata, 100 lpp.
34. Kaša, R. (2009) *Rezultātu apkopojums pētījumam. (Radošās) domāšanas prasmes Latvijas skolās*. [Sk. 2011. gada 25. maijā.] Pieejams: http://www.politika.lv/temas/izglitiba_un_nodarbinatiba/17678/
35. Koroļeva, I., Kārkliņa, I., et al. (2008) *Narkotiku lietošana izklaides vietās*. [Sk. 2011. gada 25. maijā.] Pieejams: <http://sabves.vec.gov.lv/Lists/DatuAvoti/DispForm.aspx?ID=393>
36. Koroļeva, I., Mieriņa, I., et al. (2008) *ESPAD 2007. Atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumi un tendences skolēnu vidū*. Rīga: SVA, 111 lpp.
37. Kreitone, Dž., et al. (2006) *Pamatizglītību nepabeigušie skolēni. Skolu nepabeigušie un tā sekas: nenodrošinātie, neapmierinātie, nozudušie*. [Sk. 2011. gada 24. maijā.] Pieejams: <http://www.providus.lv/public/27035.html>
38. Krupņikova, M. (2004) *Daudzveidība Latvijas mācību grāmatās*. Rīga: Puse Plus, 96 lpp.
39. Kursīte, R. (2009) *Mācību materiālu pieejamība un daudzveidība sociokultūras kompetences apguvei vidusskolā angļu valodas stundās*. [Sk. 2011. gada 25. maijā.] Pieejams: http://visc.gov.lv/visc/petijumi/anglu_val_petijums_130908_2.pdf
40. Lācis, I. (2004) *Latvijas Universitātes raksti. Jubilejas izdevums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 316 lpp.
41. Lietišķās kreativitātes grupa. (2005) *Mācību grāmatu lasāmība – satura izteiksmes formas atbilstība skolēnu vecumposmu attīstības un uztveres īpatnībām, interesēm, pieredzei un vajadzībām*. [Sk. 2011. gada 25. maijā.] Pieejams: <http://visc.gov.lv/visc/petijumi/petijums.pdf>
42. LRAP. (1991) *Latvijas Republikas Izglītības likums*. Latvijas Republikas Augstākā Padome, Rīga, 1991. gada 19. jūnijā.
43. Makarovs, V. (2008) *20. gs. vēstures pretrunīgo jautājumu pasniegšana Latvijas skolās un muzejos*. Rīga. [Sk. 2011. gada 25. maijā.] Pieejams: http://www.politika.lv/temas/izglitiba_un_nodarbinatiba/17096/
44. Meņšikovs, V. (2007) *Izglītība zināšanu sabiedrības attīstībai Latvijā. Zinātniski pētnieciskie raksti*, red. Vladimirs Meņšikovs. Rīga: Zinātne, 229 lpp.
45. MK. (2002) *Izglītības attīstības koncepcija 2002.–2005. gadam*. Ministru kabineta 2002. gada 17. jūlija rīkojums Nr. 383.
46. MK. (2007) *Izglītības attīstības pamatnostādnes 2007.–2013. gadam*. Ministru kabineta 2006. gada 27. septembra rīkojums Nr. 742.

47. MK. (2009) *Kārtība, kādā aprēķina un sadala valsts budžeta mērķdotāciju pašvaldību un privātajām izglītības iestādēm bērnu no piecu gadu vecuma izglītošanā nodarbināto pirmsskolas izglītības pedagogu darba samaksai un pašvaldību vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības iestāžu pedagogu darba samaksai*. Ministru kabineta noteikumi Nr. 1616, Rīgā 2009. gada 22. decembrī.
48. Neimane, A., et al. (2001) Pārvaldības institūciju rīcībspēja tautas attīstības kontekstā. *Latvija. Tautas attīstības pārskats 2000./2001. Sabiedriskās politikas process Latvijā*, red. Tālis Tisenkopfs. Rīga: UNDP, 151 lpp.
49. NVA. (2008) *12. klašu skolēnu profesionālo plānu izpēte. „OPEN PAAUDZE”*. [Sk. 2011. gada 25. maijā.] Pieejams: http://www.politika.lv/temas/izglitiba_un_nodarbinatiba/16661/
50. OECD. (2001) *Valsts izglītības politikas analīze – Latvija*. Ekspertu ziņojums. [Sk. 2011. gada 30. maijā.] Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=101724&lang=lv>
51. Ozola, A. (2007) PIRLS 2006. Starptautiskā lasītprasmes novērtēšanas pētījuma pirmo rezultātu paziņošana Latvijā. [Sk. 2011. gada 26. maijā.] Pieejams: http://www.ppf.lu.lv/v.3/eduinf/files/2007/IEA_PIRLS_2006.pdf
52. PKV. (2009) *Karjeras konsultāciju pakalpojumu etalonmērījums (bench-marking)*. [Sk. 2011. gada 25. maijā.] Pieejams: <http://www.nva.gov.lv/index.php/esf/img/index.php?cid=6&mid=95&txt=1580&from=0>
53. Rivza, B., et al. (2006) *Funding Systems and Their Effects on Higher Education Systems. A Country Study – Latvia*. OECD. [Sk. 2011. gada 30. maijā.] Pieejams: <http://www.oecd.org/dataoecd/20/40/38308028.pdf>
54. Rungule, R., et al. (1999) *Tirgus ekonomika, demokrātija, globalizācija un jaunatne. Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1999. Globalizācija*, red. Tālis Tisenkopfs. Rīga: UNDP, 131 lpp.
55. Rungule, R., et al. (2005) *Jauniešu identitātes veidošanās un līdzdalība*. Pētījuma pārskats 2005. Rīga: FSI, 114 lpp.
56. Rungule, R., et al. (2008) *Atkarību izraisošo vielu problēmātika specifiskās bērnu grupās*. [Sk. 2011. gada 25. maijā.] Pieejams: http://izm.izm.gov.lv/upload_file/jaunatne/petijumi/atkaribas_spec_grupas_14_04.pdf
57. Saeima. (1998) *Izglītības likums*, 2010. gada 26. marta redakcija.
58. SKDS. (2004) *Attieksme pret kristīgās mācības mācīšanu 1.–3. klases skolēniem*. Vecāku un skolu pārstāvju aptauja. [Sk. 2011. gada 25. maijā.] Pieejams: http://www.politika.lv/temas/pilsoniska_sabiedriba/6119/
59. SKDS. (2008) *Attieksme pret dalību jaunatnes organizācijās*. [Sk. 2011. gada 25. maijā.] Pieejams: http://www.jaunatneslietas.lv/upload/dokumenti/atskaite_bgmmonit_082008.pdf
60. Špūle, K., et al. (2007) *Skolēnu sasniegumu analīze tekstveidē latviešu valodas un literatūras centralizētajā eksāmenā: situācijas izpēte un ieteikumi*. [Sk. 2011. gada 25. maijā.] Pieejams: <http://visc.gov.lv/visc/petijumi/ssapet.pdf>
61. Tisenkopfs, T., et al. (2011) *Augstskolas reģionos: zināšanu un prakses mijiedarbe*. Rīga: Zinātne, 494 lpp.
62. Upenieks, A., et al. (2004) *Pašvaldību izglītības politika: Atšķirīgi viedokļi par vienām un tām pašām problēmām*. [Sk. 2011. gada 24. maijā.] Pieejams: http://www.politika.lv/temas/pilsoniska_sabiedriba/6124/
63. Upmale, S., et al. (2008) *Skolas vecuma bērnu un pusaudžu veselība*. [Sk. 2011. gada 25. maijā.] Pieejams: <http://vec.gov.lv/uploads/files/4d00e15227db4.pdf>

64. Vaine, I., et al. (2006) *Pētījums par 8. un 11. klašu skolēnu profesionālajiem nodomiem un priekšstatiem par profesijām*. [Sk. 2011. gada 25. maijā.] Pieejams: <http://www.politika.lv/temas/cilvektiesibas/12324/>
65. Vaivade, K. (2010) *Jauniešu iespējas un dzīves kvalitāte Latvijā*. [Sk. 2011. gada 3. jūnijā.] Pieejams: http://izm.izm.gov.lv/upload_file/100812_Jaunatnes_petijums_prezentacijalZM.pdf
66. Zepa, B., et al. (2006) *Mazizglītoto mazākumtautību jauniešu integrācija darba tirgū*. Rīga: Jura apgāds, 151 lpp.
67. Zepa, B., et al. (2007a) *Skolēnu atbiršana pamatskolās*. Problēmas risinājumi. Rīga: Silca Print, 117 lpp.
68. Zepa, B., et al. (2007b) *Izglītības izmaksu ietekme uz skolēnu atbiršanu pamatskolās*. [Sk. 2011. gada 24. maijā.] Pieejams: http://www.biss.soc.lv/downloads%5Cresources%5Cdropout/izmaksu_ietekme_dropout.pdf
69. Zepa, B. (2010) *Izglītība sabiedrības integrācijai. Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audiits*, red. Nils Muižnieks. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 193.–224. lpp.

Summary

Education and issues related to education have been widely researched in Latvia. The conducted research covers a huge body of topics and theoretical perspectives. Such variety presents some difficulties to unify the research results in order to draw conclusions because in most cases a clear description of the theoretical positions of the researchers or an explanation of the terms used in the work is sorely missing.

Significant differences can be observed between research and policy documents as well. Although here one can notice problems with terminology, the numerous definitions of education and education processes are the worst problem. The differences between research and policy documents make it impossible to establish a link between them. On the other hand, such differences illuminate the fact that the dialogue between researchers and policy planners must be improved.

In this article I try to show the reasons why it is impossible to combine the results of research on education in Latvia to draw relevant conclusions or to use the obtained knowledge in education policy-making. I have put forward two tasks for my work: the first task is to give a description of the field of education research in Latvia by examining the main research topics. The second task is to reveal the relations emerging between: a) different studies; b) studies and education policy.

Keywords: *education, research, education policy, research perspective.*

Politiskā līdzdalība Latvijā nacionālajā un vietējā līmenī *Political Participation in Latvia at the National and Local Level*

Jurijs Nikišins

Latvijas Universitāte
Sociālo zinātņu fakultāte, Sociālo un politisko pētījumu institūts
Lomonosova iela 1A, Rīga, LV-1019
E-pasts: jurijs.nikisins@lu.lv

Raksta galvenais mērķis ir iepazīstināt ar jaunākajiem empīriskajiem atklājumiem par politiskās līdzdalības mērogu un profilu Latvijā. Tas sākas ar īsu pārskatu par teorētiskajām debatēm, kas skar līdzdalības definēšanu, optimālo apjomu un daudzveidību un dzīvesvietas faktora ietekmi. Dati parāda, ka tikai neliela daļa Latvijas iedzīvotāju iesaistās neelektorālās līdzdalības repertuāros. Faktoru analīze identificē trīs aktivitāšu grupas, kas apvieno lielāko daļu repertuāru. Tie ir balsošana, kontaktēšanās un dalība kampaņās. Klasteru analīzes rezultāti parāda, ka blīvi apdzīvotās un etniski heterogēnās Rīgas iedzīvotāji biežāk iesaistās protesta un kontaktēšanās aktivitātēs un retāk – balsošanā pašvaldību vēlēšanās.

Atslēgvārdi: politiskā līdzdalība, faktoru analīze, klasteru analīze, reģioni.

Ievads

Latvija ir demokrātiska valsts, vismaz tā pasludina tās pamatlikums.¹ Tas prasa valstij un sabiedrībai, kas grib sevi redzēt kā demokrātisku, ievērot zināmus standartus. Vārda *sabiedrībai* lietošana nav nejauša, jo valsts apņemas nodrošināt institūcijas un mehānismus demokrātiskās iekārtas funkcionēšanai, bet šo iespēju atzīšana un lietošana ir iedzīvotāju ziņā. Pēc politikas zinātnes klasiku atzinuma, demokrātija ir „*politiska sistēma, kurā vienkāršie pilsoņi kontrolē elites, un kurā šāda kontrole ir leģitīma, tas ir, balstās uz normām, kuras atzīst elites un neelites*”.² Tai pašā laikā konkrētu, specifisku lēmumu pieņemšana tik un tā paliek varas institūciju personāla rokās. Tāpēc demokrātijas līmeņa mērīšana sabiedrībā konvertējas uzdevumā – noteikt, kādā mērā iedzīvotāji spēj ietekmēt un kontrolēt tos, kas pieņem sabiedrībai svarīgus lēmumus.³

Politoloģijā un politikas socioloģijā iedzīvotāju centienus ietekmēt varas institūciju lēmumus pieņemts saukt par politisko līdzdalību. Tiek uzsvērts, ka demokrātiskā iekārta balstās uz sabiedrības līdzdalību valsts pārvaldīšanas procesos un ka šāda līdzdalība ir demokrātijas priekšnoteikums. To atzīst gan līdzdalības repertuāru paplašināšanas atbalstītāji (bieži referendumu, plašs un spēcīgs nevalstisko organizāciju tīkls, maksimāla protestu brīvība utt.), gan arī tie, kas iestājas par līdzdalības telpas sašaurināšanu līdz vēlēšanu kabīnēm. Tādējādi līdzdalība, tās apjoms un izpausmes veidi var kalpot par sabiedrības politiskās rīcībspējas indikatoriem.⁴

Politiskā līdzdalība Latvijā ir visai maz pētīta. Aprakstošie rādītāji par politiskās līdzdalības veidiem Latvijā ir pieejami 2000.–2001. g. Pārskatā par tautas attīstību.⁵ Citos pētījumos lielākoties pētītas nevalstiskās organizācijas (piemēram, portālā *politika.lv*), kaut tās aptver visai niecīgu iedzīvotāju segmentu – dalību kādā NVO atzinuši tikai 3,3% Latvijas iedzīvotāju.⁶ Balsošana vēlēšanās ir biežāk sastopama (un daudziem arī vienīgā) politiskā aktivitāte, kurai seko pieķeršanās kādai konkrētai partijai un kontaktēšanās ar amatpersonām.⁷ Šī raksta mērķis ir sniegt padziļinātāku pārskatu par politisko līdzdalību, identificējot 1) līdzdalības veidu kombinācijas un 2) līdzdalības aktoru tipoloģiskās grupas. Ņemot vērā sociālās un ekonomiskās atšķirības starp Latvijas reģioniem (sevišķi starp blīvi apdzīvoto Rīgu, kur koncentrējas ap trešdaļa valsts iedzīvotāju, un pārējo Latvijas daļu), līdzdalība aplūkota arī reģionālā griezumā.

Raksta struktūra nosacīti dalāma teorētiskajā un empīriskajā daļā. Pirmās trīs nodaļas veltītas polemikai trīs līdzdalību skaidrojošo teoriju pāru iekšienē: cik plaši jādefinē politiskā līdzdalība (definīcijas aspekts); cik daudzveidīgai un intensīvai līdzdalībai jābūt (normatīvais aspekts); kā to ietekmē apdzīvotās vietas lielums (reģionālais aspekts). Datu un analīzes nodaļā dots Latvijas iedzīvotāju līdzdalības kvantitatīvo rādītāju raksturojums, kas ataino reālos līdzdalības apjomus un daudzveidību, ar faktoru analīzi identificē izplatītākās līdzdalības repertuāru kombinācijas un ar klasteru analīzi pārbauda pieņēmumus par reģionālā faktora ietekmi uz līdzdalību. Secinājumos apkopotas teorētiskās un jaunākās empīriskās atziņas, iezīmējot Latvijas politiskās līdzdalības kopainu iepriekš izvēlēto teoriju gaismā.

Politiskā līdzdalība un tās definīcijas: tradicionālās pret iekļaujošām

Izpētot politiskās līdzdalības pētniecības pamatlicēju un turpinātāju darbus, var pamanīt, ka politisko līdzdalību visbiežāk definē kā centienus ietekmēt varas institūcijas,⁸ kā arī varas personu atlasi vēlēšanu procesā⁹; šie centieni var izpausties individuālās vai kolektīvās darbībās, nacionālā vai vietējā līmenī, izrādīt atbalstu vai opozīciju valsts struktūrām, iestādēm un/vai to lēmumiem par sabiedriskā labuma sadali.¹⁰ Šī definīcija varas institūcijas norobežo no iedzīvotājiem: varas institūcijas un amatpersonas pārvalda sabiedrību, pieņem un realizē lēmumus, bet iedzīvotāji izrāda tiem atbalstu vai pretestību un cenšas tos ietekmēt. Šīs definīcijas vājš posms ir neskaidrība, vai tautas balsošana (kuras laikā pilsoņi pieņem lēmumu tiešā ceļā, kaut gan citos apstākļos to viņu vietā būtu izdarījis parlaments) ir pieskaitāma politiskajai līdzdalībai. Balstoties uz definīciju, referendumu būtu līdzdalības robežu pārkāpums, bet saturiski tas joprojām uzskatāms par politisko līdzdalību, jo referendumā parasti pieņem lēmumus tieši par kādu valsts un sabiedrības pārvaldības aspektu.

Daži mūsdienu autori iestājas par politiskās līdzdalības iekļaujošāku izpratni, kas aptvertu plašāku un tiešāku pilsoņu iesaisti aktuālu jautājumu risināšanā, sevišķi lokālā līmenī. Piemēram, amerikāņu politikas zinātniece M. Māršala (*Marschall*) pievēršas noziedzības un izglītības problēmu risināšanai kādā pašvaldībā.¹¹ Viņa apvieno tradicionālo politiskās līdzdalības teoriju ar t. s. kopražošanas teoriju (*theory of coproduction*), kas uzsver pašvaldības un iedzīvotāju kooperāciju sabiedrisko pakalpojumu nodrošināšanā. Tāpat politiskās darbības, kuras raksturo vienvirziena

pilsoņu ietekme uz varu (piemēram, balsošana), izpelnās zinātnieces kritiku par to īslaicīgumu, rezultātu neparedzamību un nesasniedzamību īslaicīgā perspektīvā.¹² Māršala arī iestājas par labu termina *pilsoniskā līdzdalība* lietošanai, kurš iekļautu gan šauri politiskās darbības, gan nepolitiskās kooperācijas centienus kāda sociāli nozīmīga jautājuma risināšanai.

Austrāliešu politikas zinātnieks B. Heds (*Head*) identificējis pretrunu starp divām demokrātijas izpratnēm – reformistu pieeju, kas izceļ pilsoņu iesaistīšanos dažādos līdzdalības veidos, un pārvaldības jeb reālistu pieeju, kas akcentē profesionālās birokrātijas un reprezentatīvās valdības nepieciešamību sabiedrības pārvaldībā.¹³ Līdzdalībā Heds sevišķi akcentē interešu un viedokļu pārstāvēniecību grupās vai asociācijās.¹⁴ Viņš izšķir piecus sabiedriskās iesaistīšanās līmeņus: sabiedrības informēšanu, uzklauššanu, iesaistīšanu, sadarbību un spējinašanu (*empower*). Ideālā gadījumā lēmumu pieņemšanas pilnvaras tiek deleģētas iedzīvotājiem, tai pašā laikā varas institūcijas saglabā tikai lēmumu ieviešanu (*implementation*) praksē.

Savukārt politikas zinātnieki E. Aslaners un M. Brauns (*Uslaner & Brown*) iestājas par politiskās līdzdalības un sociālās kooperācijas nošķiršanu, jo politiskajai un pilsoniskajai līdzdalībai, viņuprāt, ir dažādas psiholoģiskas saknes.¹⁵ Kooperācijas līdzdalība ļauj indivīdiem satikt un iepazīst atšķirīgos; tā balstās uz ticību, ka arī dažādiem cilvēkiem var būt kopīgas intereses kādas problēmas risināšanā.¹⁶ Turpretim tīri politiskā līdzdalība izriet no motīviem, kuru pamatā ir konflikts un sāncensība. Politikas mērķis ir uzvarēt, panākt mērķu sasniegšanu cīņā ar opozicionāriem spēkiem un interesēm. Kamēr kooperatīvās pilsoniskās iesaistīšanās balsts ir savstarpējā uzticēšanās, politiskā iesaistīšanās mēdz balstīties uz uzticēšanās trūkumu (*mistrust*) vai arī uz izvēlīgo uzticēšanos (*particularized trust* – uzticēšanās saišu veidošana tikai līdzīgo starpā) kā pretstatu vispārīgai uzticēšanās attieksmei pret cilvēkiem kopumā (*generalized trust*).¹⁷ Šie apsvērumi ļauj nošķirt politisko līdzdalību no pārējiem pilsoņu sabiedriskās iesaistīšanās un kooperācijas veidiem.

Šajā rakstā priekšroka dota tradicionālajai izpratnei par politisko līdzdalību, un tās līmeņu noteikšanai izmantoti jautājumi par līdzdalību vēlēšanās, kampaņu organizēšanā, vēstuļu rakstīšanā, protestos, dalību partijās un naudas ziedojumiem. Tai pašā laikā tiek atzīts politiskās ietekmes potenciāls, kas piemīt dalībai NVO, arodapvienībās un sabiedriskās apriešanas pasākumos. Tāpēc šīs aktivitātes arī skatāmas kā politiskās līdzdalības indikatori.

Optimālais līdzdalības apjoms: Ruso pret Šumpēteru¹⁸

Sociālie zinātnieki un teorētiķi piedāvā ne tikai dažādas definīcijas masu politiskajai līdzdalībai, bet arī normatīva rakstura spriedumus par to, kā tai jāizpaužas un cik plašam jābūt tās mērogam. Viena skola iestājas par līdzdalības maksimizēšanu un dažādošanu, bet cita uzsver tajā draudus demokrātijas stabilitātei un iesaka to ierobežot ar vēlēšanām. Šis strīds vislabāk saskatāms 18. gadsimta franču filozofa Ž. Ž. Ruso (*Rousseau*) un 20. gadsimta austriešu–amerikāņu ekonomista un politikas zinātnieka J. Šumpētera (*Schumpeter*) darbos.

Darbā „Par sabiedrisko līgumu” (*Du contrat social*) Ruso attīsta ideju par varas dalīšanu starp suverēnu (tautu) un valdību, kas īsteno suverēna pieņemtos likumus. Ideālā gadījumā suverēna ieceltām vai ievēlētām varas personām paliek tikai

sekundāras, administratīvas funkcijas, bet likumdošanas vara paliek visas tautas lieta un netiek deleģēta parlamentam. „*Angļu tauta,*” rakstīja Ruso, „*uzskata sevi par brīvu, bet tā stipri maldās: tā ir brīva parlamenta deputātu vēlēšanu laikā; tikko viņi ir ievēlēti, tā kļūst par vergu, par neko. Spriežot pēc tā, brīvības pielietojuma īsajā laikā, kad tā viņai pieder, viņi paši izpelnās tās zaudēšanu.*”¹⁹

Ruso pieeju mēdz saukt par radikāli demokrātisku,²⁰ līdzdalības vai arī par demokrātijas klasisko modeli.²¹ Tā uzsver, ka līdzdalība demokrātiskā iekārtā ir neatņemama un neaizstājama: tā dod iespēju pašiem indivīdiem noteikt valsts politiku, stiprina kompetences sajūtu, novērš atsvešināšanos no lēmumu pieņemšanas procesiem, paaugstina vērtību sabiedrībā esošajām problēmām un tādējādi sekmē politiski aktīvās un atbildīgās pilsoņu kopas rašanos.²² Aktīva un veiksmīga līdzdalība leģitimizē sabiedrisko iekārtu, padara to stabilu un dod indivīdiem iespēju pilnvērtīgi īstenot savas pilsoniskās lomas.²³ Izejot no šī skatpunkta, plašiem iedzīvotāju – pilsoņu – slāņiem jāturpina būt aktīviem arī starpvēlēšanu laikā, kontaktējoties ar varas personām, parakstot petīcijas, darbojoties partijā vai apvienības organizācijā.²⁴ Tas saskan ar vārda *demokrātija* izcelsmi un tiešo nozīmi – tikai ar pilsoņu pastāvīgās, aktīvās un daudzveidīgās līdzdalības nosacījumu var runāt par tautas varu.

Pretējo pieeju pārstāv elites jeb reālisma²⁵ teorijas piekritēji. Tās svarīgākās tēzes apkopotas Jozefa Šumpētera darbā „*Kapitālisms, sociālisms un demokrātija*” (*Capitalism, Socialism and Democracy*). Viņš ierobežo demokrātiju līdz metodei vai procedūrai, ar kuru elites tiek pie varas konkurencē par cilvēku balsīm.²⁶ Pilsoņu aktīvā līdzdalība ārpus balsošanas ir ne tikai nevajadzīga, bet arī kaitīga: „*Balsotājiem ārpus parlamenta jārespektē darba dalīšana starp viņiem un politiķiem, kurus viņi ievēl. Viņi nedrīkst pārāk viegli atsaukt uzticēšanos starpvēlēšanu laikā, un viņiem jāsaprot, ka, tikko viņi ir ievēlējuši indivīdu, politiskā darbība ir šī indivīda, nevis viņu rūpes. Tas nozīmē, ka viņiem jāatturas no instruēšanas, kas viņam ir jādara.*”²⁷ Šajā shēmā politiķiem pieder vadošā loma kā valsts pārvaldīšanas ekspertiem; pēc definīcijas, diletanti, neprofesionāli pilsoņi nedrīkst traucēt viņiem strādāt. Šumpēters pielīdzina pārvaldīšanas speciālistus ārstiem, kuri, būdami profesionāļi, labāk par pašu pacientu zina, kā padarīt viņu veselu.²⁸ Vienīgais, ar ko tauta var iejaukties valsts pārvaldes lietās, ir nomainīt eliti likumos paredzētā laikā un kārtībā, ja tā nedara savu darbu pietiekami labi.

Raksta autors nevēlas nostāties nevienā pusē, jo uzskata, ka zinātnei jābūt brīvai no vērtējuma spriedumiem. Toties šajā pētījumā iespējams noteikt, kuram no šiem modeļiem ir tuvāka reālā Latvijas situācija. Ņemot vērā, ka izplatītākais līdzdalības veids ir balsošana, bet pārējie politiskās ietekmes līdzekļi tiek lietoti krietni retāk, var paredzēt, ka tā atbilst elites jeb reālisma teorijas skatījumam. Šis pieņēmums pārbaudīts analīzes nodaļā. Tāpat ar faktoru analīzes metodi identificētas politiskās līdzdalības darbības, kas visbiežāk kombinējas viena ar otru un tādējādi apliecina indivīdu „specializēšanos” noteiktās aktivitātēs.

Līdzdalības intensitāte un pašvaldības lielums: *small-is-beautiful* pret *large-is-lively* teorijām

Šī raksta mērķis ir arī mēģinājums identificēt reģionālās atšķirības politiskās līdzdalības līmeņos valstī. Starp svarīgākajiem atšķirību faktoriem (līdzās dzimumam,

vecumam un izglītībai) pētnieki izceļ respondenta apdzīvotās vietas (ciema, viensētas vai pilsētas) īpašības: iedzīvotāju skaitu, blīvumu, apdzīvotās vietas platību, kā arī pašvaldību skaitu noteiktā teritorijā.

Politiskās līdzdalības pētnieki nav vienisprātis par šo faktoru iespaidu uz politisko līdzdalību. Piemēram, P. Petersena (*Pettersen*) un L. Rouza (*Rose*) 1996. g. Norvēģijas lokālās līdzdalības pētījuma rezultāti parāda, ka puse analizēto politiskās līdzdalības veidu vairāk raksturīgi mazāku pašvaldību iedzīvotājiem, tostarp iesaistīšanās NVO, amata ieņemšana vietējā pārvaldes sistēmā un iesniegumu rakstīšana pašvaldībai.²⁹ Norvēģijas atklājumus papildina atziņas no ASV, kur J. E. Olivers (*Oliver*) secinājis, ka lielo pilsētu iedzīvotāji retāk kontaktējas ar amatpersonām, apmeklē kopienas vai nevalstiskās organizācijas tikšanos un balso vietējās vēlēšanās. Viņaprāt, mazpilsētās dzīvojošie vairāk interesējas par vietējām aktualitātēm, un viņiem piemīt ciešākas saites ar kaimiņiem un kopienu, un tas palielina varbūtību iesaistīties kādā politiskajā aktivitātē. Savukārt lielākās pilsētās šīs saiknes ir vājākas, līdz ar to mazinās mobilizācijas un savstarpējās rekrutācijas efekti.³⁰ Arī K. Larsena (*Larsen*) pētījuma rezultāti Dānijā parāda, ka līmeņi balsošanai, dalībai pilsoņu organizācijās un kontaktiem ar politiķiem un pašvaldību ierēdņiem ir augstāki tieši mazākās pašvaldībās.³¹ Šo teoriju ASV pētnieki K. Kelehera (*Kelleher*) un D. Loverijs (*Lowery*) nosaukuši par *small-is-beautiful* jeb *mazs-ir-skaists* teoriju.³² Tā uzsver mazo pašvaldību kompaktuma, nelielā iedzīvotāju skaita un iedzīvotāju sociāli ekonomiskā viendabīguma nozīmi līdzdalības veicināšanā.

Pretējo teoriju Kelehera un Loverijs dēvē par *large-is-lively* jeb *liels-ir-dzīvs*, kura postulē, ka līdzdalība ir intensīvāka lielākās pilsētās. Pašvaldības fragmentācija, viņaprāt, noved pie tā, ka iedzīvotājiem vairs nav telpas, kurā varētu apspriest un risināt lielas problēmas, kuru risināšanai nepieciešama „kritiskā masa”. Tas vājina cilvēku motivāciju piedalīties vietējās vēlēšanās. Tāpat *liels-ir-dzīvs* skolas pārstāvji saskata daudzveidību kā stimulatoru, nevis kavēkli līdzdalībai. Viņaprāt, tieši kopienās, kur pastāv spriedze un konkurējošās intereses, politiķiem būs papildu stimulants mobilizēt savus atbalstītājus aktīvākai līdzdalībai. Visbeidzot, *liels-ir-dzīvs* skolas piekritēji noraida oponentu apgalvojumu, ka psiholoģiskā saikne ar vietējo kopienu kā līdzdalības faktors ir ciešāka mazākās pilsētās; atsaucoties uz 1992. g. veiktā pētījuma rezultātiem, Kelehera un Loverijs apgalvo, ka saikne ar kopienu ir krietni ciešāka lielākās pilsētās.³³

Šajā rakstā iecerēts empīriski pārbaudīt, cik un kā Latvijā atšķiras politiskās līdzdalības līmeņi atkarībā no reģiona (Rīga, Pierīga, Vidzeme, Kurzeme, Zemgale un Latgale) un apdzīvotās vietas veida (galvaspilsēta Rīga, cita pilsēta vai lauki).

Līdzdalības veidu biežumi, grupas un aktoru klasteri

Empīriskie dati aizgūti no tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centra SKDS veiktās aptaujas rezultātiem. Pavisam aptaujā ar stratificēto nejaušo izlasi iekļauti 1009 respondenti. Aptauja veikta ar tiešām intervijām respondentu dzīvesvietā laikā no 2010. gada 14. decembra līdz 2011. gada 13. janvārim. 54,2% respondentu ir sievietes. Latviešu īpatsvars izlasē ir 58,1%. Respondentu sadalījums pa reģioniem ir šāds: Rīgā – 32,4%; Pierīgā – 16,0%; Vidzemē – 9,9%; Kurzemē – 11,8%;

Zemgalē – 13%; Latgalē – 16,5%. Analīzei no 1009 respondentiem atlasīti 840, kuriem ir Latvijas pilsonība (83,3%). Vairākums respondentu piedalās tikai vēlēšanu un referenduma aktivitātēs, kurām pilsonība ir obligāts nosacījums, līdz ar to nepilsoņu iekļaušana analizē mākslīgi pazeminātu reālos līdzdalības līmeņus. No otras puses, jāatzīst, ka nebalststiesīgo personu faktors ir nozīmīgs un vērā ņemams, veicot starpvalstu salīdzinājumus, un kalpo par attiecīgās valsts politiski institucionālā konteksta rādītāju.³⁴

Sākumā jāaplūko politiskās līdzdalības aprakstošie rādītāji. Anketā iekļauti jautājumi par 13 līdzdalības veidiem nacionālā un vietējā līmenī, ko respondenti ir veikuši pēdējo divu gadu laikā. Divu gadu posms izvēlēts tādēļ, lai aptvertu līdzdalību gan Saeimas, gan Eiropas Parlamenta un pašvaldību vēlēšanās, kas notika 2010. un 2009. gadā. Katra līdzdalības veida biežumi norādīti 1. tabulā.

1. tabula

Politiskās līdzdalības veidu biežumu sadalījums

Līdzdalības veids	%	N
Piedalās Saeimas vēlēšanās	78,1	838
Piedalās pašvaldību vēlēšanās	71,3	830
Piedalās Eiroparlamenta vēlēšanās	52,6	807
Piedalās referendumā	36,8	818
Piedalās sabiedriskās apspriešanas pasākumos	12,0	832
Raksta vēstules pašvaldībai, ierosinot vai lūdzot pārskatīt kādu lēmumu	7,5	832
Piedalās mītiņos, piketos, demonstrācijās vai streikos	6,8	828
Raksta vēstules valsts amatpersonām, ministrijām un citām valsts iestādēm, ierosinot vai lūdzot pārskatīt kādu lēmumu	6,1	828
Darbojas, ir biedri nevalstiskā organizācijā, arodbiedrībā vai profesionālā apvienībā	5,7	827
Piedalās vēlēšanu kampaņas organizēšanā	5,0	826
Darbojas, ir biedri politiskā partijā	2,7	832
Piedalās referenduma kampaņas organizēšanā	1,7	827
Ziedoja naudu politiskām partijām	1,0	829

Avots: SKDS 2010. gada decembra – 2011. gada janvāra Latvijas iedzīvotāju aptauja.

Ievērojams vairākums respondentu piedalās Saeimas un pašvaldību vēlēšanās, bet Eiropas Parlamentu (EP) vēlē tikai nedaudz vairāk kā puse. Iespējams, tas skaidrojams ar šī pasākuma relatīvu novitāti un nepietiekamu informāciju par EP lomu un funkcijām. Tai pašā laikā tautas balsošana kā tiešās līdzdalības iespēja neguva pilsoņu atsaucību – tikai trešdaļa respondentu izmantoja šādu iespēju. Nedaudz vairāk kā desmitā daļa respondentu piedalījās sabiedriskās apspriešanas pasākumos. Tikai daži ir rakstījuši vēstules pašvaldībām vai valsts iestādēm, kā arī piedalījušies protesta akcijās. Zīmīga ir reta piedalīšanās arodbiedrībās, nevalstiskajās organizācijās un profesionālās apvienībās. Teorētiski būtu jāsaprot, ka tieši šie

līdzdalības veidi būs populāri, jo dod ne tikai politiskās, bet arī dažādas sabiedriskās līdzdalības iespējas plašā nozīmē, tomēr skaitļi rāda, ka šis pieņēmums neattiecinājās. Pārējiem politiskās aktivitātes veidiem biežumi ir statistiskās kļūdas robežās, un to analītiskais potenciāls nav augsts.

Toties politisko aktivitāšu daudzveidība liek pieņemt, ka potenciāli ir atrodamīti noteikti līdzdalības veidi, kas varētu kombinēties cits ar citu. Piemēram, var izteikt pieņēmumu, ka dalība protesta akcijās bieži kombinēties ar dalību arodapvienībā vai NVO un sabiedriskajā apspriešanās, ņemot vērā arodbiedrību mobilizācijas potenciālu un šiem līdzdalības veidiem piemītošu kolektīvu rīcību. Lai noteiktu, kuri līdzdalības veidi izrādās radniecīgi, izmantots faktoru analīzes galveno komponentu (*principal component*) paveids, lietojot varimaksa rotācijas metodi.

Pirmsanalīzes diagnostika parāda, ka Kaizera–Maiera–Olkina izlases adekvātuma tests (*Kaiser–Meyer–Olkin Measure of Sampling Adequacy*) ir 0,78 un Bartleta sfēriskuma tests (*Bartlett's Test of Approx. Chi-Square Sphericity*) ir statistiski nozīmīgs, un tas liecina par analīzes drošticamību. Analīzē identificēti pavisam trīs komponenti, kuri kopā izskaidro 51,6% no kopējās izklaides.

2. tabula

Faktoru analīzes rezultāti

Līdzdalības veids	Komponenti		
	1	2	3
Piedalās Saeimas vēlēšanās	0,855		
Piedalās pašvaldību vēlēšanās	0,834		
Piedalās Eiroparlamenta vēlēšanās	0,825		
Piedalās referendumā	0,649		
Raksta vēstules valsts amatpersonām, ministrijām un citām valsts iestādēm		0,800	
Raksta vēstules pašvaldībai		0,738	
Darbojas, ir biedri NVO, arodbiedrībā vai profesionālā apvienībā		0,620	
Piedalās sabiedriskās apspriešanas pasākumos		0,511	
Piedalās mītiņos, piketos, demonstrācijās vai streikos			
Piedalās vēlēšanu kampaņas organizēšanā			0,786
Piedalās referendumu kampaņas organizēšanā			0,736
Darbojas, ir biedri politiskā partijā		0,402	0,554
Ziedo naudu politiskām partijām			0,505

Ekstrakcijas metode: galveno komponentu analīze; rotācija: varimakss ar Kaizera normalizāciju; rotācija veikta 5 iterācijās. Kaizera–Maiera–Olkina izlases adekvātuma tests = 0,78. Koeficientu minimālā lieluma sliekšnis ir 0,4.

N = 838, tikai Latvijas pilsoņi.

Avots: SKDS 2010. gada decembra – 2011. gada janvāra Latvijas iedzīvotāju aptauja.

2. tabulā redzams, ka attiecībā uz politiskās līdzdalības veidiem respondenti iedalāmi trīs kategorijās. Pirmo nosacīti var dēvēt par **balsotājiem**. Šo respondentu politiskā līdzdalība ierobežojas ar vēlēšanām, toties viņi izmanto katru iemeslu, lai realizētu balsstiesības. To attēlo ļoti augsti korelācijas koeficienti starp balsošanu Saeimas, pašvaldību un Eiroparlamenta vēlēšanās un samērā augsts koeficients dalībai referendumā. Otrā kategorija ir **sabiedriski aktīvie kontaktēšanās speciālisti**, kuriem dalība arodapvienībās un NVO kombinējas ar vēstuļu rakstīšanu gan valsts, gan pašvaldību iestādēm un amatpersonām; dažreiz viņi var būt arī partijas biedri (0,402). Visbeidzot, trešā kategorija dēvējami par **kampanu speciālistiem**, kas piedalās „lielo balsošanas notikumu” organizēšanā un kuru vidū mēdz būt arī politisko partiju biedri. Jāatzīmē arī tas, ka otrā un trešā kategorija ir mazas, un tām piederīgo īpatsvars nepārsniedz 12 un 5% (respondentu īpatsvars, kas piedalās kategorijā visbiežāk sastopamās aktivitātēs).

Rodas pamatots jautājums: vai tie, kas specializējas vēstuļu rakstīšanā, sabiedriskās apspriešanās pasākumos un dalībā NVO, tikpat daudz atturas no līdzdalības pārējos veidos kā balsotāji? Vienkāršā krustojuma tabulu analīze (vietas taupības nolūkos tā nav attēlota) šo pieņēmumu neapstiprina: 84% sabiedriskās apspriešanas dalībnieku, 85% NVO biedru un aktīvistu un 87,5% vēstuļu rakstītāju pašvaldībai norāda, ka piedalījušies pēdējās pašvaldību vēlēšanās. Faktoru analīze noslēpa šīs aktivitātes, jo kontaktēšanas speciālistu grupai tās nekalpo par nozīmīgām profila īpašībām atšķirībā no tiem, kas aprobežojas ar balsošanu.

Faktoru analīze parāda respondentu tipoloģiskās atšķirības attiecībā uz politisko līdzdalību, identificējot darbības, kurām ir lielāka varbūtība kombinēties savā starpā. Šai ziņā tā ir vairāk pašu darbību nekā to aģentu raksturojums. Tādēļ jāspēr vēl viens solis, kas ļautu sadalīt tipoloģiskās grupās pašus respondentus, ņemot vērā gan dalību noteiktos līdzdalības veidos, gan viņu sociāli demogrāfisko profilu, kura kontekstā šī līdzdalība izpaužas. Šādai klasifikācijai derīga ir klasteru analīzes metode.³⁵ Autors izmantoja divpakāpju klasteru analīzes paveidu, ko iesaka lietot, ja izlase ir samērā liela.³⁶

Analīzes gaitā identificēti divi klasteri, kuros iekļāvās 776 respondenti jeb 92% no visiem datu masīvā iekļautajiem. Pie pirmā klastera pieder 72% respondentu, otrajam 28%. Abu grupu demogrāfiskais un tipoloģiskais profils parādīts 3. tabulā; statistiski nozīmīgie rādītāji (abiem vai tikai vienam klasterim) ir izcelti treknrakstā un slīprakstā.

Vislielākās atšķirības starp klasteriem ir reģionālā ziņā, bet ļoti vispārīgā līmenī – otrs klasteris pilnībā sastāv tikai no rīdziniekiem, bet pirmais no citās pilsētās un laukos dzīvojošajiem. Tai pašā laikā statistiski nozīmīgas atšķirības starp sešiem Latvijas reģioniem (Rīgu, Pierīgu, Vidzemi, Kurzemi, Zemgali un Latgali) netika identificētas un tādēļ nav attēlotas tabulā. Otrajā klasterī biežāk sastopamas sievietes un indivīdi ar augstāko izglītību. Otrs klasteris ir arī etniski nevienmērīgs; latviešu un nelatviešu proporcija tajā ir līdzīga šo grupu sadalījumam Latvijas mērogā. Nelatviešu klātbūtne šajā grupā ir jo izteiktāka, ņemot vērā, ka pašā datu kopā bez nepilsoņiem tie veido tikai 30%. Otrās grupas respondenti biežāk balso Saeimas vēlēšanās un referendumā, bet ievērojami retāk piedalās pašvaldību vēlēšanās. Viņi biežāk raksta vēstules valsts amatpersonām un piedalās protestos.

3. tabula

Klasteru analīzes rezultāti

1. klasteris	2. klasteris
Sieviešu pārsvars – 54,0%	Sieviešu pārsvars – 62,0%
Etniski homogēnāks – 77,0%	Etniski heterogēnāks (latvieši 60,0%, nelatvieši 40,0%)
Personas ar augstāko izglītību – 19,0%	Personas ar augstāko izglītību – 29,0%
Lauki (51,0%) un pilsētas (49,0%)	Rīga – 100,0%
Balso Saeimas vēlēšanās – 76,0%	Balso Saeimas vēlēšanās – 83,0%
Balso pašvaldību vēlēšanās – 74,0%	Balso pašvaldību vēlēšanās – 66,0%
Balso Eiropas Parlamenta vēlēšanās – 55,0%	Balso Eiropas Parlamenta vēlēšanās – 53,0%
Pedalās vēlēšanu kampaņā – 6,0%	Pedalās vēlēšanu kampaņā – 4,0%
Pedalās referendumā – 35,0%	Pedalās referendumā – 45,0%
Pedalās referendumu kampaņas organizēšanā – 1,8,0%	Pedalās referendumu kampaņas organizēšanā – 1,4%
Pedalās protestos – 5,0%	Pedalās protestos – 12,0%
Raksta vēstules valsts amatpersonām – 4,0%	Raksta vēstules valsts amatpersonām – 10,0%
Raksta vēstules pašvaldībai – 6,0%	Raksta vēstules pašvaldībai – 11,0%
Pedalās sabiedriskās apspriešanas pasākumos – 11,0%	Pedalās sabiedriskās apspriešanas pasākumos – 14,0%
Darbojas, ir biedri politiskā partijā – 2,0%	Darbojas, ir biedri politiskā partijā – 3,6%
Darbojas, ir biedri NVO u. tml. – 5,0%	Darbojas, ir biedri NVO u. tml. – 7,0%
Ziedo naudu politiskām partijām < 1,0%	Ziedo naudu politiskām partijām – 1,4%

N = 776; 1. klasteris ietver 72%, 2. klasteris – 28%.

Tabulā parādīti procenti no katram klasterim piederīgo respondentu kopskaita.

Secinājumi

Latvijas piemērs apstiprina arī citās valstīs novēroto tendenci – iedzīvotāju vairākums ierobežo savu politisko līdzdalību ar līdzdalību vēlēšanās. „Lielajos balsošanas pasākumos”, kuros ievēl cilvēkus, kas pieņem lēmumus vēlētajū vārdā un vietā, līdzdalības rādītāji ir samērā augsti: uz balsošanas iecirkņiem var atnākt puse līdz četras piektdaļas iedzīvotāju. Tomēr, kad cilvēkiem dod iespēju pašiem izlemt kādu jautājumu referendumā jeb tiešās demokrātijas ceļā, tikai nedaudz vairāk par trešdaļu to izmanto. Jāsecina, ka Latvijas demokrātijas modelis vairāk atbilst J. Šumpētera elitārās demokrātijas tipam, kurš izslēdz vēlētajū iejaukšanos politiskajā procesā starpvēlēšanu periodos. Viszemākie rādītāji ir līdzdalībai vēlēšanu un referendumu kampaņas organizācijā, kā arī darbībai politiskā partijā. Šīs nodarbes prasa visvairāk laika un kompetences, kas mūsdienā Latvijas ekonomiskās situācijas un postpadomju mantojuma kontekstā vairumam nepiemīt.

Neskatoties uz zemo līdzdalības līmeni vairumā politisko aktivitāšu veidu, faktoru analīze ļāva identificēt trīs kombinācijas sākotnējām 13 aktivitātēm. Pirmās grupas piederīgie ir pilsoņu vairākums, kas balso vēlēšanās, bet citos līdzdalības veidos visbiežāk neiesaistās. Otrās grupas dalībnieki iesaistās sabiedriskās apspriešanas pasākumos un NVO, kombinējot to ar vēstulju rakstīšanu valsts un pašvaldību iestādēm. Trešā grupa, pavisam neliela, tāpat kā pirmā mobilizējas vēlēšanu periodā, bet galvenais viņu ieguldījums ir aktīva iesaistīšanās vēlēšanu kampaņā. Viņu starpā atrodami arī tie, kas darbojas partijās. Ņemot vērā kontaktēšanās speciālistu līdzdalību vēlēšanās, var pieņemt, ka tieši otrā grupa ir aktīvākā pašvaldību politikas līmenī.

Faktoru analīze noteica respondentu tipoloģiskās kategorijas, balstoties uz līdzdalības veidiem vien. Nākamajā solī tika sasaistītas tipoloģiskās, sociāli demogrāfiskās un reģionālās piederības īpašības. Klasteru analīze sadalīja respondentu kopu divās nevienmērīgās kategorijās, no kurām otrā ir etniski heterogēnāka, labāk izglītotāka, kā arī biežāk praktizē protestus un vēstulju rakstīšanu valsts iestādēm. Toties tajā ietilpst nedaudz vairāk kā ceturtdaļa respondentu. Visi šai kategorijai piederīgie dzīvo Rīgā, bet pirmās kategorijas respondenti dzīvo citās pilsētās vai (ar nelielu pārsvaru) laukos.

Klasteru analīzes priekšrocība ir tā, ka tā spēj atklāt reālās indivīdu kategorijas, analizējot viņu atšķirības pēc noteiktiem rādītājiem. Šajā gadījumā tā parāda, ka robežšķirtne politiskās līdzdalības apjomā un profilā ir nevis starp sešiem Latvijas reģioniem (četri vēsturiskie apgabali plus Rīga un Pierīga), bet starp Rīgu un pārējo Latviju. Klasteru analīzes rezultāti netieši apstiprina *large-is-lively* (*liels-ir-dzīvs*) teorijas argumentus, parādot, ka urbanizētākā, etniski heterogēnākā vidē ar lielāku iedzīvotāju skaitu un blīvumu, ko Latvijā reprezentē Rīga, līdzdalības rādītāji un potenciāls ir augstāks. Domājams, tas jāskaidro galvenokārt ar faktu, ka ar nepieciešamiem resursiem, prasmēm un kompetencēm bagātākie iedzīvotāji biežāk dzīvo un/vai strādā Rīgā nekā citur Latvijā, tādējādi radot politisko līdzdalību sekmējošus apstākļus.

ATSAUCES

- ¹ Latvijas Republikas Satversme. [Sk. 20.02.2011.] Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=57980>
- ² Almond, G. A. and Verba, S. (1989) *The Civic Culture*. Newbury Park, CA: Sage Publications. 136 p.
- ³ Turpat.
- ⁴ Sal.: Nikišins, J. (2008) *Latvijas iedzīvotāju politiskie uzskati un politiskā līdzdalība*. Bakalaura darbs. Latvijas Universitāte, Sociālo zinātņu fakultāte, Socioloģijas nodaļa, 9. lpp.
- ⁵ Tisenkopfs, T. (galv. red.) (2001) *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2000/2001*. [Sk. internetā (04.07.2011.)] Pieejams: http://www.politika.lv/temas/politikas_process/3342/
- ⁶ Nikišins, J. (2010) *Paaudžu atšķirības politiskajā līdzdalībā Latvijā un Beļģijā: salīdzinoša analīze*. Maģistra darbs. Latvijas Universitāte, Sociālo zinātņu fakultāte, Socioloģijas nodaļa, 59. lpp.
- ⁷ Turpat.

- ⁸ Bernhagen, P., Marsh, M. (2007) *Voting and Protesting: Explaining Citizen Participation in Old and New European Democracies*. Democratization, Vol. 14, No. 1, February 2007, p. 46; Kourvetaris, G. A. (1997) *Political Sociology: Structure and Process*. Boston: Allyn and Bacon, p. 136; Milbrath, L. W., Goel, M. L. (1977) *Political Participation: How and Why Do People Get Involved in Politics?* 2nd ed. Chicago: Rand McNally College Publishing Company, pp. 1–2; Parry, G., Moysen, G. and Day, N. (1992) *Political Participation and Democracy in Britain*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 16; Verba, S., Nie, N. H., Kim, J. (1978) *Participation and Political Equality: A Seven-Nation Comparison*. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press, p. 46, 48.
- ⁹ Conway, M. (1985) *Political Participation in the United States*. Washington: Congressional Quarterly, p. 1–2.
- ¹⁰ Nyćkowiak, J. (2009) Political Activity: Is Trust in Democratic Institutions Really a Relevant Determinant? *International Journal of Sociology*, Vol. 39, No. 1, Spring, p. 53.
- ¹¹ Marschall, M. (2004) Citizen Participation and the Neighborhood Context: A New Look at the Coproduction of Local Public Goods. *Political Research Quarterly*, 57 (2): 231–244.
- ¹² Turpat, 232. lpp.
- ¹³ Head, B. W. (2007) Community Engagement: Participation on Whose Terms? *Australian Journal of Political Science*, Sep., Vol. 42 Issue 3, pp. 441–454.
- ¹⁴ Turpat, 442. lpp.
- ¹⁵ Uslaner, E., and Brown, M. (2005) Inequality, Trust, and Civic Engagement. *American Politics Research*, 33, pp. 868–94.
- ¹⁶ Turpat, 874. lpp.
- ¹⁷ Turpat, 875. lpp.
- ¹⁸ Šajā nodaļā izmantots fragments no raksta autora maģistra darba. Sk. Ņikišins, J. (2010) *Paaudžu atšķirības politiskajā līdzdalībā Latvijā un Beļģijā: salīdzinoša analīze*. Maģistra darbs. Latvijas Universitāte, Sociālo zinātņu fakultāte, Socioloģijas nodaļa.
- ¹⁹ Rousseau, J. J. (2007 [1762]) *Du contrat social ou principes du droit politique*. MetaLibri. [Sk. 10.04.2010.] Pieejams: http://www.ibiblio.org/ml/libri/r/RousseauJJ_ContratSocial_p.pdf. [Tulkojums mans – J. Ņ.]
- ²⁰ Pietrzyk-Reeves, D. (2008) Weak Civil Engagement? Post-Communist Participation and Democratic Consolidation. *Polish Sociological Review*, 1 (161)'08, p. 75.
- ²¹ Czeńnik, M. (2006) Voter Turnout and Democratic Legitimacy in Central Eastern Europe. *Polish Sociological Review*, Issue 156, p. 449–470, p. 450.
- ²² Pietrzyk-Reeves, D. (2008) Weak Civil Engagement? Post-Communist Participation and Democratic Consolidation. *Polish Sociological Review*, 1 (161), p. 76.
- ²³ Czeńnik, M. (2006) Voter Turnout and Democratic Legitimacy in Central Eastern Europe. *Polish Sociological Review*, Issue 156, p. 449–470, p. 450.
- ²⁴ Reisinger, W. M., Miller, A. H., Hesli, V. L. (1995) Public Behaviour and Political Change in Post-Soviet States. *Journal of Politics*, Vol. 57, No. 4, November, pp. 941–970, p. 944.
- ²⁵ Parry, G., Moysen, G. and Day, N. (1992) *Political Participation and Democracy in Britain*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 5.
- ²⁶ Schumpeter, J. (2003) *Capitalism, Socialism and Democracy*. London, New York: Routledge, p. 269.
- ²⁷ Turpat, 295. lpp.
- ²⁸ Turpat, 250. lpp.
- ²⁹ Pettersen, P. A. and Rose, L. E. (1996) Participation in Local Politics in Norway: Some Do, Some Don't; Some Will, Some Won't. *Political Behavior*, Vol. 18, No. 1 (Mar.), pp. 51–97.

- ³⁰ Oliver, J. E. (2000) City Size and Civic Involvement in Metropolitan America. *American Political Science Review*, Vol. 94, No. 2 (Jun.), pp. 361–373.
- ³¹ Larsen, C. A. (2002) Municipal Size and Democracy: A Critical Analysis of the Argument of Proximity Based on the Case of Denmark. *Scandinavian Political Studies*, Dec, Vol. 25, Issue 4, pp. 317–332.
- ³² Kelleher, C. A. and Lowery, D. (2004) Political Participation and Metropolitan Institutional Contexts. *Urban Affairs Review*, 39 (6), pp. 720–757.
- ³³ Kelleher, C. A. and Lowery, D. (2009) Central City Size, Metropolitan Institutions and Political Participation. *British Journal of Political Science*, 39, pp. 59–92.
- ³⁴ Sal.: Norris, P. (2002) *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, p. 40.
- ³⁵ Par klasteru analīzes metodi sk. vairāk, piemēram, Noriusis, M. (2011) *IBM SPSS Statistics 19 Statistical Procedures Companion*. Pearson Higher Education, pp. 375–404.
- ³⁶ Turpat, 377. lpp.

Summary

The main goal is to present the latest empirical findings on the scope and profile of political participation in Latvia. The article begins with a brief exploration of selected theoretical debates concerning participation: how to define it; what should be its optimal scope; and how the size of the area of residence may affect it. Data show that only a minority of Latvians engage in any of non-electoral participation repertoires. Factor analysis identifies three modes of activities that include most of the repertoires: voting, contacting, and campaign activism. The results of cluster analysis suggest that the residents of the densely populated, ethnically heterogeneous city of Rīga engage in activities of protest and contacting of the government officials more often while being less inclined to vote in municipal elections.

Keywords: *political participation, factor analysis, cluster analysis, regions.*

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

This article was supported by the European Social Fund within the project „Support for Doctoral Studies at the University of Latvia”.



IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

LATVIJAS UNIVERSITĀTES RAKSTI
769. sējums, Socioloģija, 2011

Izdevējs LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas ielā 5, Rīgā, LV-1010
Tālrunis: 67034535

Iespiests SIA „Latgales druka”
Baznīcas ielā 28, Rēzeknē, LV-4601
Tālrunis/fakss: 64625938